

An-Magritt Jensen og Sten-Erik Clausen

BARNDOM -forvandling uten forhandling?

Samboerskap, foeldreskap og , søskenskap

Forord

Denne rapporten er den tredje som er publisert ved NIBR innen prosjektet *Nye familiemønstre – konsekvenser for barns levekår*, under programmet Barn, ungdom og familie, Kultur og samfunn, Norges forskningsråd. De tidligere rapportene er *Barns Familier. Samboerskap og foreldrebrudd etter 1970* og *Samvær og fravær. Foreldres kontakt med barn de ikke bor sammen med*.

Prosjektet er en oppfølger av det tidligere prosjektet Barns familieerfaringer, også finansiert av Norges forskningsråd (ved programmene Sosiale og økonomiske konsekvenser av stagnasjon og nedgang i folketallet, NAVF/RSF og Barn i velferdssamfunnet, NORAS).

De to prosjektene, som vi for enkelthets skyld kaller Barns familier 1988 og 1996 har samlet og analysert data om hvordan barn berøres av nye familiemønstre fra 1972 til 1996. Totalt omfatter de to spørreundersøkelsene informasjon om vel 6500 barn. Siktemålet med undersøkelsene var å kartlegge hvilke familietyper barn fødes inn i, skifter i familietyper som barn erfarer gjennom barndommen, hva som kjennetegner de barn som opplever foreldrebrudd og hvilke konsekvenser disse har for barns oppvekst.

Rapporten omfatter også resultater fra Samværsundersøkelsen 1996. Denne bygger på Barns Familier 1988, men tar mer spesifikt opp spørsmål om samvær etter brudd. Vedlegg 1 viser en samlet oversikt over publikasjoner fra prosjektet.

Oslo, august 2000

Arne Tesli

Forskningssjef

Innhold

Forord	1
Tabelloversikt	3
Figuroversikt.....	5
Sammendrag	6
Summary	9
1 Innledning	13
1.1 Et barneperspektiv.....	15
1.2 Datakilder	16
1.3 Oppsummering av resultater fra tidligere analyser	17
2 Barn i samboerskap og ekteskap: er det forskjell?.....	19
2.1 Fødsler utenfor ekteskap	19
2.2 Familietype ved barnets fødsel.....	20
2.3 Foreldrebrudd.....	29
2.4 Oppsummering.....	36
3 Samhandling og konflikt.....	37
3.1 Hva bruker mødre lønna til?.....	37
3.2 Samhandling mellom barn og foreldre.....	40
3.3 Konfliktemner etter familietype	43
3.4 Fedres minkende forsørgerrolle	48
3.5 Oppsummering	50
4 Samboerskap og faderskap etter brudd	52
4.1 Foreldreansvar	53
4.2 Daglig omsorg	55
4.3 Samværsavtaler	56
4.4 Bidrag	58
4.5 Praktisering av samvær	59
4.6 Oppsummering.....	64
5 Søsken: biologi og demografi	66
5.1 Hvem er søsken?	66
5.2 Demografisk utvikling.....	68
5.3 Barn i og utenfor husholdningen	71
5.4 Søsken i ulike familiesituasjoner.....	76
5.5 Oppsummering	82
6 Barndom uten forhandling?.....	84
Litteratur	90
Vedlegg 1 Publikasjoner i tilknytning til Barns familier 1988 og 1996.....	92
Vedlegg 2 Spørreskjema Barns Familier 1996.....	95

Tabelloversikt

Tabell 2.1	<i>Barn fordelt etter ulike kjennetegn.</i>	20
Tabell 2.2	<i>Foreldres sivilstatus etter barnets kohort. Prosent</i>	21
Tabell 2.3	<i>Sosioøkonomiske kjennetegn som har betydning for hvorvidt et barn er født i samboerskap eller ekteskap etter kohort. Logisk regresjonsanalyse.</i>	23
Tabell 2.4	<i>Utdanningsnivå blant mødre og fedre etter sivilstatus ved barnets fødsel. Prosent</i>	25
Tabell 2.5	<i>Utdanningsnivå blant mødre og fedre etter sivilstatus og kohort. Prosent</i>	26
Tabell 2.6	<i>Mødres yrkesaktivitet etter familietype og kohort</i>	28
Tabell 2.7	<i>Gjennomsnittlig årsinntekt* etter foreldrenes kjønn, sivilstatus ved barnets fødsel, og utdanningsnivå. Kontrollert for foreldrenes alder ved intervju tidspunktet (MCA)</i>	29
Tabell 2.8	<i>Livsløpsestimater over kumulativ erfaring med foreldrebrudd. Prosent</i>	30
Tabell 2.9	<i>Utdanningsnivå blant mødre og fedre som har flyttet fra hverandre, etter sivilstatus ved barnets fødsel. Prosent</i>	34
Tabell 2.10	<i>Relativ risiko for foreldrebrudd etter sosioøkonomiske kjennetegn. Cox proportional hazard model.</i>	35
Tabell 3.1	<i>Hvem betaler hovedsakelig barnets utgifter. Prosent</i>	38
Tabell 3.2	<i>Økonomisk hovedansvar for barnet. Prosent</i>	39
Tabell 3.3	<i>Samtaler med barnet siste uke</i>	41
Tabell 3.4	<i>Grensesetting innen 5 ulike områder.</i>	41
Tabell 3.5	<i>Konflikter mellom barnet og foreldre. Faktoranalyse</i>	42
Tabell 3.6	<i>Konflikter mellom foreldre om barnet. Kohort 1980 og 1986. Prosent</i>	43
Tabell 3.7	<i>Samtaler med barnet siste uken etter familietype. Gjennomsnittlig antall ganger</i>	44
Tabell 3.8	<i>Har du grenser for hvilke TV-program barnet får se? Prosent</i>	45
Tabell 3.9	<i>Sjekker du at barnet har gjort lekser? Prosent</i>	45
Tabell 3.10	<i>Gjennomsnittlig antall timer barnet utførte husholdningsoppgaver siste uke etter familietype</i>	46
Tabell 3.11	<i>Foreldre som har hatt eksterne konflikter med barnet. Prosent</i>	46
Tabell 3.12	<i>Foreldre som har hatt interne konflikter med barnet. Prosent</i>	47
Tabell 3.13	<i>Konflikter om barnet etter familietype og type konflikt. Prosent</i>	48
Tabell 3.14	<i>Samhandling etter familietype, mors inntekt og kohort. Signifikante sammenhenger</i>	49
Tabell 4.1	<i>Foreldreansvar og utdanningsnivå. Prosent</i>	54
Tabell 4.2	<i>Daglig omsorg etter mødre og fedres utdanningsnivå. Prosent</i>	55
Tabell 4.3	<i>Gjennomsnittlig antall samværsdager etter sosioøkonomiske og demografiske kjennetegn ved forelderens, kontrollert for alder på yngste barn (MCA)</i>	60
Tabell 4.4	<i>Rangering av de enkelte faktorerens innflytelse på variasjoner i samvær (beta-koeffisient)</i>	61
Tabell 4.5	<i>Gjennomsnittlig antall samværsdager etter barnets alder, tid i samliv, tid siden brudd og samvær (MCA)</i>	62

Tabell 4.6	<i>Rangering av de enkelte faktorerers innflytelse på variasjoner i samvær (beta-koeffisient)</i>	62
Tabell 5.1	<i>Barn med søsken i husholdet 1999. Prosent</i>	70
Tabell 5.2	<i>Barn etter type søskenforhold 1999. Prosent</i>	70
Tabell 5.3	<i>Antall barn i husholdningen 1996. Prosent</i>	71
Tabell 5.4	<i>Antall helsøsken i og utenfor husholdningen. Prosent</i>	72
Tabell 5.5	<i>Barn etter antall søsken (alle typer). Prosent</i>	73
Tabell 5.6	<i>Barn etter antall søsken (alle typer) i alt og i husholdningen. Prosent</i>	74
Tabell 5.7	<i>Barn som er eneste i husholdet, etter hvorvidt de har søsken (alle typer) utenfor husholdet. Prosent</i>	74
Tabell 5.8	<i>Enebarn definert på ulike måter. Prosent</i>	75
Tabell 5.9	<i>Barns familietyper i 1996 etter kohort. Prosent</i>	76
Tabell 5.10	<i>Antall søsken (alle typer) og familiesituasjon i 1996. Barn født i 1980. Prosent</i>	77
Tabell 5.11	<i>Antall søsken (alle typer) og familiesituasjon i 1996. Barn født i 1986. Prosent</i>	77
Tabell 5.12	<i>Antall søsken (alle typer) og familiesituasjon i 1996. Barn født i 1992. Prosent</i>	78
Tabell 5.13	<i>Barn født i 1980 etter familiesituasjon i 1996 og søskentyper. Prosent</i>	79
Tabell 5.14	<i>Barn født i 1986 etter familiesituasjon i 1996 og søskentyper. Prosent</i>	79
Tabell 5.15	<i>Barn født i 1992 etter familiesituasjon i 1996 og søskentyper. Prosent</i>	80
Tabell 5.16	<i>Søsken i alt og ulike typer etter kohort. Gjennomsnitt og prosent</i>	80
Tabell 5.17	<i>Søsken i alt og ulike typer etter kohort og familietype i 1996. Gjennomsnitt og prosent</i>	81
Tabell 5.18	<i>Barns plass blant helsøsken etter familietype i 1996 (kun barn med helsøsken). Prosent</i>	82

Figuroversikt

Figur 2.1	<i>Fødsler i og utenfor ekteskap 1950-1995</i>	19
Figur 2.2	<i>Barn med foreldrebrudd etter om de er født i ekteskap eller samboerskap. Gjennomsnitt for barn født i 1980, 1986 og 1992</i>	31
Figur 2.3	<i>Foreldrebrudd innen 4 års alder blant barn født i samboerskap og ekteskap</i>	32
Figur 4.1	<i>Foreldreansvar etter utdanningsnivå. Gifte og samboere ved barnets fødsel. Prosent</i>	54
Figur 4.2	<i>Daglig omsorg etter utdanningsnivå og sivilstatus ved barnets fødsel</i>	55
Figur 4.3	<i>Fedre med daglig omsorg etter utdanningsnivå. Gifte og samboere ved barnets fødsel</i>	56
Figur 4.4	<i>Samværsavtale etter utdanningsnivå og samliv</i>	57
Figur 4.5	<i>Sosioøkonomisk status og samværsavtale</i>	57
Figur 4.6	<i>Bidrag etter utdanningsnivå</i>	59
Figur 5.1	<i>Samlet fruktbarhetstall 1972-1992</i>	69

Sammendrag

An-Magritt Jensen og Sten-Erik Clausen

Barndom – forvandling uten forhandling?

Samboerskap, foreldreskap og søskenskap

NIBR prosjektrapport 2000:6

Denne rapporten handler om et trekk ved de nye familietyper der barn i liten grad har en "forhandlingsplass", nemlig om hvilken familietype foreldre har dannet forut for barnets fødsel, hvorvidt de flytter fra hverandre innen barnet er 16 år, og hvordan dette virker inn på barns søskenrelasjoner. Rapporten handler også om hvordan barn og foreldre forholder seg til hverandre mens de bor sammen, og etterpå. Vi har forsøkt å få fram hvordan nye familietyper kan ha betydning for barns liv i den familien de bor i på intervjuetidspunktet, og hvordan vi kan se samspill mellom familiens "indre liv" og de nye familiemønstre.

I rapporten legges det særlig vekt på samboerskap som ny familietype. Samboerskap er ikke synlig forskjellig fra ekteskap. Det står ikke noe merke på familiens inngangsdør om at her bor en samboerfamilie. Nettopp fordi alt tilsynelatende virker likt, reises det ofte spørsmål om samboerskap er noe annet enn ekteskap. Interessant nok er samboerskap blitt et viktig forskningsfelt i andre land, der utbredelsen er lavere. I våre land blir samboerskap gjerne sett på som en familieform på lik linje med ekteskap. I denne rapporten viser vi trekk ved samboerskap som gjør disse til en familie som for barn er annerledes enn ekteskapsfamilien.

Hvilke barn er det som fødes inn i samboerfamilier? Det er særlig barn med mødre som har barn fra tidligere familier, og det er barn med unge mødre. Det er en allmenn forestilling at samboerskap er særlig utbredt i høyt utdannede deler av befolkningen, som blant studenter og akademikere. Når vi her finner at dette ikke er tilfelle, er det et resultat som er i samsvar med tilsvarende resultater i andre land. Samboerskap er minst utbredt blant dem med høy utdanning.

Det er betydelig høyere risiko for foreldrebrudd for barn født i samboerskap enn for barn født i ekteskap. Dette har vi vist i en tidligere rapport (Jensen og Clausen 1997a). Et interessant funn i den foreliggende rapporten er det et relativt stabile mønster i risiko for brudd over tid både for barn født i samboerskap og i ekteskap. Man kunne kanskje forvente at når flere barn fødes i samboerskap, så blir risikoen for brudd mer utjevnet mellom de to familietyperne. Dette finner vi ikke. Samboerskapets særlige bruddrisiko innebærer et problem i forhold til det offentlige bildet vi får av barns familier. Ettersom statistikken bygger på formelle ekteskap og skilsmisser, mens en økende andel barn lever i uformelle samboerskap, kan vi ledes til å tro at omfanget av barn som opplever skilsmisse er stabilt, eller endog synkende. Rent faktisk kan det være en økning fordi brudd samboerskap ikke fanges opp. Samboerskap innebærer en usynliggjøring av barns familiesituasjon.

Hva kjennetegner barn som opplever foreldrebrudd i samboerskap, sett i forhold til skilsmisse? Som nevnt finner vi at samboere har i gjennomsnitt lavere utdanning og inntekt enn gifte. Disse trekkene er forsterket blant samboere som har flyttet fra hverandre og det gjelder særlig for fedre. Blant samboere som har flyttet fra hverandre, har to av tre lavere utdanning.

Resultatene tyder altså på at foreldrenes ekteskapelige status ved barnets fødsel har stor betydning for barndom. Samboerskap har betydning for barns familiesammensetning i demografisk så vel som sosioøkonomisk forstand.

Hva kjennetegner familiens indre liv i de nye familiemønstrene? Rapporten diskuterer særlig to forhold slik disse er oppgitt av en voksen. Det ene er konfliktnivået innen familien, det andre er det økonomiske ansvaret for barn. Spørsmålet er i hvilken grad slike forhold varierer systematisk mellom familietyper. De viktigste konfliktene dreier seg om penger, plikter i hjemmet og når barna skal være hjemme om kvelden. De største konfliktene er i de sammensatte familier. I disse familier er det både konflikter mellom barn og voksne, og mellom de voksne om barnet. Imidlertid er det også et betydelig høyere konfliktnivå blant samboere enn blant gifte, mellom barn og voksne så vel som mellom de voksne om barnet. Gjennomgående finner vi flere konflikter mellom barn og voksne, og mellom de voksne i familier der barn ikke bor med gifte foreldre.

I den perioden som rapporten omhandler, har det foregått store endringer både i forhold til mødre yrkesaktivitet og nye familiemønstre. Hvilken betydning har disse endringer for fordeling av det økonomiske ansvaret for barn? Er fars forsørgeransvar erstattet med et felles ansvar, eller med at mor har overtatt?

Det er mest alminnelig å dele utgifter. Fedres rolle er endret fra å være hovedforsørger til å dele forsørgeransvaret med mor. Videre finner vi at dersom foreldrene ikke er felles om å dele utgifter til barn, er alternativet langt oftere at mor forsørger barnet, enn at far gjør det. I offentlig debatt rettes søkelyset ofte mot de sammensatte familier. Det tas gjerne for gitt at når en ny familie er dannet, så består familien igjen av to voksne personer som kan bidra til barns velferd. Resultatene tyder på at særlig denne familietyper er forskjellig fra familier der barn bor med sine biologiske foreldre. Det er langt mindre alminnelig at utgifter deles mellom de voksne, og langt mer alminnelig at mødre har det økonomiske ansvaret for barn. Likevel er det kanskje mer interessant, og uventet, å finne en forskjell mellom samboer og gifte familier i dette spørsmålet. Her er det i begge tilfelle tale om barnets biologiske foreldre. Mødres økende yrkesaktivitet fører til at mødre i økende grad tar del i, og dels har overtatt, forsørgeransvar for barn. Men forskjellen mellom samboer og gifte familier i forsørging av barn er uavhengig av mødres yrkesaktivitet. Det er mest i gifte familier at foreldrene er felles om å dele utgifter til barn, eller at far har forsørgeransvar. Samboermødre har oftere det økonomiske ansvar for barn. Et resultat som dette kaller på videre forskning.

Vi har i andre rapporter vist at samboerfedre har en svakere stilling etter brudd (Jensen og Clausen 1997b). I denne rapporten går vi inn på sosioøkonomiske forhold som kan forklare samboerfedres stilling etter brudd.

Vi har tidligere sett at samboere har lavere utdanning enn gifte. Dette gjør seg særlig gjeldende blant dem som har hatt brudd, og mer for fedre enn for mødre. Når vi så sammenligner hvordan foreldreskapet er organisert, finner vi store forskjeller. Generelt finner vi at jo høyere utdanningsnivå, jo større del har fedre i foreldreskapet etter brudd. Dette gjelder foreldreansvar, daglig omsorg og samværsavtaler. Samboerfedre med høy utdanning har oftere felles foreldreansvar enn samboerfedre med lav utdanning. Men samboerfedre med høy utdanning har likevel sjeldnere felles foreldreansvar enn gifte

fedre uansett disses utdanningsnivå. Dette er et mønster som går igjen for flere forhold. For eksempel har 20 prosent av gifte fedre med høy utdanning daglig omsorg etter brudd. Det samme gjelder for 10 prosent av samboerfedre i tilsvarende gruppe. Når vi trekker inn både utdanning og inntekt, finner vi at samboerfedre som scorer høyt, oftere har hatt samværsavtaler oppe for en offentlig instans, samtidig som relativt mange ikke har noen avtale om samvær. En mulig tolkning av dette kan være at det er særlig sterke konflikter mellom samboerforeldre i spørsmål om samværsavtaler blant dem med høy utdanning og inntekt.

Mens det er store forskjeller mellom gifte og samboere når det gjelder avtaler, er det svært små forskjeller når det gjelder praktisering av samvær. Går vi nærmere inn på dette, finner vi at det er ulike mekanismer som ligger til grunn for at gifte og samboere i gjennomsnitt ender opp med likt samvær. Resultatene viser at det er større variasjon i samværs hyppighet blant samboerfedre. Samboere med høy utdanning og høy inntekt status har langt mer samvær enn dem med lav. Tid siden brudd har større innflytelse på samvær. Det siste peker i retning av at relasjonen til mor har stor betydning. For gifte er det særlig barnets alder som har stor betydning for samvær. Den største ulikheten mellom gifte og samboere er blant fedre i den høyeste statusgruppen. Resultatene kan tyde på at konflikter mellom foreldre etter brudd er særlig sterke blant samboere med høy sosioøkonomisk status.

Samboerfedre har følgelig sjeldnere felles foreldreansvar, sjeldnere delt daglig omsorg, og sjeldnere formelle samværsavtaler enn gifte fedre. De har imidlertid like hyppig samvær med barna, men dette er mer avhengig av omstendighetene enn for gifte fedre. Det er gjennom samværspraksis at samboerfedre ivaretar sitt forhold til barnet, men denne praksis er mer avhengig av deres sosioøkonomiske posisjon og av utviklingen av relasjonen til barnets mor, enn for gifte fedre.

Rapporten tar opp endringer i søskenforhold som en del av de nye familiemønstrene. I motsetning til andre kapitler skiller vi imidlertid ikke mellom gifte og samboende foreldre her, men behandler dem samlet. Dette er gjort for å øke sammenlignbarheten med en tidligere studie (Moen og Jensen 1991). Det er flere barn, og derved flere potensielle søskenrelasjoner, i de nye familiemønstre (sammensatte familier og alenefamilier) enn i mor og far-familien. Vi finner imidlertid også at mor og far-familien har forandret seg ved innslag av andre søsken enn helsøsken. Det er ikke urimelig å knytte dette til samboerskap. Få barn er enebarn, men dette avhenger av hvilke søskentyper som regnes som søsken. Mer enn halvparten av barn uten helsøsken har andre søskenrelasjoner.

Undersøkelsen viser videre at de nye familiemønstrene gir tilgang til flere søsken, på tvers av hushold og slektskapsbånd. På lang sikt kan det bety at søskenrelasjoner som slektskapsbånd er i ferd med å utvannes, men det kan også bety at barn får tilgang til nye barn - en sosial gruppe mellom venner og familie. Med etterkrigstidens familiemønstre som referanseramme viser undersøkelsen entydig at de "tilskrevne" søskenrelasjoner svekkes i forhold til "erhvervede" relasjoner. I så måte følger søskenrelasjoner et generelt mønster for familieendring.

Summary

An-Magritt Jensen and Sten-Erik Clausen
Childhood – transformation without negotiation?
Cohabitation, parenthood and siblingship
NIBR Report 2000:6

The focus in this report is on certain features of the new family constellations about which offspring have little “bargaining power”, namely the type of family group formed by parents into which the child(ren) are born, the extent to which the parents split up before the child reaches the age of 16, and the ways in which this impacts on the child’s sibling relationships. The report also deals with how children and parents relate to one another while they live together, and thereafter. We have tried to highlight the impact of new family constellations on the children’s lives in the families where they were living at the time of the interviews, and correlations between the interaction of the family “internally” and the new family patterns.

The report concentrates particularly on cohabitation or partnership as a new family constellation. Cohabitation does not differ visibly from marriage. There are no signs on front doors announcing that the parents living within are cohabitees. Precisely because everything appears to be the same, the question is often raised as to whether non-marital partnerships differ from married couples at all. Interestingly, cohabitation has become a popular object of research in countries where it’s incidence is less common. In our countries, cohabitation tends to be perceived as a family form not significantly different from matrimony. We show in the report that families based on non-marital cohabitation do have certain properties which from the children’s point of view make them different from traditional families.

What characterises children of cohabiting parents? In particular, their mothers tend to have children from previous families, and they tend to be young. The conception is widespread that cohabitation is especially prevalent in highly educated segments of the population, among students and academics, for example. However, when we assert that this is not in fact the case, we do so in agreement with findings from other countries. Cohabitation is least prevalent among parents with high education.

The risk of parental separation is markedly higher for children in cohabitee families than in married. We have documented this in an earlier report (Jensen and Clausen 1997a). An interesting finding in this report is the relative stability of the risk of family dissolution during the period both for children of married parents and cohabitees. One might expect that as the number of children of cohabitating parents increases, the risk of dissolution would even out between the two family types. But we do not find this. The especially high risk of relationships rupturing for cohabitees presents a problem in relation to the public image of children’s families. Since the statistics are based on official marriages

and divorces, despite an increasing number of children live in unofficial cohabitee families, we might be led to believe that the number of children that have to go through a divorce is stable, or even on the decline. But it could well be on the increase because separations by non-married partners are not recorded in the statistics. A consequence of cohabitation is that children's family circumstances remain largely concealed.

What is it that characterises children who experience the break up of their cohabiting parents' relationship as compared to those who go through the divorce of their married parents? As mentioned, we find that the educational and income levels of cohabitees on average are lower than married couples'. We find these factors enlarged among cohabitees who have split up, and especially among the fathers. Among cohabitees who have left each other, the educational level of two in three is low.

The results indicate therefore that the civil status of the parents at the birth of the child impacts considerably on childhood. Cohabitation affects the composition of the family demographically as well as socio-economically.

What characterises the internal life of these new types of families? The report discusses two aspects in particular as depicted by an adult (the respondent). The one refers to the level of conflict in the family; the other concerns economic responsibility for the children. The question we are asking concerns the extent to which these factors co-vary systematically between family types. The most fundamental conflicts revolve around issues of money, duties in the home, and bedtimes/times to be back by of an evening. The main conflicts are found in the complex families. Here we find disputes between children and adults, and between adults about the children. In addition, the conflict level is markedly higher among cohabitees than among married couples, between children and adults, and between the adults concerning the children. In general we find more conflicts between children and adults, and between adults in families where the children are not living with married parents.

In the period covered by the report (1980 to 1996), we have seen great changes both with regard to the participation of mothers in the labour force and the new family constellations. What sort of effects have these changes had on the distribution of responsibility for offspring? Has the sole economic responsibility of the father been replaced by a joint undertaking, or by mothers taking over completely?

What we see is that, as a rule, expenses are shared. An interesting finding is that the role of the father has changed from being that of the sole source of income to one where responsibility is shared with the mother. Further, we find that if both parents are not taking an active part in the upbringing of the children, the mother takes on responsibility for them far more often than the father. In debates focus is often directed towards complex families in. It is taken for granted that when a new family is formed, it will consist of two adults who will contribute both to the welfare of the children. Our results indicate that this type of family in particular differs from families where children live with their biological parents. Sharing expenses is far less common, and it is far more the case that mothers shoulder the economic responsibility for the children. Nevertheless, an interesting – and unexpected – finding is the difference we discovered between unmarried and married couples. In both cases we are speaking of the children's biological parents. As we have noted, the increasing participation of mothers in the workforce has led to an increase in their economic contribution to the children's upbringing, and, to some extent, to taking over the responsibility completely. The difference between cohabitees' and married spouses' responsibilities for children is controlled for the occupational involvement of the mothers. It is mostly in families with married parents

that both adults share expenses related to the upbringing of the children, or that the father bears the responsibility. This finding should stimulate further research.

In other reports we have shown that cohabitee fathers find themselves in a weaker position following a separation (Jensen and Clausen 1997b). In this report, we examine the socio-economic factors that may explain these fathers' predicament after a break up.

We have already seen that the educational background of non-married partners is inferior to that of married couples. This is particularly the case among those who have a broken relationship behind them, and more so for fathers than mothers. When we go on to compare the way parenthood is organised, we find significant differences. In general, what we see is that the higher the educational level, the greater the part played by fathers in parenting following a break up. This includes parental responsibility, provision of care on a daily basis, and access arrangements. Cohabitee fathers with a high level of education tend to take on responsibilities for the children to a greater extent than their counterparts with a lower educational record. This notwithstanding, the former (with high educational levels) do so less than married fathers irrespective of these fathers' educational background. We see this pattern repeated in several areas. For instance, 20 per cent of highly educated married fathers play a part in the daily upbringing of their children after a divorce. This is true of 10 per cent of cohabitee fathers in the same educational bracket. When we include both education and income, we see in the case of cohabitee fathers with high scores on both, a greater frequency of public authority involvement to determine access arrangements at the same time as relatively many do not have any formal agreements on access in place at all. A possible interpretation might be that the intensity of conflict concerning contact arrangements between cohabitee parents with high incomes and education is particularly high.

While we see large differences between non-married and married couples with regard to access agreements, there are very few differences when it comes to the actual contact with the children in practice. If we take a closer look, we find that although married and non-married fathers on average have equal contact with their children, the mechanisms producing this result differ. The results show a greater variation in frequency of contact among non-married fathers. Cohabitee fathers that score well on education and income have far more contact with their children than fathers with low scores, and the length of time elapsed since the break up of the relationship has a greater effect on contact. This latter factor indicates that the relationship to the mother is very important. For married couples, the child's age affects significantly the incidence of post-divorce child contact. The greatest difference is between married and non-married fathers in the highest status group. The results may indicate that conflicts between parents in the wake of a split up are particularly intense among ex-cohabitees in the high socio-economic category.

Cohabitee fathers have consequently less mutual parental responsibility, less shared day-to-day care of the children, and fewer formal access arrangements than married fathers. But on average they do have equally frequent contact with their children, though this depends more on other circumstances than in the case of married fathers. It is through their contact routines with their children that cohabitee fathers maintain their relationship to the children, but this depends more on their socio-economic status and of developments in their connections with the children's mother, than is the case for married fathers.

The report addresses changes in the relationships between siblings as an element of the new family constellations. In contrast to other chapters, however, we do not distinguish here between married and cohabiting parents, but treat them equally. This to increase comparability with an earlier study (Moen and Jensen 1991).

There are more children and therefore more potential sibling relationships in the new families (complex families and single-parent families) than in mother-and-father families. We find, however, that mother-and-father families have changed too, with the addition of other types of siblings than full siblings. It would not be unreasonable to link this to cohabiting parents. Few children are sole children, but this depends on what types of siblings are counted as siblings. More than half of all children lacking full siblings have relations with other types of siblings.

The study shows additionally that the new family patterns open up for more siblings across household and kinship boundaries. In the long term this could mean that sibling relationships in the form of kinship or blood relations are being diluted, but it could also mean that children are coming into contact with other children – and forming a sib group somewhere in between friendship and kinship-based groups. Using as our reference point post-war family constellations, the study shows quite incontrovertibly that “ascribed” sibling relations have waned in comparison with “acquired” relations. In so doing, sibling relationships are following a general pattern of family transformations.

1 Innledning

Allerede i 1937 beskrev den amerikanske sosiologen Kingsley Davis at det i det moderne samfunn ble en økende "mismatch" mellom familien som institusjon og samfunnets organisering. Hans argument var at i samfunn der arv hadde stor betydning for fremtidig sosial status, hadde også familien en viktig rolle. Status var basert på den "tilskrevne" posisjon man ble født inn i. I moderne samfunn har arv en mindre betydning for sosial status, mens personer selv er gitt større muligheter for å "erhverve" sin egen status (Davis, 1937). Ekteskapet mister sin økonomiske basis og erstattes av parforholdet bygget på kjærlighet. Den australske demografen John Caldwell (1982) peker på at under kapitalismen skapes sosial status primært gjennom markedet, og han sier at "arbeidsmarkedet har ikke bruk for familier, men individer". Når sosial status skal erverves framfor å bli tilskrevet gjennom familien, innebærer dette samtidig at valgene økes. Den tyske sosiologen Ulrik Beck (1997) kaller prosessen den nye "individualordningen" der "kjærlighetsekteskapet ikke kun er en pakt mellom egne liv, men en pakt mellom to institusjonsavhengige egne liv" der gamle bindinger til familie, slekt og religion erstattes med nye rammer og regler som settes av stat, arbeidsmarked og byråkrati. Det som den franske sosiologen Bourdieu (1996) kaller "doxa", det man ikke ser fordi man tar det for gitt, krymper. Det "naturlig gitte" blir utfordret og personer treffer nye valg i spørsmål om hvordan de skal leve. Det som ble tatt for gitt skal nå opp til diskusjon. Fastlagte rammer åpnes for nye muligheter. Men også for ny usikkerhet.

Blant de institusjoner som nå utfordres er familien. Autoritetsstrukturer utfordres. Dette har vi sett i forholdet mellom kjønnene, der patriarkatet er rykket ut av den "doxiske" sfæren. Caldwell (1982) argumenterer for at demokratiseringen av familien er en viktig drivkraft bak fruktbarhetsnedgangen i vestlige industriland. Når foreldre ikke kan beholde sine rettigheter uten at det stilles spørsmål ved disse, har de det siste maktmiddel som består i at det er dem som bestemmer om og hvor mange barn som skal fødes. Andre, som den engelske sosiologen Hood-Williams (1990) hevder at barns forhold til sine foreldre er bemerkelsesverdig tradisjonelle til tross for de store endringer som har funnet sted mellom kone og mann. Barn og foreldre-relasjonen kan fortsatt beskrives som "patriarkalsk autoritet" og er preget av ulik fordeling i makt, ressurser og belønninger.

Forhandlingsfamilien som begrep er interessant fordi det ofte brukes uten at man stiller spørsmål ved hvem det er som forhandler og hva man forhandler om. Foregår forhandlingene mellom kone og mann, hvilke forhold forhandler de om og hvordan er maktposisjonene mellom dem? Hvordan, og om hva forhandles det mellom foreldre og barn?

Det er nok lite tvil om at voksne lytter mer til barn enn de gjorde bare for noen ti-år tilbake. Vi slutter oss til dette ut fra ulike kilder innen historie, litteratur, og samfunnsforskning. Men hvordan forhandlingsfamilien arter seg for barn vet vi ikke så mye om. Denne rapporten handler om et trekk ved de nye familietyper der barn nok i liten grad har en "forhandlingsplass", nemlig om hvilken familietype foreldre har dannet forut for barnets fødsel, hvorvidt de flytter fra hverandre i løpet av barnets barndom og hvordan

dette virker inn på barns søskenrelasjoner. Rapporten handler også om hvordan barn og foreldre forholder seg til hverandre mens de bor sammen, og etterpå. Vi har forsøkt å få fram hvordan nye familietyper kan ha betydning for barns liv i den familien de bor i på intervju tidspunktet, og hvordan vi kan se samspill mellom familiens "indre liv" og de nye familiemønstre.

Hva mener vi med "nye familiemønstre"? I denne rapporten er samboerskap den familietype som får mest oppmerksomhet. Det er ikke alle som mener at samboerskap fortjener en slik plass. Noen vil hevde at det er skilsmisser som er det mest typiske uttrykk for nye familiemønstre. Noen vil reise tvil både om samboerskap er "nye" og om de representerer en familietype som er forskjellig fra ekteskap.

Det er riktig at samboerskap er beskrevet av Eilert Sundt (1855) som utbredt i store deler av Norge i siste del av forrige århundre. Det forhold at samboerskap ble tatt inn i Straffeloven av 1902, og gjort til gjenstand for straff, peker også i retning av en viss utbredelse. Samboerskap var en familietype som landet som ny selvstendig nasjon tok mål av seg til å forhindre. Den såkalte konkubinatsparagrafen (§ 375) ble ikke opphevet av Stortinget før i 1972. Tross dette var andel barn som ble født utenfor ekteskap under ti prosent i hele perioden fra den første statistikken (1801) til 1980-tallet. Det å få barn som ugift mor var en stor skam, og det å være født som "uekte" barn ga en dårlig start.

Fra å være en lite akseptert samlivsform før 1970, har samboerskap etter 1980 blitt alminnelig. De aller fleste unge mennesker bor nå sammen en periode før de eventuelt gifter seg, eller flytter fra hverandre igjen. I en økende grad fødes det barn innen samboerskapet. En ugift mor er ikke lenger en enslig mor og et "uekte barn" er like alminnelig som et "ekte". Mens nesten halvparten av barna fødes av en ugift mor, viser Barns Familier 88 (BF88) og Barns Familier 96 (BF96)¹ at andelen som fødes av en enslig mor har holdt seg lav og stabil rundt fem prosent. Få vil beklage at skillet mellom "uekte" og "ekte" barn er forsvunnet. Skam er blitt norm, mens den faktiske sammensetningen av familien, med to foreldre, er uendret. Det er ingen synlige tegn som kan skille en samboerfamilie fra en ekteskapsfamilie og grensene mellom de to familietypene er flytende. Nesten alle bor nå i samboerskap en periode før de eventuelt gifter seg (Jensen og Clausen 1997a). Blant dem som får barn i samboerskapet vil noen gifte seg etter at barnet ble født, andre ikke vil gjøre det. De to familietypene, samboerfamilien og ekteskapsfamilien, ser fra utsiden helt like ut. Det er ingen tegn på inngangsdøra som kan fortelle oss om vi ringer på hos en samboerfamilie eller en ekteskapsfamilie. Når vi kommer inn i hjemmet er alt fortsatt likt. For mange er selve tanken på at vi her kan stå overfor to ulike familietyper, fremmed.

I denne rapporten skal vi rette søkelyset mot forskjeller som vi ikke umiddelbart kan se. Det spørsmålet som blir reist er hvorvidt samboerskap som ramme om barndom er annerledes enn ekteskap. Vi vil argumentere for at samboerskap er en ny familietype, og vårt formål er å vise at denne familietypen på svært mange områder er forskjellig fra ekteskap. I forhold til begrepet "forhandlingsfamilie" vil vi tro at forhandlinger er blitt et mer fremtredende trekk innen alle familietyper, i ekteskap så vel som i samboerskap. Likevel er samboerskap en familietype der formelle og legale bånd er skiftet med partenes opplevelse av forholdets følelsesmessige klima. Muligens er det slik at rammene rundt familielivet i samboerskap er mindre fastlagt. Det åpner for mer forhandling, men også for mer konflikt.

Rapporten tar opp mange sider ved barns oppvekst; hvordan familien er sammensatt av voksne og barn (søsken), hvorvidt familien har felles hushold der både voksne og barn

¹ Se nærmere beskrivelse av BF88 og BF96 under Datakilder.

bor sammen eller om disse lever i ulike hushold, hvordan samhandling mellom barn og voksne i det husholdet barnet bor til vanlig – og med de voksne som er i dette husholdet – arter seg, og hvordan familier innretter seg etter et brudd.

1.1 Et barneperspektiv

Rapporten er skrevet ut fra et barneperspektiv. Det innebærer at det er barn som er vår analyseenhet. Men det er ikke barn som har gitt oss opplysningene. Disse kommer fra en voksen i barnets hushold. Dette er en følge av formålet med undersøkelsene, som var å gjennomføre en demografisk undersøkelse med utgangspunkt i barn som enhet. All informasjon er knyttet til et bestemt barn som bor i husholdet, til barnets fødsel og til endringer i løpet av barndommen.

Hvorfor har vi sett det som viktig å bruke barn som analyseenhet i en demografisk undersøkelse? Først og fremst fordi offentlig statistikk i Norge, som i de fleste land, er voksensentrert. I familiestatistikken blir barn et vedheng, et kjennetegn til de voksnes familier. Vi får for eksempel vite om antall barn i familien. Men nettopp fordi vi lever i en tid med store endringer i familien er det viktig å rette søkelyset direkte mot barn. Et eksempel kan belyse dette. I løpet av de siste 20-30 år har en økende andel ekteskap blitt oppløst. I hvilken grad dette berører barn er avhengig av flere forhold. For det første kan det være spørsmål om det er forskjell i barnetall mellom de ekteskap som oppløses og de som består. Det er altså ikke et like forhold mellom skilsmisser og antall barn som berøres. Men, for det andre, og dette er mer viktig i vår sammenheng, vil oppløsning av samboerskap ikke bli registrert i skilsmissestatistikk. Denne statistikken kan altså ikke brukes til å besvare spørsmål om hvor mange barn som opplever at foreldrene flytter fra hverandre.

Vårt utgangspunkt var at de familieendringer som barn i økende grad ble utsatt for og som vi kunne øyne i 1988, ikke ble fanget opp i offentlig statistikk. Den første "barnestatistikken" fra Statistisk sentralbyrå ble publisert i 1989, samtidig med den første undersøkelsen Barns Familier 1988, og representerte et stort fremskritt. Men det store problemet med statistikken har hele tiden vært at samboerskapene, som er et viktig trekk ved nye familiemønstre, ikke kunne dekkes av statistikken. Problemet var særlig stort i de første årene da størsteparten av de barna som ble født utenfor ekteskap ble registrert under familietyperen "enslig mor", og spesielt for barn som bodde i familier med to samboende voksne der begge ikke var mor og far til barnet.² Det betyr at offentlig statistikk ikke kan gi informasjon om et særlig sentralt trekk ved moderne familieendringer.

Rapporten har følgelig et barneperspektiv i den forstand at all informasjon er knyttet til et bestemt barn. Den har imidlertid ikke et barneperspektiv ved at det er barn selv som gir informasjonen. Vi får ikke "barnets egen stemme". Det er ikke barns opplevelser som formidles. Dette innebærer også de begrensninger som gjør seg gjeldende når voksne er informanter om barns liv. Det er mange forhold som barn og voksne vil framstille forskjellig, og her er det de voksnes framstilling som kommer fram. For mange av de opplysningene som brukes i rapporten, er voksne de som kan gi informasjon. Det er de som har kunnskap om når de selv flyttet sammen, eventuelt giftet seg, og hvilken utdanning

² Disse problemene har ført til at Statistisk sentralbyrå i følge brev av 18.2.2000 har lagt om familiestatistikken. Det er besluttet at gruppen Enslige og mor/far med barn skal gå ut av statistikken ettersom man har vurdert at de reelle tallene er omtrent 20 prosent lavere enn de offisielle.

og inntekt de har, samt risiko for brudd (kapittel 2). Mer problematisk er det når vi kommer inn på holdninger mellom foreldre og barn (kapittel 3). Det vi får kunnskap om her, er de voksnes holdninger til et bestemt barn. Her ville det vært interessant å spørre barn om deres holdninger til de voksne. Det har vi dessverre ikke hatt mulighet for. I kapittel 4 tar vi opp organisering av foreldreskapet etter brudd. Vi har holdt oss til en beskrivelse av de demografiske, sosioøkonomiske og formelle forhold rundt disse spørsmålene. Dette gjelder også analysen av søskenforhold (kapittel 5). I siste kapittel (6) diskuterer vi betydningen av disse familiemønstrene for barndom. Prosjektet *Nye familiemønstre – konsekvenser for barns levekår* inngår i programmet Barn, ungdom og familie ved Norges forskningsråd. Innen dette programmet har et annet prosjekt *Familieforandringer og konsekvenser for barn og unges oppvekstvilkår*, ledet av Kari Moxnes, intervjuet både voksne og barn. I det prosjektet står skilsmisser i sentrum, mens samboerskap ikke analyseres. De to prosjektene kan forhåpentlig samlet gi brikker til et mer helhetlig bilde av barns familieendringer enn hver for seg.

1.2 Datakilder

Rapporten bygger på tre spørreundersøkelser. Den første undersøkelsen, Barns Familier 1988 ble gjennomført i samarbeid mellom Statistisk sentralbyrå og NIBR (Jensen og Moen 1991). Denne omfattet et landsrepresentativt utvalg på 3066 barn i alderen 4, 10 og 16 år. Svarprosenten var 61. Denne undersøkelsen omfattet spørsmål om foreldrenes sivilstatus (samboer eller gift), endringer i denne, og organisering av foreldreskap etter brudd.

I 1996 ble det gjennomført to spørreundersøkelser som begge tok utgangspunkt i Barns Familier 1988. Den ene, Barns Familier 1996, kartla foreldrenes sivilstatus (samboer eller gift) og endringer i denne fram til intervjuetidspunktet. Den andre, Samværsundersøkelsen 1996, kartla organisering av foreldreskap etter brudd. For begge undersøkelser i 1996 er data innhentet av Statistisk sentralbyrå.

Rapporten legger mest vekt på de to spørreundersøkelsene fra 1996, Barns Familier 1996 og Samværsundersøkelsen 1996, med hovedvekt på den første.

Barns Familier 1996 omfatter et landsrepresentativt utvalg barn (3558) i alderen 4, 10 og 16 år i 1996. Svarprosenten var 71. Det er som nevnt en voksen i barnets hushold som har besvart spørsmålene. Datakvalitet og hovedresultater er beskrevet i rapporten *Barns Familier: Samboerskap og foreldrebrudd etter 1970* (Jensen og Clausen 1997a). Denne undersøkelsen vil i det videre bli referert til som BF96.

Samværsundersøkelsen 1996 omfatter fire foreldregrupper med barn under 18 år, og der foreldrene ikke bor sammen. Her er det altså en voksen som er analyseenhet, men også her er informasjon knyttet til ett bestemt barn (det yngste). Foreldregruppene er: mor som bor med barn, far som bor med barn, mor som ikke bor med barn og far som ikke bor med barn. Totalt har 1246 foreldre besvart spørreskjemaene. Svarprosenten er 64. Det er imidlertid stor forskjell på svarprosent for mødre (71) og fedre (56).³

I denne rapporten vil Samværsundersøkelsen være den viktigste datakilden til kapittel 4. Et fellestrekk for alle foreldre i Samværsundersøkelsen 1996, er at de ikke bodde sammen på intervjuetidspunktet. Noen foreldre har aldri bodd sammen. Det vil si at barnet er født av en reelt enslig mor. I kapittel 4 er disse utelatt fordi søkelyset er rettet mot dem som var samboer eller gift ved barnets fødsel. Samværsundersøkelsen omfatter foreldre som

³ Analysene tyder på at det særlig er fedre med lite samvær som har unnlatt å besvare skjemaet. Det betyr at tall for samvær kan være noe høye.

bor med barn (ca. 90 prosent er mødre) og foreldre som ikke bor med barn (ca. 90 prosent er fedre). Foreldre som bor med barn er spurt om samvær mellom barnet og den andre forelderen. Foreldre som ikke bor med barn er spurt om samvær mellom barnet og dem selv. De foreldre som har besvart undersøkelsen er ikke mor og far til det samme barn. De er tilfeldig uttrukne foreldre som har det felles kjennetegn at de har barn under 18 år og at de ikke bor med barnets andre foreldrepert. Datakvalitet og hovedresultater er beskrevet i rapporten *Samvær og fravær: Foreldres kontakt med barn de ikke bor sammen med* (Jensen og Clausen 1997b). Denne undersøkelsen vil i det videre bli referert til som Samvær 96.

Til forskjell fra Barns Familier 1988 og 1996 har Samværsundersøkelsen 1996 informasjon om sivilstatus ved barnets fødsel, men ikke hvorvidt de giftet seg på et senere tidspunkt. Dette er et problem som det er viktig å være klar over ved tolkning av resultater i kapittel 4. En mulig konsekvens er at forskjellene mellom gifte og samboere er mindre enn de ellers ville vært, fordi en del av dem som er klassifisert som samboere faktisk var gift da de flyttet fra hverandre. Begge undersøkelser har informasjon om familietype ved barnets fødsel, samt sosioøkonomiske data. BF96 har informasjon om familieendringer gjennom barnets livsløp, mens Samvær 96 har informasjon om hvordan foreldreskap er organisert etter brudd.

Samlet gir de tre undersøkelsene viktig informasjon om endringer i barns familier.⁴ Barns familier 1988 og 1996 omfatter informasjon om et landsrepresentativt utvalg av 6600 barn som er født og vokset opp i perioden fra 1972 til 1996. Dette er den perioden da samboerskap ble manifestert som en ny familietype. Samværsundersøkelsen har denne informasjonen som utgangspunkt for å gi mer detaljerte beskrivelser av livet etter foreldrebruddet. Nedenfor oppsummeres noen av de resultater som den foreliggende rapporten bygger videre på. Vi viser til oversikt i Vedlegg 1 over alle publikasjoner fra prosjektet.

1.3 Oppsummering av resultater fra tidligere analyser

Analyser av undersøkelsene Barns familier 1988 og 1996 (Jensen og Clausen 1997a) har sammenlignet familieendringer for barn født i ekteskap og samboerskap. Disse viser følgende:

- Risiko for foreldrebrudd er 2 til 3 ganger høyere for barn født i samboerskap.
- Brudd i samboerskap er blitt den dominerende form for foreldrebrudd for små barn. Blant barn født i 1992 som har erfart foreldrebrudd innen 1996, var 60 prosent født i samboerskap og 40 prosent født i ekteskap.
- Brudd i samboerskap skjer tidlig i barnets liv. Når vi sammenligner barn ved 10 års alder, etter hvorvidt de er født i ekteskap eller samboerskap, finner vi at 10 prosent av dem født i samboerskap har foreldrebrudd ved 2 ½ års alder. For barn født i ekteskap er barna blitt 8 år innen 10 prosent har opplevd foreldrebrudd.

Analyser av Samværsundersøkelsen 1996 (Jensen og Clausen 1997b) har sammenlignet familieorganisering etter brudd for barn født i ekteskap og samboerskap. Disse viser følgende for barn født i samboerskap:

⁴ Antall (N) vil variere for de enkelte tabeller og figurer. Dette skyldes at det er manglende opplysninger for de enkelte variabler (missing). Disse er utelatt.

- At mor oftere har foreldreansvar alene (gift 51,5 prosent/samboer 73 prosent).
- At mor oftere har daglig omsorg (gift 84 prosent/samboer 89 prosent).
- At andel fedre med samværsavtaler er lavere (gift 90 prosent/samboer 80 prosent).

Med dette som utgangspunkt vil vi nå utdype forhold som har betydning for hvordan nye familiemønstre har konsekvenser for barns levekår.

2 Barn i samboerskap og ekteskap: er det forskjell?

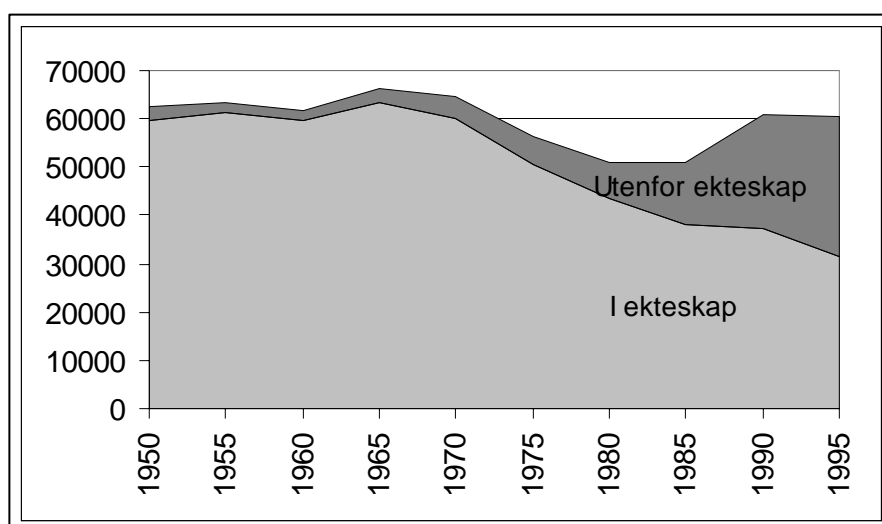
Her vil det bli lagt særlig vekt på utbredelsen av samboerskap etter 1980 og kjennetegn ved foreldre som får barn i henholdsvis samboerskap og ekteskap. Søkelyset rettes mot barn som er født i familier med to foreldre. Det betyr at barn født av enslige mødre holdes utenfor i de fleste tabeller i dette kapittelet. Spørsmålet er hvorvidt de barn som er født i samboerskap har foreldre som atskiller seg fra barn født i ekteskap.

Vi starter med offentlig statistikk over fødsler utenfor ekteskap.

2.1 Fødsler utenfor ekteskap

Fødsler utenfor ekteskap har økt særlig etter 1985. I 1950 ble 4 prosent av barna født utenfor ekteskap. Andelen steg til 14 prosent i 1980 og videre til 41 prosent i 1992 (Statistisk sentralbyrå 1994). 1980 og 1992 er årene da de eldste og de yngste barna i Barns Familier 1996, ble født. Etter 1992 har andel barn født utenfor ekteskap fortsatt å øke, til den i 1996 var 48 prosent av alle fødsler.

Figur 2.1 *Fødsler i og utenfor ekteskap 1950-1995*

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Statistikken har vist en sterk økning i andel barn født utenfor ekteskap, men viser ikke hvor mange av disse som fødes i samboerskap eller av enslig mor. Både Barns Familier 1988 og Barns Familier 1996 viste at det har vært liten endring i andel barn født av

enslige mødre. Dette gjelder i underkant av fem prosent av alle barn. Nesten alle barn som fødes utenfor ekteskap er følgelig født i samboerskap. Det er forskyvningen mellom ekteskap og samboerskap som er den viktigste endringen i perioden, og det er dette skillet som vil bli diskutert.

Vi skal analysere sosioøkonomiske forskjeller med særlig henblikk på samboerskap og ekteskap, men starter med en oversikt over kjennetegn ved alle barna i utvalget.

Tabell 2.1 *Barn fordelt etter ulike kjennetegn.*

Kjennetegn	Antall	Prosent
<i>Kohort</i>⁵		
1980	1093	30,7
1986	1222	34,3
1992	1243	34,9
<i>Region</i>		
Sør/Vest-Norge	2185	61,4
Oslo/Østland	657	18,5
Midt/Nord-Norge	716	20,1
<i>Mors utdanning</i>		
Lav (3 år)	1488	41,8
Middels (4-6 år)	1004	28,2
Høy (7år +)	704	19,8
<i>Mors alder ved parforholdets start</i>		
Under 20 år	546	17,7
20-25 år	1863	60,3
26+ år	678	22,0
<i>Eldre halvøsken</i>		
Nei	3311	93,1
Ja	247	6,9
<i>Mors alder ved første fødsel</i>		
Under 20 år	139	3,9
20-24 år	1197	33,6
25-29 år	1390	39,1
30 år +	691	19,4

Missing er utelatt.

Tabell 2.1 viser at de eldste barna i utvalget er noe underrepresentert i forhold til de øvrige. Majoriteten av barn bor i Sør/vest Norge (vel 60 prosent). Langt de fleste har mødre med lav eller middels utdanning, mens omtrent 20 prosent har mødre med høy utdanning. Under 20 prosent av mødrene har startet nåværende parforhold før 20 års alder. Det er bare en liten andel av barna som har eldre halvøsken, 7 prosent, og svært få, 4 prosent, har mødre som fikk sitt første barn som tenåring.

Vi skal nå ta et neste skritt og se nærmere på den endring i familiemønstre som har vært mest markant, nemlig forskyvningen fra ekteskap til samboerskap.

2.2 Familietype ved barnets fødsel

Befolkningsstatistikken viser altså ikke hvorvidt barna er født i en familie med en eller to foreldre, men hvorvidt foreldrene var gift eller ikke da barnet ble født. Inntil for 20-30 år

⁵ "Kohort" brukes gjennom rapporten for barnets fødselsår dersom ikke annet er spesifisert.

siden var dette nesten to sider av samme sak. Andre kilder, som Det Medisinske Fødselsregister, har informasjon om foreldrenes sivilstatus da barnet ble født og i økende grad er dette registeret nå tatt i bruk. Ved hjelp av Det Medisinske Fødselsregister er man i de senere år blitt i stand til å trekke en klarere grense mellom ekteskap og samboerskap ved barnets fødsel. I følge dette registeret er andel enslige mødre sunket fra 12,0 til 7,6 prosent i perioden 1986 til 1995. En slik nedgang skyldes neppe faktiske endringer, men snarere at man er blitt mer oppmerksom på samboerskap som en egen familietype for ugifte og ikke enslige mødre. Imidlertid har man ikke informasjon om de sosioøkonomiske kjennetegn ved foreldre som får barn i henholdsvis samboerskap eller ekteskap i Det Medisinske Fødselsregister. Slik informasjon ble innhentet i BF88 og BF96.

Vi tar utgangspunkt i Barns Familier 1996. Den gruppen som blir analysert her er de 3196 barn som ble født i en familie med både mor og far. Barna i undersøkelsen var født i årene 1980, 1986 og 1992, en periode da samboerskap var i sterk økning. Det er følgelig stor forskjell mellom fødselskull av barn med hensyn til om de er født i ekteskap eller samboerskap. Det er langt større sannsynlighet for at de yngste barna (4 år og født i 1992) skal være født i samboerskap, enn de eldste (16 år og født i 1980). Tabell 2.2 illustrerer dette.

Tabell 2.2 *Foreldres sivilstatus etter barnets kohort. Prosent*

	1980	1986	1992	Alle
Gift	88,2	79,7	65,9	77,4
Samboere hele tiden	6,3	11,3	23,6	14,1
Samboere, senere gift	5,5	9,0	10,5	8,5
Total	100	100	100	100
Antall	966	1099	1131	3196

I hele utvalget er nesten 30 prosent født i samboerskap, og som vi ser er det store forskjeller mellom årskullene. Blant 16 åringene (1980) er 12 prosent født i samboerskap, mens det gjelder 34 prosent blant 4-åringene (1992). Tallene for samboere 1992 er noe under tallet vi forventer ut fra fødselsstatistikken. I 1992 ble 41 prosent av alle barn født utenfor ekteskap i følge befolkningsstatistikken. BF96 viser at 34 prosent ble født i samboerskap og 4 prosent ble født av enslig mor, til sammen 38 prosent. Forskjellen er 3 prosentpoeng. Etersom flere av spørsmålene i undersøkelsen bekrefter antall barn født av enslige mødre kan tallene tyde på at samboerskap er noe underrepresentert i BF96.

Tabell 2.2 viser at sannsynligheten for at et barn skal bli født i samboerskap har økt sterkt etter 1980. Dette har betydning for de sammenligninger vi her skal gjøre mellom samboerskap og ekteskap. I 1980 var det en svært liten gruppe barn som ble født i samboerskap, mens de aller fleste ble født i ekteskap. I kontrast til dette ble mer enn en tredjedel av barna i 1992 født i samboerskap. Dette betyr at det vil være et betydelig innslag av små barn blant samboerne (4 åringer) og overvekt av store barn (16 åringer) blant barn født i ekteskap. Dette innebærer samtidig at samboerskapene logisk nok vil ha en kortere varighet i gjennomsnitt, enn det ekteskapene har. Videre vil samboerforeldre i gjennomsnitt være yngre. Ved lesing av det følgende er det derfor viktig å være oppmerksom på det forhold at samboerskap er en "ung" institusjon, mens ekteskap er en "gammel" institusjon.

Tabellen viser videre at en del av dem som fikk barn som samboer, giftet seg på et senere tidspunkt. Dette gjaldt for halvparten av samboerne som fikk barn i 1980, mens det gjaldt for mindre enn en tredjedel av de som fikk barn i 1992. Dette innebærer at samboerskap

for de yngste barna ikke er det samme som for de eldste. For de eldste var det ganske uvanlig å bli født inn i et samboerskap, og blant dem som ble det, var det mange som hadde foreldre som giftet seg på et senere tidspunkt. For de yngste barna var det ganske alminnelig å bli født inn i et samboerskap og for de fleste av disse var samboerskapet fortsatt deres familietype på intervjutidspunktet. Dette kan tyde på at samboerskapet er i ferd med å bli en permanent familietype, men vi skal være oppmerksomme på at de yngste barna var bare 4 år ved intervjutidspunktet. Det betyr at foreldrene kan gifte seg på et senere tidspunkt.

Er samboerskap først og fremst en endring i formalisering av familien, eller kan vil spore reelle forskjeller mellom de foreldre som får barn som samboere og de gifte?

Sosioøkonomiske forskjeller

Mye tyder på at samboere har en annen sosioøkonomisk sammensetning enn dem som gifter seg før de får sitt første barn. Tabell 2.3 viser resultater fra en logistisk regresjonsanalyse. Det første forholdet vi tar med er barnets fødselsår som et uttrykk for den generelle økning i samboerskap. Ideelt sett burde alle kjennetegn kunne trekkes tilbake til før barnets fødsel. For noen av kjennetegnene kan vi ikke vite dette. Bosted viser for eksempel bostedet på intervjutidspunktet. For de flestes vedkommende vil dette være det samme som bosted ved barnets fødsel, men dette kan vi ikke vite. Ettersom flyttestrømmene har gått fra nord mot syd i perioden, kan det være en del av dem som bor i Oslo og Østlandsområdet på intervjutidspunktet som har flyttet dit etter at barnet ble født. Omvendt er det mer sannsynlig at de som bodde i Midt- og Nord Norge også bodde i disse områdene da barnet ble født. Videre viser tabellen mors utdanningsnivå på intervjutidspunktet. For de flestes vedkommende vil utdanningsnivået være oppnådd før barnet ble født, men ikke for alle. Utdanning er delt i tre grupper. Lav utdanning vil si at personen har grunnskole og inntil 3 års videre utdanning. Middels utdanning vil si mellom 4 og 6 års utdanning i tillegg til grunnskole, altså minst videregående skole eller tilsvarende. Høy utdanning vil si 7 år eller mer etter grunnskole, tilsvarende universitetsnivå. Mors alder ved samlivsstart er tatt med for å se om det er forskjell mellom dem som har startet familie tidlig og dem som har startet sent. Her er det viktig å være klar over at det samlivet som det dreier seg om, er der hvor det utvalgte barnet er født. Det er altså ikke nødvendigvis første samliv. Variabelen "Eldre halvøsken" er tatt med som et mål for tidligere samliv. Heller ikke her har vi et absolutt mål ettersom en eldre halvøsken også kan være et barn som moren har fått som enslig. Dette vil imidlertid dreie seg om få barn. I de aller fleste tilfelle vil eldre halvøsken være en indikator på at det gjeldende samlivet ikke er den første familien. Tilslutt har vi mors alder ved første fødsel for å se om det særlig er de som starter tidlig som får barn som samboere. Tabellen viser hvilke kjennetegn ved mor som øker sannsynligheten for at et barn er født i samboerskap framfor i ekteskap.

Tabell 2.3 *Sosioøkonomiske kjennetegn som har betydning for hvorvidt et barn er født i samboerskap eller ekteskap etter kohort. Logisk regresjonsanalyse.*

Kjennetegn	Alle	1980	1986	1992
Kohort	***			
1980	1			
1986	2,37			
1992	5,09			
Region	***	***	***	***
Sør/Vest-Norge	1	1	1	1
Oslo/Østland	1,52	1,07	2,07	1,40
Midt/Nord-Norge	2,77	3,97	2,87	2,37
Mors utdanning	*			
Lav (3 år)	1	1	1	1
Middels (4-6 år)	1,04	0,93	1,33	0,94
Høy (7år +)	0,71	0,86	0,75	0,67
Mors alder ved parforholdets start	***	*	***	**
Under 20 år	1	1	1	1
20-25 år	1,19	0,79	1,14	1,39
26+ år	2,56	1,64	3,02	2,58
Eldre halvøsken	***	*	**	***
Nei	1	1	1	1
Ja	2,97	2,79	2,31	3,89
Mors alder ved første fødsel	***			*
Under 20 år	1	1	1	1
20-24 år	0,86	1,46	1,67	0,37
25-29 år	0,56	0,67	1,28	0,25
30 år +	0,36	0,58	0,75	0,16
-2 loglikelihood	2479,811	448,134	839,068	1168,989
Goodness of Fit	2710,794	797,442	930,213	1002,255

* $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$ (Walds statistikk)

I tabellen viser tallet 1 hva som er referansegruppe. Tall som er høyere enn 1 viser økende sjans for at et barn skal være født i samboerskap framfor ekteskap, og omvendt viser tall lavere enn 1 en nedgang i denne sjansen, sammenliknet med referansegruppen. Som ventet finner vi en jevn økning i sjansen for å bli født i samboerskap framfor ekteskap fra de eldre til de yngre kohorter. Barn født i 1992 har mer enn 5 ganger større sjans for å være født i samboerskap, enn barn født i 1980.

Analysen for alle barn viser en betydelig høyere sjans for at de fødes i samboerskap i Midt-Norge og i de nordlige deler av landet, enn i Sør/Vest Norge. Det er større sjans for at barnet fødes i samboerskap dersom mor har et lavere eller middels utdanningsnivå. Samboerskap er altså mer alminnelig blant mødre med relativt lav utdanning, enn blant mødre med høy utdanning. Mors alder ved start på samliv med barnets far viser en økende sjans for samboerskap ved økende alder. Det er særlig eldre kvinner som har en høy sjans for å få barn som samboer, framfor som gift. Det er viktig å være oppmerksom på at dette ikke nødvendigvis er første parforhold, eller første barn. Fra andre kilder vet vi at samboerskap er relativt vanlig blant personer som har en skilsmisse bak seg. Disse vil også ha en høyere alder. Variabelen "Eldre halvøsken" gir sterkt utslag og går i samme retning som resonnementet ovenfor. Etter verdien 1992 for "Kohort" og Midt- og Nord-Norge for "Region", er forekomsten av eldre halvøsken den sterkeste prediktor for at barnet er født i samboerskap framfor ekteskap. Det er få barn som har eldre halvøsken (6.9 prosent), men blant dem som har dette er det en høy sannsynlighet for at de er født i samboerskap. Dette bekrefter at samboerskap er svært alminnelig som samliv etter brudd

i tidligere familier. Svært få barn har mødre som har fått sitt første barn som tenåring. Som vi har sett før gjelder dette bare 4 prosent. Men blant dem dette gjelder, er det langt større sjans for at barnet er født i samboerskap enn i ekteskap.

For de tre siste variablene; mors alder ved start på samliv, eldre halvsøsken og mors alder ved første fødsel, kan det se ut til at resultatene er motstridende. De viser på den ene siden at sjansen øker ved mors økende alder ved samlivsstart og at den øker dersom barnet har eldre halvsøsken, og på den andre siden at sjansen for samboerskap avtar ved mors økende alder ved første fødsel. En mulig tolkning av disse forholdene kan være at samboere har sterke innslag fra to litt ulike grupper av mødre. Den ene gruppen mødre er dem som har lagt et første samliv bak seg. Blant dem som har barn fra en tidligere familie er det rimelig at alderen for inngåelse av samliv med barnets far også er høyere, og dette er forhold som sterkt påvirker sjansen for samboerskap framfor ekteskap. Den andre gruppen er mødre som får sitt første barn som tenåring. Også i denne gruppen er sjansen for at barnet fødes i samboerskap høy. Barn i de to gruppene, som har mødre med tidligere familier og tenåringsmødre, er dem som har høyest sjans for å bli født i samboerskap.

De tre neste kolonnene viser analyser for hver enkelt kohort. Dette gir oss et bilde av endringen over tid. Beregningene tyder på relativt sterke endringer. De regionale fordelinger kan tyde på at samboerskap var mest alminnelig i Midt/Nord-Norge i 1980, men at dette er noe utjevnet over tid. Samboerskap er blitt mer utbredt i Oslo/Østlandet, men dette gjelder særlig i første del av perioden (fra 1980 til 1986). I hele perioden er imidlertid forholdet mellom sivilstatus og region sterkt signifikant.

Forskjellene mellom utdanningsnivåene er ikke signifikante når de beregnes etter kohort. På den andre siden viser resultatene et ganske entydig bilde dersom vi følger de høyt utdannede mødrene. I perioden er det blitt mindre vanlig at barn som har mødre med høy utdannelse fødes i samboerskap. Det innebærer at samboerskap i økende grad er konsentrert i de lave utdanningsgruppene. Forskjellene mellom utdanningsgruppene med hensyn til samlivsstatus, ser altså ut til å være økende. Mors alder ved parforholdets start har signifikante sammenhenger med samboerskap i hele perioden, men mest tydelig i siste del (i 1986 og 1992). Det er en jevn økning i sjansen for at mor er mellom 20 til 25 år, men den sterkeste sammenheng (men ikke like jevn) finner vi blant mødre som er 26 år eller mer.

Samboerskap er blitt mer alminnelig blant dem som har startet parforholdet i relativt høy alder. Betydningen av eldre halvsøsken ser også ut til å øke og sammenhengene er blitt sterkere over tid. I alle kohorter er sjansen langt høyere for at et barn med eldre halvsøsken fødes i samboerskap. Imidlertid gjelder dette for en liten del av utvalget. Det er blitt mer utbredt – særlig for den yngste kohorten – at det er de helt unge mødrene som får barn som samboere, mens det er ganske uvanlig at de eldre førstegangsmødrene ikke er gift ved fødselen.

Sammenhengen mellom samboerskap og mors alder ved første fødsel illustrerer imidlertid noe av kompleksiteten. Når det er så store utslag for tenåringsmødre (for alle andre aldersgrupper er sjansen for samboerskap langt lavere), kan dette avspeile det forhold at det har vært nedgang i tenåringsfruktbarheten og at dette omfatter svært få mødre. I 1980 ble 3 prosent av alle barn født av en tenåringsmor. I 1990 gjaldt dette 1.8 prosent (Clarke and Jensen 2000). Mye tyder på at eldre mødre er sammensatt av to grupper. Samboerne har gjerne en tidligere familie bak seg, mens kvinner som får sitt første barn i høy alder ofte vil være gift ved barnets fødsel.

Endringene kan tyde på at samboerskap hadde en annen karakter fra begynnelsen av 1980-tallet enn i begynnelsen av 1990-tallet: det er særlig blitt en sterkere konsentrasjon av lavt utdannede, helt unge mødre. Samtidig er det en sterkere konsentrasjon blant kvinner som har inngått par med barnets far i relativt høy alder. Dette er gjerne par som har tidligere samliv bak seg. Dette bekreftes av effekten av at barnet har eldre halvøsken. Resultatene viser en økende sjanse for at barn med eldre halvøsken fødes i samboerskap framfor ekteskap.

Resultatene under ett viser at samboerskap skiller seg fra ekteskap ved at de relativt sett er minst utbredt i de sør/vestlige deler av landet. Samboerskap er særlig utbredt blant personer som har barn fra tidligere. Over tid har samboerskap endret seg. Det ser ikke ut til at de sosiale skillelinjene mellom ekteskap og samboerskap er blitt mindre skarpe, snarere tvert i mot. Blant barn under 18 år i dag er det relativt klare sosiale skillelinjer etter hvorvidt de er født i samboerskap eller ekteskap.

I Barns Familier 1996 er respondenten (en voksen i barnets hushold) spurt om sin egen, samt partnerens utdanning. Det betyr at vi har opplysninger om utdanning for de voksne i husholdet. Dette er ikke nødvendigvis barnets foreldre. I de tilfelle der foreldrene ikke bor sammen på intervjuetidspunktet vil dette skape et problem. Vi får informasjon om en eventuell ny partner, men ikke om barnets biologiske foreldre. Det er også et problem at informasjon om utdanning er knyttet til intervjuetidspunktet, mens sivilstatus ved barnets fødsel kan ligge mange år forut i tid. Disse forholdene skaper noen problemer som vi skal være oppmerksomme på. Vi kan altså ikke trekke en direkte slutning mellom sivilstatus og utdanning, verken i forhold til personer eller tidspunkt. Problemet er særlig stort for fedre ettersom det er de, mer enn mødre, som ikke bor sammen med barnet. Når vi likevel setter sammen sivilstatus og utdanning er det fordi vi tror at tallene kan si noe om retningen på sammenhenger i mer generell forstand. Dette antar vi fordi flertallet av foreldrene fortsatt bor sammen og nye partnere vil derved bare gjelde for en liten del av utvalget (under 10 prosent). Blant dem som har nye partnere vil vi tro at for de flestes vedkommende vil dennes utdanningsnivå ikke være svært forskjellig fra den utflyttede foreldrepert. Vi tror også at spørsmålet om ulike tidspunkt for sivilstatus og utdanning er et begrenset problem ettersom de fleste vil ta utdanning før de får barn.

Med disse reservasjoner i bakhodet skiller vi mellom ”mors” og ”fars” utdanning i Tabell 2.4. Dette gjør vi av pedagogiske grunner, og fordi det i de fleste tilfelle også vil være dekkende for situasjonen.

Tabell 2.4 *Utdanningsnivå blant mødre og fedre etter sivilstatus ved barnets fødsel.⁶*
Prosent

Utdanning:	Mor		Far	
	<i>Gift</i>	<i>Sambo</i>	<i>Gift</i>	<i>Sambo</i>
Lav	45,8	47,3	43,9	55,4
Middels	31,0	34,0	28,6	27,1
Høy	23,2	18,7	27,5	17,5
Total	100	100	100	100
Antall	2257	653	2089	549

P < .05

p < .001

Tabell 2.4 gir et klart inntrykk av at det er forskjeller i utdanningsnivå mellom de som får barn som gift, og de som får barn som samboere. Samboerforeldre har lavere utdannings-

⁶ I rapporten henviser vi til foreldrens sivilstatus (gift eller samboende) ved barnets fødsel dersom ikke annet er spesifisert.

nivå enn gifte foreldre. Særlig gjelder dette for fedre. Det er langt mindre vanlig for samboerfedre å ha høy utdanning enn det er for gifte fedre. De samme tendenser gjør seg gjeldende for mødre, men her er ikke forskjellene like klare. Forskjellene blant fedre er sterkt signifikante. Disse tallene er vanskeligere å tolke av grunner som er diskutert ovenfor. Når antall fedre er noe lavere enn antall mødre skyldes dette at det oftere mangler opplysninger om fedre/menn, blant annet fordi fedre sjeldnere bor med barnet og at mødre ikke har opplysninger om dem eller ikke har oppgitt dem.

Tabellen peker imidlertid ganske entydig i retning av at samboere har lavere utdanningsnivå enn gifte.

Tabell 2.5 viser nivå for utdanning og hvorvidt dette har endret seg fra en fødselskohort til en annen, for mødre og fedre. Tolkningen av tabellen krever varsomhet ettersom foreldre i samboerskap jevnt over vil ha yngre barn, være yngre selv og ha levd kortere tid i parforholdet, enn foreldre i ekteskap. Hvorvidt dette også innebærer at de har lavere utdanning som følge av alders-sammensetningen er mer uklart, ettersom det i samme periode har vært en sterk økning i utdanningsnivået.

Tabell 2.5 *Utdanningsnivå blant mødre og fedre etter sivilstatus og kohort. Prosent*

Utdanning	1980		1986		1992	
	Gift	Sambo	Gift	Sambo	Gift	Sambo
Mor:						
Lav	48,9	53,8	47,9	45,6	39,8	46,6
Middels	31,4	28,0	28,9	35,4	33,1	34,7
Høy	19,7	18,3	23,2	18,9	27,1	18,6
Total	100	100	100	100	100	100
Antall	765	93	803	206	689	354
Far:	i.s.		i.s.		p<. 01	
Lav	45,0	46,3	45,2	57,9	41,4	56,4
Middels	27,9	31,3	28,1	26,3	29,8	26,5
Høy	27,2	22,5	26,6	15,8	28,8	17,1
Total	100	100	100	100	100	100
Antall	703	80	736	171	650	298
	i.s		p<. 005		p<. 001	

Tabellen viser en ulik utvikling i utdanningsnivå mellom mødre og fedre, og hvordan dette gir seg utslag etter sivilstatus ved barnets fødsel.

Gifte mødre har hatt et jevnt økende utdanningsnivå fra en kohort til neste. I underkant av 20 prosent hadde høy utdanning i 1980-kohorten, sammenlignet med 27 prosent i 1992-kohorten. I motsetning til dette finner vi et mer stabilt utdanningsnivå fra en kohort til en annen blant de samboende mødre. Sammenlignet med gifte mødre er utdanningsnivået lavere blant de samboende, det gjelder særlig om vi ser på høyeste utdanningsnivå. I 1980-kohorten hadde 19 prosent av både gifte og samboende mødre høy utdanning. I 1992-kohorten hadde 27 prosent av de gifte, sammenlignet med 19 prosent av de samboende, høy utdanning. Utviklingen har gått i mot en økning i utdanningsgapet mellom gifte og samboende mødre, der den siste gruppen har betydelig lavere utdanning gjennom perioden.

Tabellen viser at gifte fedre har hatt stabile utdanningsnivåer over tid. Det er en svak nedgang i laveste utdanningsnivå, og svak økning i høyeste. Vel 27 prosent hadde høy utdanning i 1980-kohorten, sammenlignet med knapt 29 prosent i 1992-kohorten. Blant de samboende fedre, derimot, finner vi en jevn nedgang i utdanningsnivå fra en kohort til

en annen. Sammenlignet med gifte fedre er utdanningsnivået langt lavere blant samboende. I 1980-kohorten hadde 27,2 prosent av de gifte fedrene og 22,5 prosent av de samboende, høy utdanning. I 1992-kohorten hadde 28,8 prosent av de gifte, sammenlignet med 17,1 prosent av de samboende, høy utdanning. Utviklingen viser klart at samboende fedre har et lavere utdanningsnivå enn gifte, og at utdanningsgapet mellom de to gruppene har økt.

Tabell 2.5 gjenspeiler en periodeforskyvning i utdanningsnivåer mellom gifte mødre og fedre i løpet av 1980-årene. I starten av perioden hadde fedre betydelig høyere utdanningsnivå enn mødre hadde, men denne forskjellen er "tatt igjen". Med de forbehold som er tatt tidligere tyder resultatene på at utdanningsgapet mellom mødre og fedre har minket over tid. I 1992 hadde omtrent like høy andel gifte mødre som fikk barn det året høy utdanning som gifte fedre hadde.

Når det gjelder samboere, har utviklingen vært annerledes. Det er omtrent samme andel mødre med høy utdanning i 1992 som i 1980 (19 prosent). Dette er omtrent samme andel som blant samboende fedre (17 prosent) der færre har høy utdanning i 1992 enn i 1980. Når utdanningsnivået blant samboerfedre er synkende i en periode der det alminnelige utdanningsnivået i befolkningen er økende, kan det tyde på en "seleksjon" der samboerskap i økende grad omfatter menn i lavere utdanningsgrupper.

Tabell 2.4 og 2.5 tyder på at det er forskjeller mellom dem som får barn som gift, og dem som får det som samboer. Disse forskjellene er blitt sterkere ettersom samboerskap er blitt mer alminnelig, og den gjelder særlig for fedre. Dette kan forstås slik at det både blant mødre og fedre er en positiv sammenheng mellom det at de får barn som gift, og det at de har høyere utdanning. Men dette gjelder for fedre mer enn for mødre. Tabell 2.5 kan oppsummeres i følgende hovedtrekk.

Likhet mellom mødre og fedre.

- For begge grupper er det langt lavere utdanningsnivå blant samboere enn gifte.
- For begge grupper har gapet mellom gifte og samboere økt over tid.

Forskjeller mellom mødre og fedre.

- For mødre skyldes økende gap at gifte har hatt en sterk økning i utdanningsnivå, mens samboere ikke har hatt dette.
- For fedre skyldes økende gap at samboere har hatt en sterk nedgang i utdanningsnivå, mens gifte ikke har hatt dette.

Mors yrkesaktivitet

Det er en stor endring i den perioden barna i denne undersøkelsen har vokst opp, at mødre i økende grad er i inntektsgivende arbeid. Tabell 2.6 viser omfang av mødres yrkesaktivitet etter barnets fødselskohort og foreldrenes sivilstatus.

Tabell 2.6 *Mødres yrkesaktivitet etter familietype og kohort*

Kohort	Sivilstand	% yrkesaktive	Totalt antall
1980	Gifte	81,6	702
	Samboere	84,9	106
	Sammensatte ⁷	66,2	68
	Enslig mor	90,9	110
1986	Gifte	77,6	774
	Samboere	78,5	144
	Sammensatte	59,6	89
	Enslig mor	74,8	115
1992	Gifte	68,1	744
	Samboere	65,8	243
	Sammensatte	34,5	29
	Enslig mor	60,6	127

Som det kan forventes viser tabellen at mors yrkesaktivitet varierer med barnets alder. Det er mer alminnelig å ha en yrkesaktiv mor blant de store barna, enn blant de små. Men det er langt mer alminnelig at mødre er yrkesaktive, enn at de ikke er det, for alle aldersgrupper av barn. Hovedmønsteret er at minst to av tre barn har mødre som er i yrkeslivet og derved har inntekt. Ettersom vi i denne omgang kun ønsker å peke på noen hovedtrekk, går vi ikke videre til å se på omfanget av yrkesaktiviteten (heltid/deltid) og mors inntekt.

Tabellen viser altså at de fleste barn har mødre i yrkeslivet uansett barnets alder. Men den viser også at det er betydelige forskjeller etter familietype. Hovedskillet går mellom foreldre som bor sammen, og dem som ikke gjør det. Blant foreldre som bor sammen (gifte eller samboende) er det litt variasjon med hensyn til yrkesaktivitet. Ettersom forskjellene er små vil vi ikke tillegge dette vekt. Kanskje noe overraskende er nivået for mødres yrkesaktivitet betydelig lavere i sammensatte familier, enn i familier der to foreldre bor sammen. Vi noterer oss dette uten å ha en forklaring på hvorfor det er slik. Som forventet er yrkesaktivitet i familietyperen "enslig mor" sterkt avhengig av barnets alder. For de eldste barna er omtrent alle mødre yrkesaktive, for de yngste gjelder det vel 60 prosent. Det er slående liten forskjell i nivået på mødres yrkesaktivitet blant de yngste barna, gitt at enslige mødre også er alene om omsorgen for barna, (med unntak av sammensatte familier).

Neste tabell viser fordeling av inntekt. Her er utgangspunktet foreldrenes årsinntekt i 1995. Tabell 2.7 viser hvordan denne varierer med foreldrenes kjønn, hvorvidt de var gift eller samboende ved barnets fødsel og deres utdanningsnivå. For alle kjennetegn er det kontrollert for foreldrenes alder ved intervjuetidspunktet. Vi presenterer de "justerte" gjennomsnitt. Det betyr at det for hvert kjennetegn er tatt hensyn til fordelingen i de øvrige kjennetegn. Samlet innebærer dette at det er tatt hensyn til den ulike sammensetningen av de to gruppene og vi får derved et bilde av de "rene" sosioøkonomiske forskjellene mellom dem.

⁷ Sammensatte er familier med stefar eller -mor.

Tabell 2.7 *Gjennomsnittlig årsinntekt* etter foreldrenes kjønn, sivilstatus ved barnets fødsel, og utdanningsnivå. Kontrollert for foreldrenes alder ved intervju tidspunktet (MCA)*

Kjennetegn	Inntekt i 1000 kr	Antall
Mødre	112	467
Fedre	189	454
Samboer	136	349
Gift	158	572
Lav utdanning	115	171
Middels utdanning	147	528
Høy utdanning	183	222
R ²	.239	

* rundet opp til nærmeste 1000.

Den gjennomsnittlige inntekt i 1995 for alle var 150.000. Ikke så overraskende viser tabellen at mødre i gjennomsnitt har en lavere årsinntekt enn det fedre har, 112.000 sammenlignet med 189.000. Mødrene er samtidig den av foreldrene som i de aller fleste tilfelle bor med barnet. Det er heller ikke overraskende å se at inntekten stiger med foreldrenes utdanningsnivå. Mer interessant i denne sammenhengen er det at samboerforeldre ligger lavere på en inntektsskala, også når det er kontrollert for den ulike sammensetningen av gifte og samboere med hensyn til kjønn, utdanningsnivå og alder. Av de tre kjennetegnene (kjønn, sivilstatus og utdanning), har kjønn størst innflytelse på inntekt, deretter utdanning, så sivilstatus. Til sammen forklarer disse kjennetegnene 24 prosent av hele variasjonen i inntekt.

Studien viser at det er klare ulikheter mellom foreldre som var henholdsvis gifte og samboere ved barnets fødsel. Samboere har jevnt over lavere utdanning enn gifte har. De har også lavere inntekt.

I noen grad bekrefter resultatene alminnelige forventinger om kjennetegn ved samboerskap. Dette gjelder den høyere sannsynligheten for at de seneste kohorter fødes i samboerskap, og den lavere utbredelse i sør/vestlige deler av landet. Resultatet for utdanning er imidlertid noe mer uventet. Det er en almen forestilling at samboerskap er særlig utbredt i høyt utdannede deler av befolkningen, som blant studenter og akademikere. Når vi her finner at dette ikke er tilfelle, er det imidlertid et resultat som er i samsvar med i andre land. Dette gjelder for USA der man har funnet at samboerskap er mer utbredt blant de lavere utdannede enn de høyere (Bumpass and Lu 1998, Manning and Lichter 1996). For Europa har studier vist ulike sammenhenger mellom utdanning og samboerskap (Kiernan 1999).

2.3 Foreldrebrudd

Etter som samboerskap er blitt mer utbredt, er begrepet "skilsmisse" blitt mindre dekkende for brudd i familier. Barn med samboerforeldre som flytter fra hverandre kommer ikke med i skilsmissestatistikken. Deres situasjon blir noen ganger beskrevet som "familieoppløsning". Dette er imidlertid et begrep som dekker over hvem som er de aktive og handlende parter. Det er foreldrene som velger både i forhold til å flytte sammen og fra hverandre. Barna velger ikke. Vi har valgt å bruke begrepet "foreldrebrudd". Vårt utgangspunkt er barn som er født i familier med både mor og far og vi fokuserer på forskjeller mellom foreldre som var henholdsvis gift eller samboende da barnet ble født. Barn født av enslige mødre er holdt utenfor dette kapittelet.

Vi har vist den sterke utviklingen i andel barn som fødes i samboerskap framfor ekteskap. Det begynner etter hvert å komme mye dokumentasjon som viser at samboerskap er mer ustabile enn ekteskap. I noen grad kan dette forstås ut fra samboerskapets karakter. Svært mange unge flytter sammen, deler hushold for en periode, for så å flytte fra hverandre igjen. Disse samboerskapene er imidlertid ikke tatt med i denne sammenheng. Her er det kun med samboerskap der det er født barn. For disse samboerskapene kan man stille spørsmål om ikke det at et par har barn, er mer fundamentalt for et parforholds stabilitet, enn hvorvidt foreldreskapet er formalisert gjennom ekteskap. Undersøkelser fra andre land viser imidlertid at samboerskap som foreldreskap er mer ustabile enn ekteskap med barn (Hoem og Hoem 1992, Clarke et al. 1997, Toulemon 1997). Analyser av de to undersøkelsene Barns Familier 1988 og Barns Familier 1996 bekrefter at dette også gjelder for Norge (Jensen og Clausen 1997a). Disse analysene viste at barn født i samboerskap har en betydelig høyere risiko for foreldrebrudd enn barn født i ekteskap.

I Tabell 2.8 oppsummerer vi den kumulative risiko for brudd i forhold til hvorvidt barnet er født i ekteskap eller samboerskap.

Tabell 2.8 *Livsløpsestimater over kumulativ erfaring med foreldrebrudd. Prosent*

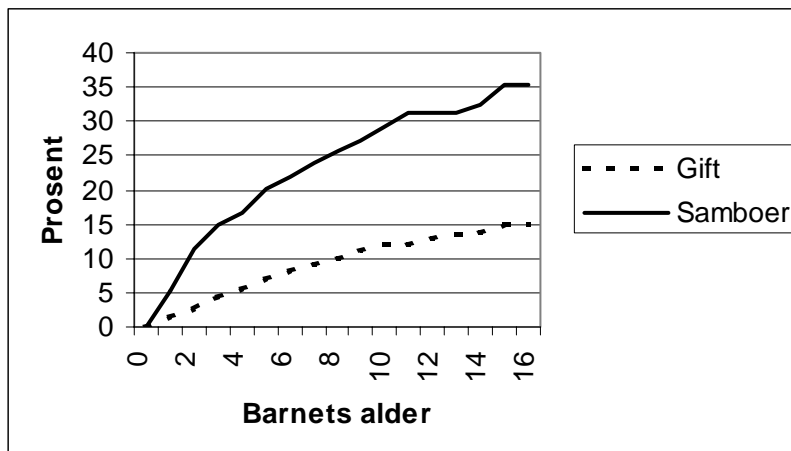
Antall år med to foreldre	Andel barn med foreldrebrudd. Kumulativt					
	1980		1986		1992	
	Gift	Samboer	Gift	Samboer	Gift	Samboer
1	1,0	4,2	1,2	4,5	1,2	4,1
3	3,2	11,5	4,1	13,0	4,9	15,5
5	6,0	21,9	6,8	19,5	---	---
7	8,6	24,0	8,6	24,0	---	---
9	10,2	27,1	11,5	27,0	---	---
15	14,5	35,4	---	---	---	---
Antall	836	96	849	200	734	362
Log Rank	31,6 p<.000		39,0 p<.000		37,9 p<.000	

Om vi ser på den alderen barn i hver kohort hadde ved intervju tidspunktet (1996) viser tabellen at blant barn i 1980 kohorten, født av gifte foreldre hadde 14,5 prosent erfart foreldrebrudd, sammenlignet med 35,4 prosent av dem som var født i samboerskap. Tilsvarende tall blant barn i 1992 kohorten var henholdsvis 4,9 prosent og 15,5 prosent. For de eldste barna var det følgelig mer enn dobbelt så høy risiko for brudd blant dem født i samboerskap, mens det for de yngste barna var mer enn tre ganger så høy risiko.

Det kan ikke umiddelbart tolkes slik at risikoen har økt. Det er tvert i mot mye som tyder på et relativt stabilt mønster i risiko for brudd. Tabellen viser for eksempel at det ikke har vært en sterk økning i bruddrisiko blant barn født i ekteskap. Ved tre års alder hadde 3,2 prosent av barna i 1980 kohorten hatt foreldrebrudd, sammenlignet med 4,9 prosent i 1992 kohorten blant barn født i ekteskap. Blant barn født i samboerskap var tilsvarende tall 11,5 prosent og 15,5 prosent. Det er altså noe økning i begge gruppene, men den stabilt større risiko for foreldrebrudd blant barn født i samboerskap er langt sterkere enn økningen i risiko over tid.

Forskjellene i risiko er relativt stabile for alle alderskull i de to undersøkelsene. Disse forskjellene kan sammenfattes i Figur 2.2. Her har vi satt sammen de tre fødselskullene. Det vil si at de to linjene er et gjennomsnitt for barn født i 1980, 1986 og 1992 ved barnas fire års alder, 4 til 10 år omfatter barn født i 1986 og 1980, mens linjene fra 10 til 16 år bare omfatter barn født i 1980.

Figur 2.2 Barn med foreldrebrudd etter om de er født i ekteskap eller samboerskap. Gjennomsnitt for barn født i 1980, 1986 og 1992

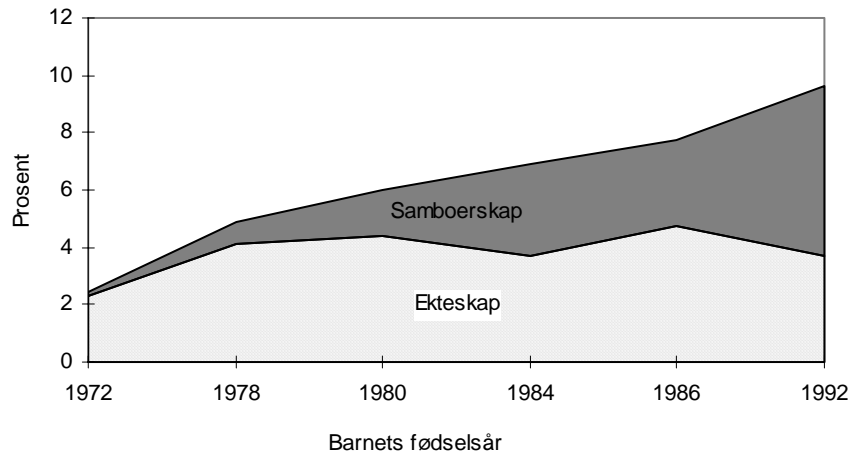
Kilde: Barns Familier 1996

Alle barna som blir analysert her er født i en familie der mor og far bodde sammen. Men over tid er det langt flere av de som ble født i samboerskap som opplever at foreldrene flytter fra hverandre, sammenlignet med dem født i ekteskap. Ved fire års alder hadde 16,7 prosent av de barna som var født i samboerskap foreldre som var flyttet fra hverandre, sammenlignet med 5,4 prosent av barn født i ekteskap. Blant 16 åringene hadde 35,4 prosent av samboerbarna erfart foreldrebrudd, sammenlignet med 15 prosent av ekteskapsbarna. Blant de eldste barna (16 åringer) var samboerforeldre mer uvanlig enn det som er tilfelle for de yngste barna (4 åringer). Samboerskap er blitt mye mer alminnelig i perioden. Risiko for brudd fortsetter imidlertid å være omtrent på samme høye nivå, også når samboerskap blir mer utbredt.

Hovedrapporten (Jensen og Clausen 1997a) skiller også mellom samboere som giftet seg etter at barnet ble født og dem som ikke gjorde det (figur 4.7–4.9 i rapporten). Resultatene viste at de som fikk barn som samboere, men som giftet seg på et senere tidspunkt, hadde en skilsmissehyppighet som var noe høyere enn dem som var gift ved barnets fødsel. Men de var langt mer stabile enn samboere som ikke giftet seg senere.

Når risiko for brudd er høyere blant foreldre som får barn som samboere enn gifte foreldre, betyr det også at "samboerbarn" vil utgjøre en økende andel av alle barn som har erfart foreldrebrudd.

Figur 2.3 Foreldrebrudd innen 4 års alder blant barn født i samboerskap og ekteskap

Kilde: Barns familier 1988 og 1996.

Figur 2.3 tar utgangspunkt i barn med foreldrebrudd innen barnet er 4 år. Det nedre feltet i figuren viser hvor stor andel av disse barna som er født i ekteskap. For hele fødselskullet for 1972 hadde noe i overkant av 2 prosent hatt foreldrebrudd innen fire års alder, og figuren viser at nesten alle disse var født i ekteskap. Dette er naturlig tatt i betraktning at svært få barn ble født i samboerskap på dette tidspunkt. Fram mot slutten av 1970-årene var det en økning i omfanget av barn født i ekteskap som hadde foreldrebrudd innen denne alder. Etter dette har det vært et relativt stabilt nivå for foreldrebrudd for barn født i ekteskap. Vi skal imidlertid være klar over at i løpet av tiden etter 1972 har en minkende andel barn blitt født i ekteskap.

Det øvre feltet i figuren viser hvor stor andel av de barn som har erfart foreldrebrudd innen fire års alder, som er født i samboerskap. Som vi ser gjaldt dette nesten ingen av de barna som ble født i 1972. I kontrast til dette utgjør barn med foreldrebrudd som er født i samboerskap i 1992, en større andel enn dem som er født i ekteskap. Figuren viser også at det har vært en sterk økning i omfanget av barn med foreldrebrudd i denne perioden. Faktisk er denne økningen sterkere enn det som fremkommer i figuren fordi en del foreldre ikke har gitt tilstrekkelige informasjonen om deres sivilstatus. Blant alle barn født i 1992 hadde 11,1 prosent foreldrebrudd innen fire års alder. Økningen i foreldrebrudd kan i stor grad spores tilbake til barn født i samboerskap.

Tross den sterke økning i andel barn født i samboerskap ble to tredjedeler av alle barn i 1992 fortsatt født i ekteskap (se Tabell 2.2). Som Figur 2.2 viser er risiko for foreldrebrudd langt høyere for barn født i samboerskap, enn for barn født i ekteskap. Resultatet av dette ser vi når vi tar utgangspunkt i alle barn med foreldrebrudd (Figur 2.3). Barn født i samboerskap i 1992 utgjør vel en tredjedel av alle barn født det året, men 60 prosent av dem som har opplevd foreldrebrudd innen 4 år.

For en del av disse barna vil bruddet komme som en formell skilsmisse fordi foreldrene har giftet seg etter at barnet ble født. For en betydelig andel går foreldrene imidlertid fra hverandre uten at de har vært gift.

Et trekk ved samboerskap er at de i stor grad unndrar seg offentlig registrering. Som Figur 2.1 viser kan man i befolkningsstatistikken spore andel barn født i eller utenfor ekteskap, men ikke i eller utenfor samboerskap. Fedre som ikke er gift med barnets mor

blir derved usynlige i den offisielle registrering av fødsler. Fordi foreldreskapet ikke er registrert som ekteskap, blir et brudd heller ikke registrert i skilsmissestatistikken. Samboerfedrene blir derved også usynlige ved et brudd. For barn innebærer samtidig dette at en viktig side ved deres livsvilkår er usynliggjort. Dette gjelder både hvorvidt de er født inn i en familie der far også bor, og hvorvidt de har opplevd foreldrebrudd. Dersom utviklingen fortsetter i samme spor som den har gjort fram til midten av 1990-årene blir situasjonen at skilsmissestatistikken bare fanger opp en liten del av alle foreldrebrudd som barn erfarer. Situasjonen kan også bli at statistikken viser en utvikling der omfanget av barn som opplever skilsmisse blir stabilisert, eller endog synker, mens den faktiske økningen forblir ukjent fordi samboerskapene ikke fanges opp.

Sosioøkonomiske forskjeller i foreldrebrudd

Alle barn i dette avsnittet har foreldre som har flyttet fra hverandre. Den korrekte benevnelsen er derved *tidligere samboere eller gifte ved barnets fødsel*. Språklig er dette relativt tungt og vi vil forkorte dette til å bare referere til foreldrenes samlivsstatus som "samboere" eller "gifte".

I det følgende vil vi bruke resultater fra Samværsundersøkelsen 1996. Foreldrene hadde barn mellom 0 og 18 år i 1996. Det vil si at barna var født etter 1978, en periode med sterk økning i samboerskap. Det betyr at det vil være minkende innslag av samboere jo eldre barna er. Samtidig har vi sett at samboere "bidrar" sterkere til foreldrebrudd enn gifte. Vi kan derfor vente en noe sterkere representasjon av samboere blant foreldre som har flyttet fra hverandre, enn blant alle foreldre. Foreldrene fordeler seg med nesten 40 prosent samboere (373) og i underkant av 60 prosent gifte (vel 600). Utvalget er relativt lite til å dele inn i undergrupper og tilfeldigheter kan få stor betydning for resultatene. Vi skal være klar over dette særlig ved tolkning av resultater for samboere.

Samvær 96 har kun sivilstatus ved barnets fødsel. Dette betyr at noen av dem som var samboere ved barnets fødsel, hadde giftet seg innen brudd. Hvor mange kan dette være?

Analyser fra BF96 viste at mellom halvparten og en tredjedel av dem som fikk barn som samboere giftet seg på et senere tidspunkt. Blant de yngste, som også var sterkest representert blant samboerne, hadde to tredjedeler, eller omtrent 70 prosent ikke giftet seg innen 1996. Videre har analyser vist at risikoen for brudd mellom foreldre som ikke har giftet seg etter å ha fått barn som samboere, er mer enn dobbelt så høy som for dem som har giftet seg. Det betyr at foreldrebrudd ikke er likelig fordelt mellom dem som har forblitt samboere og de som har giftet seg etter at barnet ble født. Vi har ikke det nøyaktige tallet her, men vet at de som har giftet seg, og som senere er skilt, må være betraktelig under 30 prosent. Anslagsvis kan det tenkes at 10–15 prosent av dem som her benevnes som samboere, var gift på tidspunktet for brudd. Resultatene skal derved leses med det for øyet at forskjeller kan være "justert ned" fordi samboergruppen omfatter et visst innslag av gifte. Det betyr at forskjellene nok ville ha vært større dersom vi hadde hatt informasjon om sivilstatus ved brudd.

Denne delen er konsentrert om foreldre som har brutt sitt ekteskap eller samboerskap. Vårt utgangspunkt er fortsatt foreldrenes sivilstatus *ved barnets fødsel*.

Et av de spørsmålene vi ønsket å få svar på forut for disse analysene var om personer som var gifte eller samboere da de fikk barn og som senere flyttet fra hverandre har ulike sosioøkonomiske kjennetegn.

Vi har tidligere funnet en tendens til lavere utdanningsnivåer blant samboere. Utdanning er inndelt i tre grupper etter antall år utover grunnskolen. Lav utdanning vil si inntil 3 år,

middels utdanning er 4 til 6 år, og høy utdanning er 7 år eller mer i tillegg til grunnskolen (som i tabell 2.1.).

Tabell 2.9 *Utdanningsnivå blant mødre og fedre som har flyttet fra hverandre, etter sivilstatus ved barnets fødsel. Prosent*

Utdanning	Mor		Far		Mor + Far	
	Gift	Sambo	Gift	Sambo	Gift	Sambo
Lav	56,0	63,9	53,9	62,6	54,9	63,3
Middels	26,8	23,8	26,8	22,2	26,8	23,1
Høy	17,2	12,4	19,3	15,2	18,3	13,7
Total	100	100	100	100	100	100
Antall	302	202	306	171	608	373

Kilde: Samværsundersøkelsen 1996.

Tabell 2.9 viser at det er sterkere konsentrasjon om den lavere utdanningsgruppe blant foreldre som har flyttet fra hverandre, enn blant alle foreldre (tabell 2.4). Samboere som har flyttet fra hverandre er særlig sterkt konsentrert i den laveste utdanningsgruppe. Mens 50 prosent av foreldre som var samboende ved barnets fødsel blant alle (tabell 2.4) hadde lav utdanning, gjelder det samme for 63 prosent blant foreldre som har flyttet fra hverandre. Både for dem som fikk barn som gift, og dem som fikk barn som samboer, er det en høyere andel med lav utdanning blant foreldre som er flyttet fra hverandre. Men tendensen er sterkere for samboere enn for gifte. Dette kan bety to ting. Enten er det en avspeiling av at resultatene er hentet fra to ulike spørreundersøkelser som ikke uten videre kan sammenlignes. Eller så er det et uttrykk for at risikoen for brudd er størst blant de lavest utdannede, og da særlig for samboere.

Neste tabell viser den betydning de enkelte sosioøkonomiske faktorer har for risiko for brudd når det er kontrollert for de øvrige faktorer. Fars utdanning er her utelatt på grunn av de høye missingtall.

Tabell 2.10 *Relativ risiko for foreldrebrudd etter sosioøkonomiske kjennetegn. Cox proportional hazard model*

Variable	β	s.e.	Exp (β)
Kohort:			
1980 (ref)			
1986	0,187	0,132	1,21
1992	0,124	0,171	1,13
Region:			
Oslo/Østlandet	0,545	0,162	1,72*
Sør/Vest-Norge	0,084	0,142	1,09
Midt-/Nord-Norge (ref)			
Mors utdanning:⁸			
Grunnskole	0,347	0,225	1,41
1-3 år mer	0,131	0,185	1,14
4-7 år mer	0,028	0,186	1,03
Mer enn 7 år+(ref)			
Sivilstatus ved barnets fødsel:			
Samboer	0,888	0,122	2,43*
Gift (ref)			
Antall søsken:			
Ingen	1,072	0,154	2,92*
En	0,191	0,126	1,21
To eller mer (ref)			
Eldre halvsøsken:			
Ja	0,592	0,204	1,81*
Nei (ref)			
Mors alder ved samlivsstart:			
16-19 år	0,651	0,175	1,92*
20-25 år	0,228	0,149	1,26
26 år og mer (ref)			
-2 Log Likelihood			5328,25
Model chi-square			208,88*
Df			13

*p<.01

Tabellen viser at det har vært en økning i foreldrebrudd fra 1980-kohorten til de yngre, når det er tatt hensyn til at disse kohortene kan ha ulik fordeling på andre variabler. Forskjellene er imidlertid ikke signifikante, og de er størst for 1986 kohorten. Dette betyr at økningen i andel barn med foreldrebrudd blant yngre kohorter, sammenlignet med eldre, i hovedsak kan forklares ved en endring i blant annet sosioøkonomiske og demografiske forhold. Tabellen viser videre hvilke forskjeller av denne art som er viktige.

De forholdene som er særlig markante er: dersom barnet er enebarn, er født av samboende foreldre, er født av en ung mor, er bosatt i Oslo/Østlands-regionen.

Resultatene for utdanning er ikke signifikante, men som vi har sett tidligere både for alle samboerforeldre og for dem som har flyttet fra hverandre, er det en tendens mot lavt utdanningsnivå sammenlignet med gifte. Samboere er i større grad konsentrert i de lavere utdanningsgrupper både når vi ser på alle (Tabell 2.4.) og når vi ser på dem som har flyttet fra hverandre (Tabell 2.9.).

⁸ Vi benytter her en mer findelt utdanningsskala enn i rapporten for øvrig.

2.4 Oppsummering

Det har vært en sterk økning i andel barn som er født i samboerskap framfor ekteskap i perioden fra 1980 til 1992. Det ser også ut til at samboerskap er i ferd med å bli etablert som en egen familietype framfor som en overgang mot ekteskap. Samtidig peker analysen i retning av at samboerskap i sosial forstand skiller seg fra ekteskap.

- Samboerskap er langt mer ustabile enn ekteskap.
- Brudd i samboerskap kan bli den dominerende form for familieoppløsning.
- Samboere har i gjennomsnitt lavere utdanning og inntekt enn gifte. Disse trekkene er forsterket blant samboere som har flyttet fra hverandre.
- Forhold som har betydning for foreldrebrudd er dersom barnet er enebarn, er født av samboende foreldre, av en ung mor og er bosatt i Oslo/Østlands-regionen.

Resultatene tyder på at foreldrenes ekteskapelige status ved barnets fødsel har stor betydning for barndom og at man ikke kan studere barns familier uten å analysere samboerskap som en egen familietype. Samboerskap har betydning for familiesammensetning i demografisk så vel som sosioøkonomisk forstand.

3 Samhandling og konflikt

Begrepet "forhandlingsfamilien" som ofte brukes for å beskrive livet i moderne familier, viser til en ny holdning til barn fra foreldrenes side. Barn har fått en stemme i familien, de er med på å bestemme (se for eksempel Solberg, 1994). Den patriarkalske, farsautoritære familien er på vei ut. Over tid tyder mye på at det har foregått en demokratisering av familien, men det er også reist innvendinger mot omfanget av slike endringer. Som nevnt i innledningen til denne rapporten argumenterer Hood-Williams (1990) for at mer forhandlinger ikke har ført til store endringer i maktforholdet mellom barn og foreldre. Det er, og var, foreldrene som bestemmer. Vi har ikke mye kunnskap om hvordan forholdet mellom barn og foreldre har endret seg over tid. Det er likevel grunn til å tro at de store samfunnsendringer: mødres yrkesaktivitet og foreldrenes familieendringer ligger utenfor forhandlinger mellom barn og foreldre. I denne rapporten kan vi si lite om "hvordan det var før" til sammenligning med "nå", og hva slike eventuelle endringer måtte skyldes. Derimot kan vi reise noen spørsmål som tyder på at dette er et område som bør utforskes i mer detalj, nettopp i lys av nye yrkes- og familiemønstre.

3.1 Hva bruker mødre lønna til?

Mens utviklingen i mødres yrkesaktivitet har vært gjenstand for mange samfunnsvitenskapelige undersøkelser, vet vi forbausende lite om hvorvidt og hvordan denne har hatt betydning for den interne fordeling av økonomiske plikter og rettigheter i familien. Den tradisjonelle rollefordeling mellom den forsørgende mann og den hjemmearbeidende og omsorgsgivende kone er kjennetegn ved "kjernefamiliens glansperiode" og tidfestes gjerne til de korte ti-år mellom 1930 til 1960. Nyere forskning og tidsnyttingsundersøkelser peker ganske entydig på at fedre er blitt mer aktive innen barneomsorg. Husarbeidet har i stor grad forblitt kvinnens ansvar, mens fedre er gått aktivt inn i omsorgen for sine barn. Har det funnet sted endringer i forsørgerrollen ettersom mødre er mer yrkesaktive? Hva bruker "familien" mødres inntekt til?

Mødres yrkesaktivitet har i stor grad tilført familien en ekstra inntekt ettersom fedres yrkesaktivitet er opprettholdt på omtrent samme nivå. Innen kjønnsforskning er det rettet mye oppmerksomhet nettopp mot kvinners økonomiske avhengighet som et grunnlag for kvinneundertrykking. For eksempel har de britiske sosiologene Vogler og Pahl (1999) skrevet om samspeillet mellom penger og makt i ekteskapet. Her skal vi ikke ta opp diskusjonen om lønnsulikheter mellom kjønnene på arbeidsmarkedet og hvilken betydning denne har hatt for forholdet mellom mann og kone i ekteskapet. Vi skal heller ikke reise diskusjonen om kvinners frigjøring av menns forsørging er selve motoren bak de nye familiemønstrene. Vi skal derimot reise spørsmålet om det økonomiske ansvaret for barn. I boka "The Social Meaning of Money" diskuterer den amerikanske sosiologen Zelizer (1997) hvordan penger ikke er et nøytralt middel i byttet mellom varer og tjenester. Det er mange former for penger og disse har en sosial betydning. Hvilken sosial betydning har foreldrenes fordeling av det økonomiske ansvaret for barn? Vårt

utgangspunkt er at fedre har hatt det tradisjonelle hovedansvar for forsørging av familien, også barn. Har fedre fortsatt dette ansvaret eller er dette endret? To endringer er tenkelige. Den ene ville være at ansvar for barn er jevnt fordelt mellom foreldrene, det vil si at mødres yrkesaktivitet har ført til at forsørgerrollen blir ivaretatt som et felles ansvar mellom foreldrene. Men det kan også tenkes at en ny fordeling av plikter og rettigheter trer fram. Kan vi se spor til at mor er i ferd med å overta forsørgerrollen for far? Er fars forsørgeransvar erstattet med et felles ansvar, eller med at mor har overtatt?

Videre vil vi diskutere holdninger til oppdragelse slik foreldre har gitt uttrykk for dette og hvorvidt disse avhenger av hvilken familietype barnet bor i. Vi ser både på forholdet mellom barnet og foreldrene, og hvorvidt forholdet foreldrene i mellom er forskjellig med hensyn til deres kontakt med barn, etter familietype. Tema for dette kapitlet er samhandling mellom barn og foreldre og holdninger til sentrale aspekter ved barneoppdragelse.

Kapitlet avsluttes med en oppsummering av økonomisk ansvar og holdninger til barn, og hvordan dette varierer med familietype.

Det er grunn til å gjenta at hele rapporten bygger på et intervjumateriale der foreldre er bedt om å gi opplysninger på vegne av et bestemt barn. I forhold til den mer demografiske og sosioøkonomiske delen av rapporten er det gode grunner til å forsvare en slik framgangsmåte. Det avsnittet vi nå skal diskutere er mer problematisk. Dersom barna selv var spurt om forhold som har med familiens indre liv å gjøre, ville vi kanskje - og endog sannsynlig - fått andre svar. Det kan også reises spørsmål ved hvorvidt vi i det hele tatt får et godt bilde av hvordan familierelasjonene er. Antagelig har de mye rett som hevder at vi får vite noe om hvordan de voksne i familien mener, tror og ønsker at det er, snarere enn om hvordan barn ser det. Vårt formål er å si noe om hvordan slike oppfatninger blant voksne varierer med barnets alder, og etter hvilken familietype de bor i på intervjutidspunktet.

Vi vil først reise spørsmål om økonomisk ansvar for barn. Deretter vil vi diskutere samhandling mellom barn og foreldre etter barnets alder og familietype. Tilslutt vil vi oppsummere hvilke faktorer som har den sterkeste utslagskraft for forholdet mellom barn og foreldre.

Foreldrene ble spurt om hvem i husholdningen som hovedsakelig betaler for barnets utgifter når det gjelder klær, barnehage, fritidsaktiviteter og transport. Disse variablene ble slått sammen til en indeks som dekker *hvem som hovedsakelig betaler for barnet*.

Tabell 3.1 *Hvem betaler hovedsakelig barnets utgifter. Prosent*

	1980	1986	1992
Mor	18,7	19,9	21,4
Far	11,3	10,2	9,9
Begge	70,0	69,8	68,7
Totalt	100,0	100,0	100,0

Det mest alminnelige er at foreldre deler på barnets utgifter. I vel 2/3 av tilfellene deler foreldrene utgiftene. Dersom én av foreldrene har hovedansvaret er det dobbelt så vanlig at mor hovedsakelig betaler. Det er rimelig å se dette i sammenheng med at barn oftest bor med mor dersom begge foreldre ikke bor sammen. Tabellen viser en ganske svak tendens i retning av at mor har større del av utgifter for de helt små barna, mens foreldrene i noen grad er mer felles eller far betaler, for de store barna. Vi vil ikke gå

videre på dette, men skal se hvordan mødres yrkesaktivitet varierer med fødselskohort og familietype.

Som følge av økning i yrkesaktivitet blant mødre vil vi forvente at begge foreldre stort sett er felles om det økonomiske hovedansvaret for barn, men som vi har sett i Tabell 3.1 er det nå mer alminnelig at mor har det økonomiske hovedansvaret, enn at far har det, dersom dette ansvaret ikke er felles. I Tabell 3.2 ser vi hvordan dette ansvaret er avhengig av familietype.

Tabell 3.2 *Økonomisk hovedansvar for barnet. Prosent*

		Økonomisk hovedansvar			Totalt antall
		Mor	Far	Begge	
1980	Gift	7,9	11,1	80,9	719
	Samboere	9,2	7,3	83,5	109
	Sammensatt	31,5	4,1	64,4	73
	Enslig mor	92,0	0,0	8,0	112
1986	Gift	7,1	11,8	81,1	774
	Samboere	14,5	6,9	78,6	145
	Sammensatt	41,6	3,4	55,1	89
	Enslig mor	94,9	0,8	4,2	118
1992	Gift	8,5	11,0	80,5	730
	Samboere	14,7	10,7	74,7	225
	Sammensatt	48,3	3,4	48,3	29
	Enslig mor	94,6	0,8	4,6	130

Tabellen viser at økonomisk hovedansvar både varierer med barnets alder og familietype. Vi kan først se på hvordan dette ansvaret fordeles blant gifte foreldre. I denne gruppen er det lite variasjon etter barnas alder. Det er helt klart mest alminnelig at foreldrene deler på utgiftene til barn (rundt 80 prosent). I de tilfelle dette ikke er felles, er det mer alminnelig at far har hovedansvaret, enn at mor har det. *I den gifte familien er det økonomiske ansvaret oftere fars ansvar, dersom det ikke er felles.*

Samboerskap er en familietype som har økt sterkt i den perioden barna er født inn i. Det er derfor rimelig å tro at de eldste barna som er født inn i samboerskap er født av foreldre som i sosial forstand var pionerer, mens de yngre er født av foreldre som i større grad fulgte tidens trender. Tabellen antyder også at det er forskjell i foreldres deling av utgifter til barn, avhengig av barnets alder og kohort. For de eldste barna er det enda mer alminnelig at samboende foreldre er felles om utgiftene, enn det er blant gifte. Imidlertid endres dette for de yngre. I årskullene 1986 og 1992 er det mindre alminnelig å være felles om utgiftene, enn blant gifte foreldre. Den store forskjellen mellom gifte og samboere er imidlertid spørsmålet om hvem som betaler dersom foreldre ikke er felles. Her finner vi systematisk – og uavhengig av barnets alder – at mor betaler oftere enn far. Dette er motsatt av det vi fant for gifte foreldre. *I samboerfamilien er det økonomiske ansvaret oftere mors ansvar, dersom det ikke er felles.*

Hvem betaler for barnets utgifter i de sammensatte familier? I offentlig debatt tas det ofte for gitt at når en ny familie er dannet, så består familien igjen av to voksne personer som kan bidra til barns velferd. Men faktisk har man lite informasjon om hvordan de økonomiske ressurser fordeles innen slike familier. "Far" i Tabell 3.2 tilsvarer stefar i den sammensatte familien. Resultatene tyder på at denne familietypen er svært forskjellig fra

familier der barn bor med sine biologiske foreldre. Det er langt mindre alminnelig at utgifter deles mellom de voksne, og det er en tydelig sammenheng med barnets alder. Dette kan godt avspeile den tid den sammensatte familien har levd sammen, og tyde på at deling av utgifter til barnet blir mer alminnelig jo lenger tid man har levd sammen. I denne familietyper er det et helt entydig bilde av hvem som har økonomisk ansvar for barn når dette ikke deles. *I sammensatte familier er det økonomiske ansvaret for barn langt oftere mors ansvar, og sjeldnere felles.*

Barn som bor med enslige mødre er i all hovedsak mødrenes økonomiske ansvar, et resultat som kanskje ikke er uventet. Svært få respondenter (i dette tilfelle vil det være de enslige mødre selv) oppfatter at foreldrene deler det økonomiske ansvaret dersom moren bor alene med barnet. *I enslig-mor familien er det økonomiske ansvaret for barn morens ansvar.*

Samlet viser denne tabellen at foreldres deling av utgifter for barnet avhenger sterkt av familietype. Dette er mest alminnelig i familier der mor og far bor sammen. Det kanskje mest interessante trekket ved tabellen, er endringer i fars rolle i forsørging av barn. Med unntak av den gifte familien finner vi systematisk at barn er mødrenes økonomiske ansvar dersom foreldrene ikke er felles om dette. Fedre som forsørger for barn er fortsatt viktig, men deres rolle som hovedforsørger ser ut til å være på vikende front. Fedres rolle er endret fra å være hovedforsørger til å dele forsørgeransvaret med mor. Dersom begge foreldre ikke bidrar, er alternativet er langt oftere at mor ivaretar forsørging av barn, enn at far gjør det. Dette mønsteret gjør seg gjeldende for alle aldersgrupper av barn, og for barn med ikke-gifte foreldre. I noen grad går dette på tvers av omfanget av yrkesaktivitet etter familietype (kap. 2, tab. 2,6). Både i sammensatte familier og i enslig-mor familien er mors yrkesaktivitet lav blant de yngste barna (1992), mens mor har det økonomiske hovedansvar alene særlig for barn i denne aldersgruppen.

3.2 Samhandling mellom barn og foreldre

I dette avsnittet vil vi først gjennomgå de variablene som benyttes og se hvordan de fordeler seg etter hvilken aldersgruppe barnet er i. Deretter vil vi studere hvilke forskjeller vi finner mellom ulike familietyper.

Følgende forhold vil bli behandlet:

1. hvor ofte snakker barn og foreldre med hverandre?
2. grensesetting overfor barnet
3. barnets oppgaver i hjemmet
4. konflikter mellom barna og foreldrene

Variasjon i samhandling

I dette avsnittet vil vi gjengi enkle fordelinger på de variablene som ligger til grunn for den videre analysen av forhold mellom foreldrene og barna, og foreldrenes holdninger til ulike aspekter ved oppdragelse. Det vil bli gitt referanse til spørreskjemaet som er gjengitt i Vedlegg 2, slik at man kan se hvordan den nøyaktige spørsmålsstillingen var formulert.

Hvor ofte snakker foreldrene med barna?

Spørreskjemaet hadde to spørsmål som berørte hvor ofte foreldrene og barna snakket sammen i løpet av den siste uken (spørsmål 50 og 51). Det ble spurt om hvor mange ganger ”du og barnet” (altså intervjupersonen) hadde snakket sammen om noe som

bekymret barnet, og om noe som barnet har vært begeistret for eller interessert i, i løpet av foregående uke. Tabell 3.3 viser gjennomsnittlig antall ganger med samtaler siste uke, og den viser at foreldrene snakker mye oftere med barna om interesser/begeistring enn om bekymringer, og de snakket mer dess yngre barna er. Det er betydelig større variasjon fra de eldste til de yngste barna med hensyn til antall samtaler om gleder (flere dess yngre barn), enn det er om sorger. Det snakkes særlig lite om sorger med de eldste, og særlig mye om gleder med de yngste.

Tabell 3.3 *Samtaler med barnet siste uke*

Samtaleemne	1980	1986	1992
Hvor ofte snakket man om bekymringer	1,6	2,2	3,2
Hvor ofte snakket man om interesser og begeistring	4,5	6,1	9,6

Spørsmål som dette er selvsagt svært grove mål på kommunikasjon mellom voksne og barn. Vi skal for det første være klar over at det som en voksen opplever som "å snakke sammen om" ikke nødvendigvis avspeiler det barn opplever som å ha snakket sammen om. Dessuten er det ingen gitt definisjon på hva som er bekymring eller interesse/begeistring. Tabellen viser et subjektivt mål av hva den voksne som har besvart skjemaet har oppfattet som å snakke sammen, og hvorvidt denne vil karakterisere dette som "sorger" eller "gleder". I den forstand kan den gi et lite innblikk i en familieatmosfære, som her skal sees i sammenheng med flere andre spørsmål om dette.

Grensesetting overfor barnet

Flere spørsmål dekket temaet om grensesetting overfor barnet, og resultater for fem slike områder er vist i Tabell 3.4.

Tabell 3.4 *Grensesetting innen 5 ulike områder.*

Område for grensesetting	1980	1986	1992
Har grenser for TV-program barnet får se (spm. 42)	26,6%	85,3%	90,9%
Barnet får aldri overnatte hos venner (spm. 43)	5,7%	4,5%	42,3%
Sjekker du ofte at barnet gjør lekser (spm. 48)	14,8%	67,7%	---
Gjennomsnittstidspunkt barnet skal være hjemme (spm. 44)	kl. 22	kl. 19	kl. 18
Alder alene hjemme uten barnevakt (spm. 46)	13,2 år	12,8 år	12,4 år

Når det gjelder 4- og 10-åringene (1992 og 1986) har nesten alle (91 og 85 prosent) grenser for hva barna får se på TV, mens hver fjerde setter grenser for de eldste barna. Nesten alle i de to eldste aldersgruppene får overnatte hos venner, mens vel 40 prosent av de yngste ikke får lov til dette. To tredeler av 10-åringene blir ofte sjekket om de har gjort lekser, mens bare 15 prosent av de eldste blir kontrollert ofte. Gjennomsnittstiden for når barna skal være hjemme om kvelden varierer fra vel halv syv for de yngste og til klokken ti for de eldste barna. Når det gjelder ved hvilken alder foreldre mener at barn kan være hjemme alene uten barnevakt ligger gjennomsnittsalderen rundt 13 år, men den viser en synkende tendens. Tabellen viser klare variasjoner i grensesetting i forhold til barnets alder. Dette gjelder særlig for overnatting hos venner.

Barnets oppgaver i hjemmet

Spørreskjemaet inneholdt spørsmål om hvor mange timer barnet brukte på husholdningsoppgaver siste uke (spørsmål 54). Spørsmålet skulle kun besvares for de to eldste aldersgruppene. Resultatene viste seg at 10-åringene brukte 1,5 time mens 16-åringene brukte 2,4 timer på slike oppgaver (ikke vist i tabell).

Foreldres konflikter med barnet

Foreldrene ble stilt 8 spørsmål angående konflikter mellom foreldre og barnet (spørsmål 61a-h), samt 5 spørsmål angående konflikter foreldrene imellom (spørsmål 62a-e). Ved hjelp av faktoranalyse konstruerte vi to indekser av variablene som omhandlet konfliktemaer mellom barnet og foreldrene. Resultatet av faktoranalysen er gjengitt i Tabell 3.5. Kun 10 og 16 åringene inngår i tabellen.

Tabell 3.5 *Konflikter mellom barnet og foreldre. Faktoranalyse*

Variabler	Faktor 1	Faktor 2	h^2
Hvilke venner barnet har	,65	-,14	,44
Tider for å komme hjem om kvelden	,62	,05	,38
Skole	,59	,21	,40
Penger	,55	,28	,38
Forholdet til andre familiemedlemmer	-,08	,61	,38
Pliker i hjemmet	,21	,59	,39
Leggetider	,07	,59	,34
Hvordan barnet går kledd	,11	,47	,24
Prosent forklart varians	19,0	17,8	36,8

Fire variabler eller konfliktområder som har med barnets uteliv å gjøre danner den første faktoren. Dette gjelder konflikter som går på barnets venner, tid for å komme hjem om kvelden, skole og pengespørsmål. Denne faktoren kaller vi *eksterne konflikter*. Den andre faktoren ble dannet av fire variabler som tematisk er knyttet til hjemmet, og det gjelder konflikter som har med andre familiemedlemmer å gjøre, plikter i hjemmet, leggetider og hvordan barnet går kledd. Denne faktoren fikk navnet *interne konflikter*. Denne analysen tyder på at de åtte konfliktområdene kan reduseres til to mer fundamentale eller grunnleggende konfliktområder som enten har med forhold utenfor hjemmet eller forhold i hjemmet.

Konflikter i parforholdet vedrørende barnet

I spørreskjemaet ble det både spurt om hvilke konflikter foreldre hadde i forhold til barnet, og hvilke konflikter de hadde seg i mellom i spørsmål som hadde med barnet å gjøre. Tabell 3.6 viser andeler av foreldrene som noen ganger eller ofte har uoverensstemmelser seg i mellom om barnet angående ulike forhold.

Tabell 3.6 *Konflikter mellom foreldre om barnet. Kohort 1980 og 1986. Prosent*

Konfliktemne	1980	1986
Oppdragelse	26,0	30,5
Plikter hjemme	27,0	16,7
Leggetider	10,2	14,2
Penger	17,9	8,9
Andre forhold	20,3	22,3

Oppdragelse er det forhold det er mest uenighet om, fulgt av plikter barnet skal ha i hjemmet. Det er ikke enkelt å avgrense "oppdragelse" i forhold til de øvrige konfliktpunkter. I mange sammenhenger vil "oppdragelse" være overordnet og mer generelt enn de mer spesifiserte former for konflikter. Sammenlikner vi de to aldersgruppene er de eldste oftere kilde til konflikter som går på plikter i hjemmet og penger, mens de yngste oftere er kilde til konflikter som går på oppdragelse og leggetider.

Sammenfattende kan vi si at foreldre og barn snakker mer sammen om gleder enn sorger og det snakkes mer når barn er små enn når de er større. Ulike former for grensesetting er svært avhengig av barnets alder. Blant de eldste barna har nesten tre av fire ingen grenser for hvilke TV-program de kan se (men vel en fjerdedel har slike grenser), mens ni av ti blant de yngste barna har grenser.⁹ Barna har husholdsplikter som gjennomsnittlig tilsvarer 1,5 til 2,4 timer ukentlig, mer blant eldre enn blant yngre barn. Konflikter mellom foreldre og barn kan inndeles i eksterne og interne konflikter (venner, tid for å komme hjem, skole og penger). De mest framtreddende typer av konflikter mellom voksne om barn dreier seg om oppdragelse og plikter i hjemmet.

Det neste spørsmål er om dette generelle bildet får ulike utslag når vi grupperer barna etter den familietype de bor i.

3.3 Konfliktemner etter familietype

Vi skal nå se på hvordan forholdet mellom barn og foreldre varierer mellom ulike familietyper ved intervju tidspunktet. For familietype benytter vi i dette kapitlet en firedelt variabel med følgende kategorier: *gifte* (68,1%), *samboende* (15,4%), *sammensatte familier* (5,8%) og *enslig mor* (10,7%). De avhengige variablene er samme forhold mellom barn og foreldre som er vist i foregående avsnitt.

Hvor ofte snakker foreldrene med barna

Vi har allerede sett at foreldre og barn generelt snakker mer om interesser og gleder enn om bekymringer og sorger. Kanskje kunne vi tenke at barn som har opplevd en endring i sin familiesituasjon har større grunn til å snakke med foreldre, og da kanskje særlig om bekymringer? Et positivt svar er ikke gitt innen et grovt mål som dette er. Blant annet kan det være avhengig av den tiden som har gått siden endringen i familiesituasjon, men for de yngste barna, født i 1992, vet vi at det har vært endringer i familien i løpet av relativt kort tid. Fordelingene kan likevel gi et bredt inntrykk.

⁹ Vi viser for øvrig til T.B. Bergh (1999) som har skrevet sin hovedfagsoppgave i sosiologi om barn og TV med utgangspunkt i Barns familier 1996.

Tabell 3.7 *Samtaler med barnet siste uken etter familietype. Gjennomsnittlig antall ganger*

Kohort	Sivilstand	Bekymringer	Interesser
1980	Gifte	1,5 (687)	4,5 (669)
	Samboere	1,5 (112)	4,2 (113)
	Sammensatte	1,6 (72)	4,5 (65)
	Enslig mor	2,1 (108)	4,8 (107)
1986	Gifte	2,1 (778)	6,0 (731)
	Samboere	2,0 (146)	5,1 (143)
	Sammensatte	2,6 (87)	5,7 (86)
	Enslig mor	3,3 (113)	7,3 (109)
1992	Gifte	3,2 (698)	9,7 (666)
	Samboere	2,6 (233)	10,2 (224)
	Sammensatte	2,5 (22)	8,7 (18)
	Enslig mor	3,9 (113)	8,6 (102)

Tabell 3.7 viser svært små utslag i hvorvidt voksne snakker med barn, avhengig av familietype. Vi konsentrerer oss først om de barna som bor med to voksne (gift, samboer, sammensatt) og kommer tilbake til enslig-mor familien senere.

Dersom vi i første omgang ser på aldersgrupper av barn er det svært små forskjeller blant de eldste barna (1980). De snakker omtrent like mye om gleder (mest om disse) og sorger uavhengig av familietype. Man kan likevel spore en svak tendens til litt mindre snakk (om gleder) blant barn i samboerfamilier.

Det samme mønsteret går igjen blant 10-åringene (1980). Det er svært små forskjeller mellom familietyper, men en noe forsterket tendens til at samboere snakker litt mindre både om sorger og gleder, enn i de to andre familietypene.

For de yngre barna er forskjellene større, og kanskje annerledes enn forventet. Her er det barn med gifte og samboende (mest i denne gruppen) foreldre som har snakket om bekymringer den siste uken, mens barn i sammensatte familier har hatt færrest samtaler av en slik karakter. Samtidig ser vi også at det er denne gruppen barn som har hatt færrest samtaler om interesser og gleder. Det er følgelig barn i sammensatte familier som har hatt færrest samtaler, både om bekymringer og interesser. Barn med gifte foreldre har snakket mest om bekymringer, barn med samboende foreldre har snakket mer om interesser, mens barn i sammensatte familier har hatt færre samtaler både om gleder og sorger.

Barn som bor med enslig mor har hatt flere samtaler om bekymringer uansett alder, men for de to eldste aldersgruppene, også flere samtaler om interesser.

Det mest slående trekket i tabellen er imidlertid hvor lite samtaler om sorger og gleder ser ut til å samvariere med barns familietype. Hovedmønsteret: det snakkes mer om interesser enn om sorger, og det snakkes mer med små enn store barn, og dette gjelder for alle familietyper.

Grensesetting overfor barnet

Vi har tidligere sett at grensesetting er avhengig av barnets alder, jo høyere alder dess mindre grenser. TV er etter hvert blitt allemannseie og ikke sjelden uttrykkes en offentlig bekymring for at barn ser for mye på TV. Er det slik at foreldre i ulike familietyper

forsøker å sette grenser for TV-titting? Kan TV bli en kompensasjon for manglende kontakt med en av foreldrene?

Tabell 3.8 *Har du grenser for hvilke TV-program barnet får se? Prosent*

Kohort	Familietype	Nei	Prøver	Ja	Totalt antall
1980	Gift	40,2	33,8	26,0	722
	Samboere	28,4	40,5	31,0	116
	Sammensatt	31,6	42,1	26,3	76
	Enslig mor	45,1	30,1	24,8	113
1986	Gift	0,7	12,9	86,4	807
	Samboere	0,6	19,5	79,9	154
	Sammensatt	1,1	15,1	83,9	93
	Enslig mor	0,8	13,3	85,8	120
1992	Gift	0,6	8,3	91,1	785
	Samboere	2,4	9,1	88,6	254
	Sammensatt	0,0	0,0	100,0	29
	Enslig mor	1,5	6,8	91,7	133

Tabell 3.8 viser forskjeller i alle tre aldersgruppene og disse er signifikante for de eldste og yngste. Vi har tidligere sett at omtrent en fjerdedel av foreldrene til de eldste barna sier at de setter grenser. Her ser vi at dette varierer mellom 31 til 25 prosent, men det er ikke antall foreldre eller voksne som er utslagsgivende. Generelt er det små utslag for denne typen grensesetting etter familietype i alle aldersgrupper. Barn som bor med enslig mor er noe mindre kontrollert i forhold til TV, men forskjellene er ikke store.

I neste tabell ser vi på grensesetting ut fra et annet mål: hvorvidt foreldre sjekker om barna har gjort lekser eller ikke. Dette er et spørsmål som kun er relevant for de to eldste gruppene.

Tabell 3.9 *Sjekker du at barnet har gjort lekser? Prosent*

Kohort	Familietype	Sjelden	Ganske ofte	Ofte	Totalt antall
1980	Gift	33,2	53,2	13,6	722
	Samboere	29,7	49,2	21,2	118
	Sammensatt	18,7	64,0	17,3	75
	Enslig mor	24,6	59,6	15,8	114
1986	Gifte	2,4	28,6	69,1	808
	Samboere	1,3	32,0	66,7	153
	Sammensatt	5,4	31,2	63,4	93
	Enslig mor	4,2	26,7	69,2	120

På dette punktet er det store forskjeller mellom barn etter familietype. Dersom vi konsentrerer oss om den eldste gruppen først, 16-åringene, finner vi at gifte foreldre er de som mest sjelden sjekker lekser, mens foreldre i samboer og sammensatte familier er mer aktive på dette feltet. Blant 10-åringene, er det helt uvanlig at foreldre sjelden sjekker lekser og her er det gifte foreldre som er mest aktive. Barn med enslig mor får leksene sjekket omtrent i samme grad som barn med gifte foreldre. Imidlertid viser ikke tabellen en entydig sammenheng.

Vi vender oss fra grensesetting og kontroll, og mot fordeling av husholdningsoppgaver innen familien.

Barnets oppgaver i hjemmet

Det er fortsatt bare de to eldste gruppene som er relevante i forhold til spørsmålet og vi har tidligere sett at barna i følge foreldrene gjør husholdningsoppgaver mellom 1,5 til 2,4 timer ukentlig.

Tabell 3.10 *Gjennomsnittlig antall timer barnet utførte husholdningsoppgaver siste uke etter familietype*

Kohort	Familietype	Gj.sn. antall timer	Antall barn
1980	Gift	2,4	717
	Samboere	2,2	117
	Sammensatt	2,2	76
	Enslig mor	2,3	112
1986	Gift	1,5	805
	Samboere	1,6	151
	Sammensatt	1,6	93
	Enslig mor	1,4	115

Tabell 3.10 viser omtrent ingen variasjon etter familietype. Selv ikke blant barn som bor med enslig mor – og der vi kanskje kunne tro at behovet for innsats i husholdningen er større – finner vi store utslag. Betyr dette at det er fred og gammen mellom barn og foreldre i spørsmål om for eksempel plikter i hjemmet? Eller kan det tenkes at det er konflikter som kan variere mellom familietype, uten at disse gir seg utslag i hvor mye barna gjør – i følge foreldrene? Neste avsnitt viser konfliktpunkter mellom barn og foreldre etter familietype.

Foreldres konflikter med barnet

Faktoranalyse av variablene som omhandler konflikter mellom barnet og foreldre viste at disse grupperte seg i to faktorer som vi kalte *eksterne* og *interne* konflikter (se Tabell 3.5). Vi skal komme tilbake til spørsmålet om husholdningsoppgaver under de interne konfliktene, og vil først se på de eksterne konflikter. Bare de to eldste gruppene er med.

Tabell 3.11 *Foreldre som har hatt eksterne konflikter med barnet. Prosent*

Kohort	Familietype	Penger	Skole	Kveldstid	Venner
1980	Gift	23,6	22,5	23,1	7,0
	Samboer	28,1	30,1	31,3	8,6
	Sammensatt	48,7	46,1	30,3	14,5
	Enslig mor	34,5	33,9	27,4	15,8
		p = ,000	p = ,000	p = ,147	p = ,005
1986	Gift	18,9	16,3	20,3	5,5
	Samboer	18,7	17,3	24,0	7,3
	Sammensatt	29,7	24,2	23,9	10,9
	Enslig mor	22,4	19,8	29,3	6,9
		p = ,089	p = ,257	p = ,143	p = ,212

For de eldste barna (1980) er det ganske klare forskjeller når det gjelder konflikter som dreier seg om penger og skole. Konflikten er langt sterkere i de sammensatte familiene, enn de andre. Men vi kan også se at barn i samboerfamilier oftere har denne type konflikter enn barn i gifte familier. Minst konflikter er det for barn som bor med gifte foreldre. Dette gjelder for alle typer av eksterne konflikter.

For 10-åringene er det ingen signifikante utslag. For noen av konflikttypene er det ingen forskjeller for barn som bor med biologiske foreldre (gifte eller samboende). Derimot er det tydelige forskjeller i sammensatte familier der det er konflikter om penger. Også i enslig-mor familien er det konflikter om penger, men mindre enn i de sammensatte familier.

De interne konfliktene var vår andre "faktor" som beskrevet tidligere. Her kan vi se videre på spørsmål om plikter i hjemmet.

Tabell 3.12 *Foreldre som har hatt interne konflikter med barnet. Prosent*

Kohort	Familietype	Plikter	Familie	Leggetid	Klær
1980	Gift	58,9	24,7	24,3	15,4
	Samboer	66,4	32,5	23,7	17,2
	Sammensatt	77,6	36,8	27,6	10,5
	Enslig mor	64,0	28,3	28,6	15,9
		p = ,008	p = ,054	p = ,726	p = ,634
1986	Gift	63,2	48,3	57,9	37,2
	Samboer	63,1	43,3	63,1	37,3
	Sammensatt	69,6	39,6	48,4	32,6
	Enslig mor	72,4	36,5	54,2	31,0
		p = ,175	p = ,052	p = ,135	p = ,517

Den eneste konflikttype som viser signifikante forskjeller mellom familietyper er "plikter i hjemmet" blant de eldste barna. Det er også "plikter i hjemmet" som skaper mest konflikter i alle familietyper. Særlig gjelder det for barn som bor i sammensatte familier, men også barn med samboerforeldre. Videre kan vi se at en betydelig andel barn i familier har konflikter i forhold til andre familiemedlemmer. I spørreskjemaet er det ikke presisert hvem disse er, men for en stor del av disse barna kan dette være konflikter som er knyttet til den forelderen de ikke lenger bor sammen med. Konflikter i forhold til leggetider og klær gir langt mindre utslag. Barn i enslig-mor familien ser ikke ut til å ha spesielt høye konfliktnivå.

Har de voksne konflikter seg i mellom som handler om barnet, og varierer disse med familietype? Her holdes enslig-mor familien utenfor.

Konflikter i parforholdet vedrørende barnet

Hva diskuteres mest og hvor er konfliktene klarest mellom de voksne? Vi har tidligere sett at de mest vanlige konfliktpunktene dreier seg om oppdragelse og plikter i hjemmet.

Tabell 3.13 *Konflikter om barnet etter familietype og type konflikt. Prosent*

Kohort	Familietype	Oppdragelse	Plikter	Leggetider	Penger
1980	Gift	25,0	24,1	8,8	15,4
	Samboere	24,7	29,2	14,8	24,4
	Sammensatt	29,6	44,4	11,6	27,8
		i.s.	P = ,005	i.s.	P = ,024
1986	Gift	28,4	15,0	13,5	7,9
	Samboere	31,6	18,9	19,1	12,1
	Sammensatt	43,7	28,4	14,8	14,8
		p = ,042	P = ,015	p = ,021	P = ,049

En relativt stor andel oppgir at de har konflikter rundet spørsmål som har med ”oppdragelse” å gjøre, men også ”plikter” er et viktig konfliktpunkt.

Ser vi på hvordan dette gir seg utslag i ulike familietyper finner vi at forskjellene mellom disse er skarpest i forhold til plikter i hjemmet og penger for de eldste barna. I begge tilfelle er det langt mer alminnelig at de voksne har konflikter seg i mellom i sammensatte familier. Det er imidlertid også forskjell på dette punktet mellom gifte og samboere, med mer konflikter i samboerfamilier. For de yngste barna finner vi signifikante utslag for alle typer av konflikter og i de fleste tilfelle er det mest vanlig med konflikter i de sammensatte familiene. Men vi finner også at det er mer konfliktfylt i samboerfamilier, enn i gifte. *Gjennomgående finner vi flere konflikter mellom barn og voksne, og mellom de voksne i familier der barn ikke bor med gifte foreldre.*

Spørsmålet om penger går igjen som en rød tråd og peker seg ut som et særlig ømtålig tema. Vi har tidligere sett at det er langt mindre alminnelig å være felles om utgiftene til barn i sammensatte familier, og at det i stor grad er mor som er alene om å dekke disse. Vi har videre sett at det er i disse familier, og nettopp i spørsmål som har med penger å gjøre at konfliktene er størst både mellom barn og voksne og mellom de voksne i spørsmål som har med barnet å gjøre. Vi finner at konfliktnivået jevnt over er høyest i denne familietypen, og da særlig i spørsmål som har med økonomi å gjøre. Konflikter mellom barn og foreldre om økonomi bekrefte også i andre undersøkelser (se for eksempel Brusdal, 1998). Samtidig finner vi også, og det er kanskje mer overraskende, at det er større konfliktnivå både mellom barn og foreldre, og mellom foreldre om barn, i samboerfamilier enn i gifte familier.

3.4 Fedres minkende forsørgerrolle

I løpet av de siste 30 årene har det funnet sted store endringer i mødrenes rolle, fra i hovedsak å være hjemme med barna til å ha en plass i yrkeslivet. En slik endring har mange konsekvenser både for barns oppvekst og for familiens måte å fungere på. Kvinners inntreden på arbeidsmarkedet er en helt sentral indikator for økt likestilling mellom kjønnene. Mødre har tradisjonelt hatt ansvar for omsorg for barn, mens fedre har hatt ansvar for forsørging. Med mødres inntreden på arbeidsmarkedet har det vært rettet stor oppmerksomhet mot fedres deltaking i omsorg for barn i hjemmet. Mindre oppmerksomhet har vært rettet mot hva denne endringen i mødres rolle har betydd for forsørging av barn.

Vi har tidligere vist at de aller fleste mødre er yrkesaktive. Vi har også vist at det mest alminnelige i familier i dag er at foreldrene er felles om å dekke utgifter for barn.

Resultatene tyder på at fedre er blitt avlastet i sin forsørgerrolle overfor barn. Mødre og fedre er felles om å forsørge barn.

I den grad den ene av foreldrene har det økonomiske hovedansvaret for barn, er det nå oftere mor som har dette ansvaret enn far. Dette gjelder for alle familietyper, med unntak av familier med gifte foreldre der det fortsatt er mer vanlig at far har forsørgeransvaret enn at mor har det.

I spørsmål om konflikter mellom barn og voksne, så vel som mellom voksne i parforhold, fant vi også at konflikter som hadde med penger å gjøre var et særlig viktig punkt. Likeledes finner vi at konflikter mellom voksne er størst i forhold til penger. Penger ser følgelig ut til å være et konfliktpunkt. Konflikter mellom barn og voksne var særlig sterke i familier der tendensen går i retning av økonomisk mødreansvar (samboer, sammensatt og enslig-mor).

Det spørsmål vi nå reiser er hvorvidt det, parallelt med økt utjevning mellom kjønnene i forhold til yrkesaktivitet, også har funnet sted en økt utjevning i forhold til forsørging av barn? Kan vi øyne en tendens der fars forsørgeransvar erstattes med mors? For å nærme oss disse spørsmålene tar vi utgangspunkt i noen av de forhold som er diskutert tidligere i dette kapittelet.

Neste tabell viser hvordan ulike former for samhandling er påvirket av familietype og mors yrkesaktivitet (målt gjennom inntekt). For hver avhengig variabel har vi kontrollert for familietype (gift, samboer og sammensatt) og for mors inntekt. For eksempel: økonomisk ansvar (kategoriene mor, far, felles) * Familietype (kategoriene gift, sambo, sammensatt) * Mors inntekt (kategoriene under 100.000, 100.000-200.000, over 200.000). For hver uavhengige variable blir dette en multivariat krysstabell med 27 celler, og vi får kontrollert for familietype og mors inntekt. Enslige er holdt utenfor.

De spørsmål som kan besvares er hvorvidt det er signifikante sammenhenger mellom de enkelte avhengige samhandlingsvariablene, og familietype og mors inntekt. De underliggende tabellene viser for eksempel, at retningen på sammenhengene er at mødre har større del i det økonomiske ansvar i sambo og sammensatte familier, sammenlignet med gift-familien. De viser også at mødre har større del i ansvaret jo høyere inntekt de har. Her kan vi se hvorvidt disse sammenhengene er signifikante dersom vi kontrollerer både for familietype og mors inntekt. Vi gjengir ikke de enkelte tabeller som ligger til grunn for vår modell, men oppsummerer funnene i en samlet fremstilling nedenfor.

Tabell 3.14 *Samhandling etter familietype, mors inntekt og kohort. Signifikante sammenhenger*

Avhengige variable	1980		1986		1992	
	Familie- type	Mors inntekt	Familie- type	Mors inntekt	Familie- type	Mors inntekt
Økonomisk ansvar	**	**	**	**	**	**
Grense-setting	--	--	*	--	*	--
Oppgaver hjemme	--	**	*	--	--	--
Konflikter med barn	**	--	--	--	--	--
Konflikter med partner	--	--	*	--	--	--
Eksterne konflikter med barn	**	--	**	--	--	--
Interne konflikter med barn	--	--	--	--	--	--

** p < .01 * p < .05

Tabellen viser at det er signifikante forskjeller mellom økonomisk ansvar og familietype. Vi har tidligere sett at gifte familier har mer felles økonomisk ansvar for barn enn både samboende og sammensatte. Dette kommer særlig tydelig fram for de sammensatte familier der mor i hovedsak har det økonomiske ansvaret for barn, men gjelder også samboende. Denne sammenhengen er sterk og signifikant også når vi kontrollerer for mors inntekt. *Uavhengig av om mor er yrkesaktiv eller ikke, vil mødre oftere har det økonomiske hovedansvar for barn i familier der foreldre ikke er gift.*

Videre viser tabellen at det er signifikant sammenheng mellom økonomisk ansvar og mors inntekt. Grunnlagstabellene for denne kjøringen viser at mors økonomiske ansvar for barn øker med hennes inntekt. Det vil si at mødre i økende grad overtar forsørgerrollen i forhold til barn jo mer penger de tjener. *Uavhengig av familietype, vil mødres økonomiske ansvar for barn øke med økende inntekt.*

Samlet betyr dette at både de nye familiemønstrene og mødres økende yrkesaktivitet er forhold som forsterker mødres økonomiske ansvar for barn. Sammenhengene er signifikante for alle aldersgrupper av barn.

Mors inntekt viser også en signifikant sammenheng med oppgaver i hjemmet, det vil si at barnets oppgaver i hjemmet øker med mors inntekt. Men dette gjelder bare for de eldste barna (1980). Det er ingen sammenhenger mellom mors inntekt og konflikter med barn.

Familietype har signifikante utslag i forhold til konflikter med barn (1980), og konflikter med partner (1986). Det er særlig de eksterne konflikter som gir utslag (venner, kveldstid, skole og penger) (både 1980 og 1986), og vi har sett at spørsmål som har med penger å gjøre er et sentralt spørsmål. Det er klare sammenhenger mellom familietype og konflikter med barn, dette gjelder særlig for penger.

3.5 Oppsummering

Nye forhold mellom barn og foreldre er satt i sammenheng med to store samfunnsendringer: mødres yrkesaktivitet og nye familiemønstre. Det er tatt utgangspunkt i en rekke holdningsspørsmål der respondenten (en voksen i barnets hushold) har svart på ulike forhold som har med samhandling mellom barn og voksne å gjøre. Det er også spurt om konflikter mellom barn og voksne, og mellom voksne i parforhold. Følgende resultater kan oppsummeres:

- Det er nå mest alminnelig at foreldre er felles om forsørging av barn.
- I den grad den ene forelder er hovedforsørger, gjelder dette i økende grad mor.
- Mødres økonomiske ansvar for barn har økt som følge av yrkesaktivitet og nye familiemønstre.
- Det er liten forskjell mellom familietyper med hensyn til kommunikasjon og grensesetting for barn.
- Det er lavest konfliktnivå mellom barn og voksne, og mellom voksne om barn i gifte familier.
- Det er særlig i spørsmål om penger at konfliktnivået er stort, og da mest i sammensatte familier.

Hva betyr dette for barns oppvekst? I tolkningen av resultatene skal vi være forsiktige med å utpeke den ene familietyper som bedre enn den andre. Det er ikke gitt at det

konfliktfrie er det beste, og motsatt det konfliktfylte det dårligste. I en autoritær og hierarkisk familie behøver det ikke være konflikter. Men det er ikke nødvendigvis slik at dette er en god familie. I en "forhandlingsfamilie" er det mange saker der resultatet ikke er gitt, og der forhandlinger kan medføre konflikter. Overført på politikken område (om det skal settes på spissen) behøver et diktatur der borgerne ikke har noen røst, ikke vært bedre enn et demokrati der diskusjonen går høylydt. Parallellen skal ikke strekkes for langt og kan fort bli absurd, men trekkes for å unngå for sterke konklusjoner fra de konfliktmønstre som her trer fram til betydning for barns oppvekst.

Mødres økende yrkesaktivitet ser ut til å ha en klar sammenheng med at de i økende grad tar del i, men også har overtatt, forsørgeransvar for barn. Dette gjelder særlig i forhold til samboerskap og sammensatte familier. Det er i gifte familier foreldrene oftest er felles om å dele utgifter til barn, eller at far har forsørgeransvar. Et viktig spørsmål er da hvorvidt det økonomiske ansvar for barn kan avspeile et mer vidtgående ansvar for barn mens familien lever sammen, en tendens som i så fall går i motsatt retning av fedres økende omsorgsrolle. Man kan også spørre om et slikt økonomisk ansvar kan få betydning ved et foreldrebrudd, der barnet muligens av begge parter er oppfattet som morens ansvar mer enn som farens. Et helt vesentlig spørsmål i denne sammenheng er hvilke konsekvenser en forskyvning av det økonomiske ansvaret over til mødre, kan få for barns økonomiske oppvekstvilkår. Det innebærer at utviklingen i kvinners lønnsvilkår på arbeidsmarkedet ikke bare har betydning som en indikator på kjønnsforskjeller, men i økende grad blir en indikator på barns økonomiske levekår. Et resultat som dette kaller på videre forskning.

Den viktigste konklusjonen på dette kapittelet må være at vi her står overfor et felt som i svært liten grad er utforsket i forbindelse med nye kvinneroller, nye familiemønstre og konsekvenser for barn. I liten grad har man spurt hvilken betydning disse endringer har på familiens indre liv. Faktisk vet vi ikke så mye om verken hva mødre bruker inntekten til, eller om samhandling i familien. Resultatene tyder på at mødres inntekter har avlastet fedres forsørgeransvar, at penger er viktig tema for konflikter i de nye familietyperne, men at det er særlig her at mødre har overtatt forsørgeransvaret.

4 Samboerskap og faderskap etter brudd¹⁰

Dette kapittelet bygger på resultater fra Samværsundersøkelsen 1996 (Samvær 96). Samvær 96 tar utgangspunkt i fire foreldregrupper som har flyttet fra hverandre. Dette er mødre og fedre som henholdsvis bor med eller ikke bor med barn under 18 år. Blant de fire gruppene utgjør to grupper, mødre som bor med barn og fedre som ikke bor med barn, 90 prosent av utvalget. Samvær 96 kartlegger samværs mønstre mellom den forelderen som ikke lenger bor i husholdet, og barn.

Det vil bli lagt vekt på foreldrenes sivilstatus da barnet ble født: samboere eller gifte. Dette er ikke et helt uproblematisk skille. En del av dem som får barn som samboere, gifter seg på et senere tidspunkt. Det betyr at disse, ved en eventuell oppløsning av parforholdet, vil være gift når de går fra hverandre. Når vi fokuserer på foreldrenes sivilstatus ved barnets fødsel, og ser på forskjeller mellom samboere og gifte uavhengig av om samboerne faktisk gifter seg på et senere tidspunkt er dette ut fra tre grunner.

Samboerskap er svært vanskelig å følge i offentlig statistikk fordi disse per definisjon ikke er offentlig registrerte parforhold. Imidlertid har man i befolkningsstatistikken kunnet spore en sterk utvikling i andel barn som fødes utenfor ekteskap. Det har vært en markant endringen i formalisering av foreldreskap ved barnets fødsel. I følge spørreundersøkelsene Barns Familier 1988 og 1996 kan denne økningen tilskrives en forskyvning fra ekteskap til samboerskap, mens andel barn født av reelt enslige mødre har holdt seg under fem prosent fra 1970-årene. Den ene grunnen til å holde fast i foreldrenes sivilstatus ved barnets fødsel, er å undersøke hvorvidt forskyvningen i befolkningsstatistikken fra fødsler innen ekteskap, til fødsler utenfor ekteskap, bærer bud om en faktisk endring i barns familier.

Den andre grunnen er å forsøke å gjøre de to gruppene "samboere" og "gifte" så sammenlignbare som mulig. Det gjør vi ved å ha et felles startpunkt: klokken settes i gang for begge grupper i det de får et barn. Både samboere og gifte kan følges fra barnets fødsel til intervju tidspunktet, der det mest sentrale spørsmålet er hvorvidt de fortsatt bor sammen eller om de har flyttet fra hverandre.

Den tredje grunnen er at de data som vil bli brukt har bedre informasjon om sivilstatus ved barnets fødsel, enn på senere tidspunkt. Det vil si, vi har data om hvorvidt foreldrene fortsatt bor sammen eller ikke (samlivsstatus), men ikke fullstendige data om disse har giftet seg eller fortsatt er samboere på et senere tidspunkt (sivilstatus).

Dette betyr, som nevnt tidligere, at noen av de forskjeller som kommer fram, er mindre enn de nok ville ha vært dersom vi både hadde sett på sivilstatus ved barnets fødsel, og på intervju tidspunktet. Det er viktig å være oppmerksom på dette under lesning.

¹⁰ Deler av dette kapittelet er publisert som Vedlegg 4, NOU: Samboerne og samfunnet. 1999: 286-304

Tidligere analyser av Barns Familier 1996 og Samværsundersøkelsen 1996 tyder på at det er flere forskjeller i måter foreldre organiserer foreldreskapet etter brudd, avhengig av om de var samboere eller gift ved barnets fødsel. Som nevnt i innledningen er det større sannsynlighet for at mor har foreldreansvar alene, og at barnet bor med mor (daglig omsorg) dersom foreldrene var samboere ved barnets fødsel. Det er også færre fedre i denne gruppen som har samværsavtaler.

Disse forholdene kan i noen grad være et resultat av de ulike mønstre for oppløsningsrisiko i de to gruppene, og delvis kan de være resultat av en ulik legal stilling. Vi har sett at barn født i samboerskap har større risiko for å oppleve foreldrebrudd. Når bruddene kommer mens barn fortsatt er små, øker sannsynligheten for at barnet blir boende med mor etter bruddet. Denne situasjonen er mer vanlig blant dem som var samboende, enn blant dem som var gift ved barnets fødsel. I tillegg til dette kommer at mødre inntil 1.1. 1998 (altså for de barna som inngår i undersøkelsen) automatisk får den legale foreldremyndighet alene til barn født utenfor ekteskap. Dette gjelder også om barnet er født innen samboerskap. For barn født i samboerskap kan foreldrene selv ta initiativ til å opprette felles foreldremyndighet. I praksis var det imidlertid bare et mindretall som gjorde dette innen 1996. Det betyr at for de fleste samboerforeldre har mor foreldremyndighet alene ved tidspunkt for brudd. Dette øker sannsynligheten for at barnet blir boende med mor. Tidligere samboende fedre kan etter brudd reise spørsmål om felles foreldremyndighet, men i den tiden saken tar å få avgjort, blir barnet boende med mor. Ettersom stabilitet i barnets oppvekst ofte blir tillagt vekt i spørsmål om barnefordeling, samt at mødre har en tradisjonelt sterk stilling – og særlig i forhold til små barn – vil disse forhold sammen øke sannsynligheten for at barnet blir boende med mor.

I dette avsnittet vil følgende forhold vil bli trukket inn: fordeling av foreldremyndighet, daglig omsorg og avtaler om samværsordning. Søkelyset rettes mot forskjeller mellom foreldre som var henholdsvis samboere eller gift ved barnets fødsel.

4.1 Foreldreansvar

Foreldreansvar, eller foreldremyndighet, innebærer de legale rettigheter foreldre har til for eksempel å ta stilling til religionsspørsmål, skole spørsmål og annet i forbindelse med barns oppvekst. Det dreier seg her om de legale forhold knyttet til barnet, ikke om de mer praktiske spørsmål om barnets bolig (daglig omsorg). Dette kommer vi tilbake til senere.

I utgangspunktet har samboende mødre som nevnt foreldreansvar alene i kraft av at de er ugifte. Gifte foreldre har felles foreldreansvar. I omtrent en tredjedel av tilfellene har de som fikk barn som samboere, felles foreldreansvar. Dette kan dels være et resultat av at de har giftet seg, dels kan det være et resultat av at de på eget initiativ har opprettet felles foreldreansvar. Ved et brudd kan samboende fedre søke om felles foreldreansvar. For dem som allerede har dette, vil det være et spørsmål om dette skal opprettholdes etter brudd. Gifte foreldre har i utgangspunktet felles foreldreansvar. Etter brudd kan de bestemme seg for å opprettholde dette. I de aller fleste tilfelle vil gifte foreldre som nå skiller seg, fortsette å ha felles foreldreansvar. De foreldre som inngår i denne undersøkelsen kan imidlertid ha blitt skilt for lang tid siden (i teorien inntil for 18 år siden) da dette ble praktisert annerledes. Spørsmålet om foreldreansvar kan derved slå ulikt ut både fordi de legale rettigheter knyttet til sivilstatus er ulike, og fordi disse rettigheter er praktisert noe ulikt over tid. I hovedrapporten for Samvær 96 (Jensen og Clausen 1997b) fant vi at dersom foreldrene var gift ved barnets fødsel, hadde 51,5 prosent av mødrene foreldreansvar alene, sammenlignet med 73 prosent blant foreldre som var samboere.

Fordelingen mellom mors foreldreansvar og felles foreldreansvar kan imidlertid påvirkes av sosiale forhold, som utdanning. Et første spørsmål er hvorvidt foreldreansvar er fordelt ulikt i forhold til utdanningsnivå.

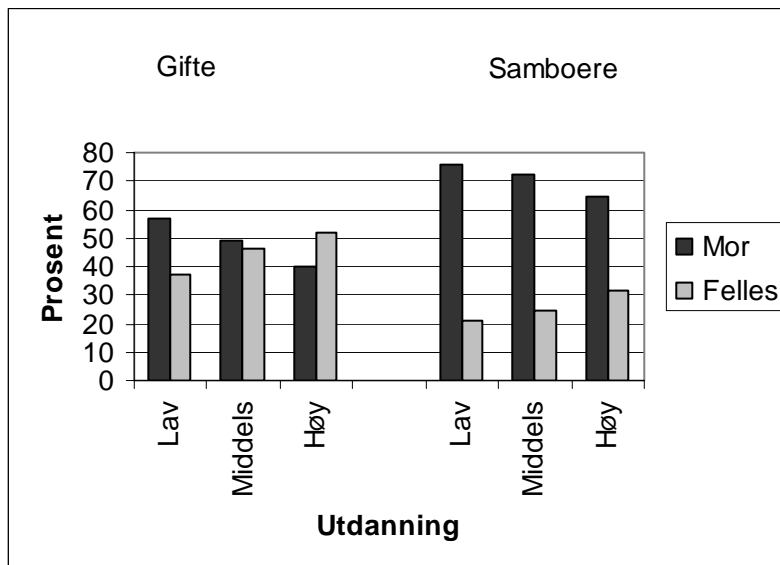
Tabell 4.1 *Foreldreansvar og utdanningsnivå. Prosent*

Foreldreansvar	Lav	Middels	Høy	Alle
Mor	64,6	57,0	47,8	59,9
Felles	30,7	38,6	45,3	35,1
Far	4,8	4,4	6,8	5,0
Total	100	100	100	100
Antall	567	249	161	977

Tabell 4.1 viser en klar sammenheng. Jo lavere utdanning, dess mer alminnelig er det at mor har foreldreansvar alene og dess mindre alminnelig at foreldre har felles foreldreansvar. Blant de høyt utdannede er det nesten like alminnelig å ha felles foreldreansvar som at mor har dette ansvaret alene. Blant de lavt utdannede har mor foreldreansvaret alene i to tredjedeler av tilfellene. Det er helt uvanlig at far har foreldreansvar alene, men også her ser vi en økning ved økende utdanning.

Hvordan påvirkes en slik fordeling når vi ser på gifte og samboere separat?

Figur 4.1 *Foreldreansvar etter utdanningsnivå. Gifte og samboere ved barnets fødsel. Prosent*

Kilde: Samværsundersøkelsen 1996

Figur 4.1 viser et positivt forhold mellom felles foreldreansvar og utdanning både for samboere og gifte. Blant foreldre med lav utdanning er det større sannsynlighet for at mor har foreldreansvar alene både dersom barnet er født i ekteskap eller i samboerskap. Blant gifte er det i utgangspunktet en større sannsynlighet for felles foreldreansvar, og denne sannsynligheten øker klart med høyere utdanning. Blant samboere er utgangspunktet at mor langt oftere har foreldreansvar alene. Også i dette tilfelle øker andel med felles foreldreansvar ved økende utdanning. Men denne økningen er svakere enn for gifte.

Figuren viser imidlertid at sivilstatus har en langt større betydning for fordelingen av foreldreansvar, enn utdanningsnivå.

Det er stor grad av sammenfall mellom det legale foreldreansvar og daglig omsorg, det vil si hvor barnet faktisk bor. Det betyr at dersom mor har det legale foreldreansvar vil barnet så godt som alltid bo med mor. Der det legale foreldreansvaret er felles kan vi forvente større variasjon med hensyn til hvor barnet bor.

4.2 Daglig omsorg

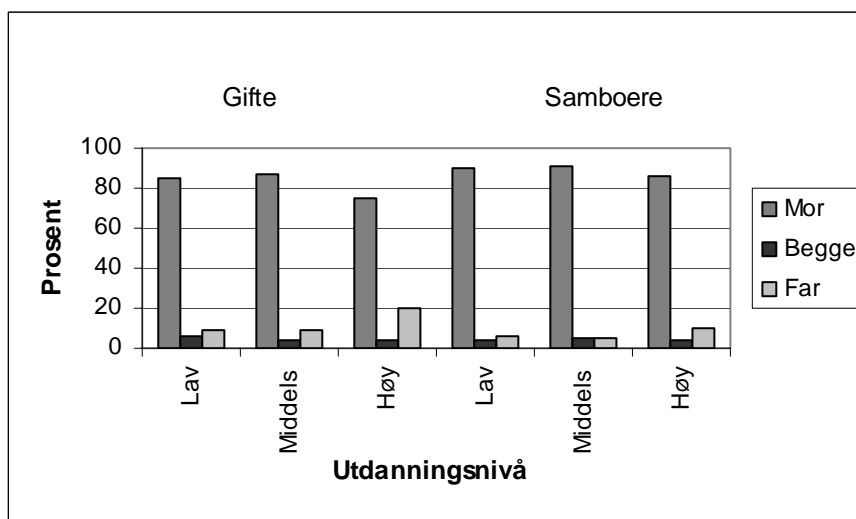
Daglig omsorg er synonymt med hvem barnet bor hos til daglig. Foreldrene har svart på hvorvidt barnet bor hos mor, hos far eller hos begge. Denne siste muligheten er svært sjelden. Under fem prosent av alle foreldrene svarte at barnet bodde like mye hos begge foreldrene.

Tabell 4.2 *Daglig omsorg etter mødre og fedres utdanningsnivå. Prosent*

Daglig omsorg	Lav	Middels	Høy	Alle
Mor	87,1	88,3	78,8	86,0
Far	8,0	7,3	16,9	9,2
Delt	5,0	4,4	4,4	4,7
Total	100	100	100	100
Antall	565	248	160	973

Tabell 4.2 viser at daglig omsorg er i noen grad avhengig av utdanning og sannsynligheten for at barnet bor med mor synker ved økende utdanning. Tilsvarende øker sannsynligheten for at barnet bor med far ved høy utdanning.

Figur 4.2 *Daglig omsorg etter utdanningsnivå og sivilstatus ved barnets fødsel*

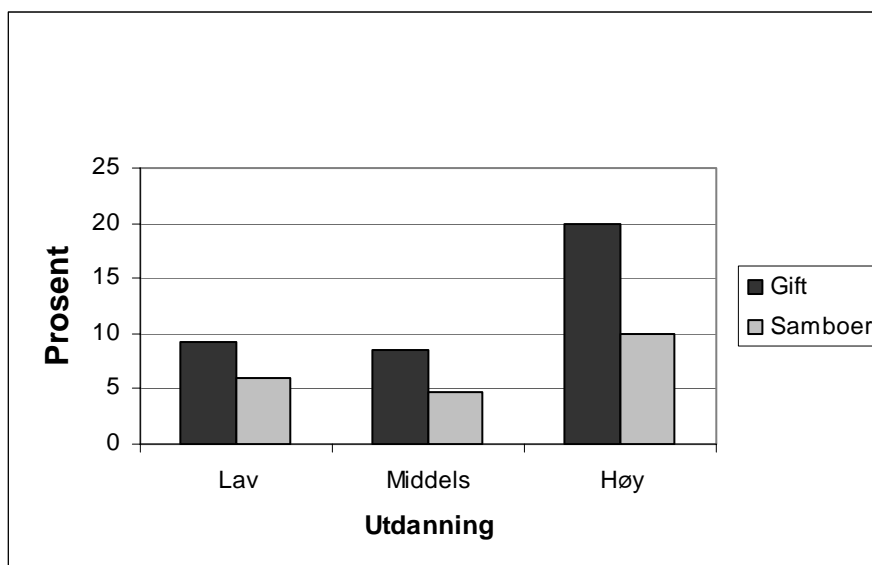
Kilde: Samværsundersøkelsen 1996

Figur 4.2 viser at tendensen til at barn bor med mor er helt dominerende, uansett utdanning og sivilstatus. Men den viser også at den høye sannsynligheten for at barn bor

med mor, er forsterket blant samboere. Den gjelder for alle utdanningsnivå blant samboere, men er, i motsetning til forventet, sterkest blant de høyest utdannede (86 prosent blant samboere, 75,5 prosent blant gifte).

I den offentlige debatt har det vært stor oppmerksomhet mot fedre som bor med barn. Blant alle foreldre utgjør fedre med daglig omsorg 9 prosent. I Figur 4.3 er fedre inndelt etter utdanning og sivilstatus.

Figur 4.3 *Fedre med daglig omsorg etter utdanningsnivå. Gifte og samboere ved barnets fødsel*

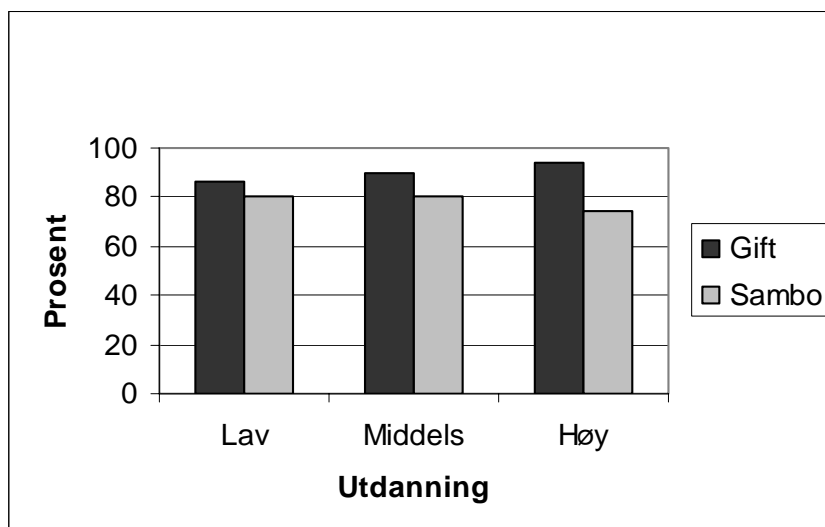
Kilde: Samværsundersøkelsen 1996

Både blant gifte og samboere er det betydelig større sannsynlighet for at fedre med høy utdanning har daglig omsorg, enn fedre med lav utdanning. Det er altså først og fremst de høyt utdannede fedre som har daglig omsorg. Men det er langt mer vanlig for høyt utdannede gifte, enn samboende fedre å ha daglig omsorg (20 vs. 10 prosent). Noe av tendensen til at barn oftere bor med mor kan nok forklares ved at samboere jevnt over har yngre barn enn gifte. Men dette kan neppe forklare hvorfor forskjellene er så markante blant de høyest utdannede. Resultatene tyder på at samboerstatus har større betydning enn utdanning i forhold til daglig omsorg.

4.3 Samværsavtaler

Mellom 80 og 85 prosent av alle i utvalget har inngått avtaler om samværsordning mellom barnet og den av foreldrene som ikke lenger bor med barnet. Det er svært små forskjeller mellom utdanningsgrupper (Figur 4.4), men forskjellene går i forventet retning (mer avtaler ved høyere utdanning) for utvalget sett under ett. Når vi ser på gifte og samboere separat kommer det fram et noe overraskende mønster med nedgang i andel avtaler ved økende utdanning blant samboere. Forskjellene er imidlertid små og ikke signifikante.

Figur 4.4 Samværsavtale etter utdanningsnivå og samliv

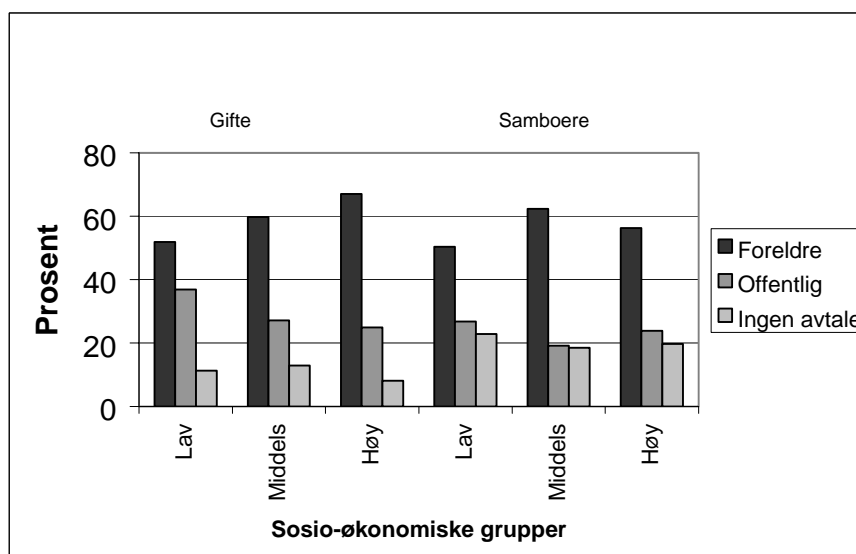

Kilde: Samværsundersøkelsen 1996

Blant høyt utdannede samboere er det nesten 30 prosent som ikke har noen avtale om samvær med barnet. Det at det er færre inngåtte avtaler om samvær blant samboerne kan følges et skritt videre ved å se på hvordan avtaler er inngått. Har foreldre avtalt seg imellom uten å blande inn det offentlige, har de avtalt ved hjelp av det offentlige eller foreligger det ingen avtale?

I Figur 4.5 belyses dette spørsmålet ved å se på både utdanning og inntekt. Her er disse to forholdene kombinert i en enkel indeks som er gruppert i tre. Som hovedregel innebærer dette at de med lav score har lav utdanning og inntekt, mens de med høy score på indeksen er dem som både har høy utdanning og inntekt.

Figur 4.5 Sosioøkonomisk status og samværsavtale

Kilde: Samværsundersøkelsen 1996

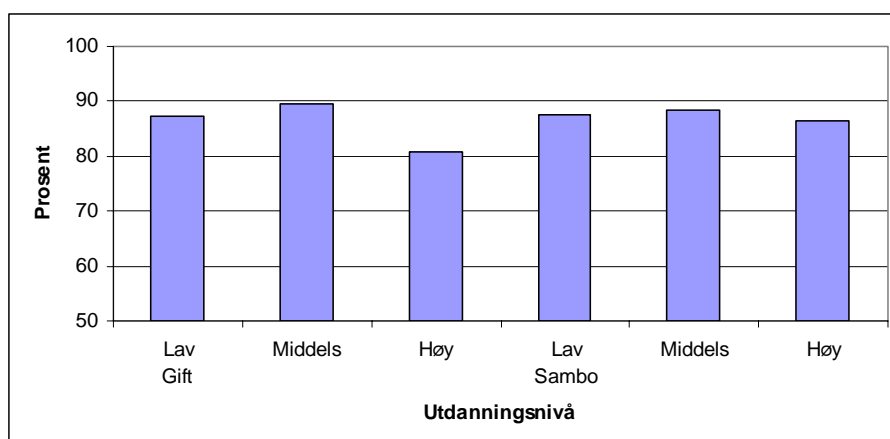
Generelt er det mer alminnelig at foreldrene avtaler samvær seg imellom jo høyere sosioøkonomisk status de har. Men på dette området er det klare forskjeller mellom gifte og samboere. Blant de gifte er det en sterk og positiv sammenheng mellom samværsavtale og sosioøkonomisk status: jo høyere status dess vanligere er det at foreldrene avtaler seg imellom, jo mindre alminnelig er det å trekke inn det offentlige og jo mindre alminnelig er det å ikke ha noen avtale (et svakt unntak for dem med middels status).

Blant samboere er sammenhengene annerledes: for den laveste og den mellomste sosioøkonomiske gruppe er mønsteret som for de gifte. Det er mer alminnelig at de i mellom-gruppen har avtalt samvær seg i mellom, det er mindre alminnelig at de har trukket inn det offentlige og det er mindre alminnelig å ikke ha noen avtale, sammenlignet med den laveste sosioøkonomiske gruppe. Det er samboere i den høyeste sosioøkonomiske gruppen som atskiller seg: her er det mindre alminnelig at foreldrene har avtalt seg i mellom, det er mer alminnelig at de har reist sak for offentlig instans og det er mer alminnelig å ikke ha noen avtale, sammenlignet med dem med middels sosioøkonomisk status. *Blant samboere med høy status har 20 prosent ingen avtale, sammenlignet med 8 prosent av gifte i denne gruppen.* I den laveste og mellomste sosioøkonomiske gruppe er det nesten like vanlig for gifte og samboere å avtale samvær mellom foreldre, mens dette i den høyeste sosioøkonomiske gruppe er mer vanlig blant de gifte. Gifte og samboere er mest ulike i den høyeste statusgruppen, der langt færre samboere har avtalt samværsordning seg imellom og heller ikke har brakt inn det offentlige, enn gifte.

Samboere i høyeste sosioøkonomiske gruppe atskiller seg følgelig ved at det sjeldnere er truffet avtale mellom foreldre, en større andel har hatt samværsavtaler oppe for en offentlig instans. Det er omtrent like vanlig å ikke ha noen samværsavtale i denne gruppen som blant samboere i de lavere sosioøkonomiske grupper, og betydelig mer vanlig enn det er for gifte i samme sosioøkonomiske gruppe. *En mulig tolkning på dette kan være at det er særlig sterke konflikter mellom samboerforeldre i spørsmål om samværsavtaler blant dem som scorer høyest på den sosioøkonomiske indeksen.* Dette vil være i samsvar med de observasjoner som er gjort for omsorg, der et lignende mønster kom frem (Figur 4.2).

4.4 Bidrag

Respondentene i undersøkelsen er blitt spurt om de har betalt bidrag, eller mottatt bidrag fra den andre forelderen – avhengig av om de bor med barnet eller ikke. Det er ikke spurt om bidragets størrelse. Figur 4.6 viser at nesten alle svarer positivt på spørsmålet. Det er liten forskjell etter utdanningsnivå.

Figur 4.6 *Bidrag etter utdanningsnivå*

Kilde: Samværsundersøkelsen 1996

Nesten 90 prosent av alle betaler eller mottar bidrag, men det er litt overraskende at det er en nedgang for de høyt utdannede. Dette gjelder både for gifte og samboere ved barnets fødsel. Ettersom færre samboere har samværsavtaler kunne man kanskje forvente at det var her vi fant laveste bidragsbetaling/mottaking. Men det er det ikke. Det er blant gifte høyt utdannede at vi finner de laveste bidragsnivåene. Forskjellene er ikke signifikante og vil derfor ikke bli tolket.

4.5 Praktisering av samvær

Denne delen viser variasjoner i samvær. Målet for samvær er gjennomsnittlig antall dager som barnet var sammen med den forelderen det ikke bor med til daglig, i måneden forut for undersøkelsen. Tabell 4.3 viser variasjon i antall samværsdager etter sosioøkonomiske og demografiske kjennetegn ved respondenten.

Tabell 4.3 *Gjennomsnittlig antall samværsdager etter sosioøkonomiske og demografiske kjennetegn ved forelderen, kontrollert for alder på yngste barn (MCA)*

Variabel	Verdi	Justerte gjennomsnitt		Antall	
		Giftede	Samboere	Giftede	Samboere
Utdanning	Lav	6,59	6,55	307	219
	Middels	6,87	7,02	155	78
	Høy	6,18	7,32	109	50
Inntekt pr. pers	Under 100.000	4,96	5,13	167	126
	100-149.000	6,81	6,79	139	94
	150-199.000	7,56	8,45	100	59
	200.00 +	7,47	8,30	165	68
Landsdel	Oslo og Østlandet	6,85	7,11	146	82
	Sørvest Norge	6,71	6,78	328	170
	Midt- og Nord-Norge	5,78	6,43	97	95
	Norge				
Alder forelder	18-29 år	6,78	6,99	24	100
	30-34 år	6,49	6,77	89	116
	35-39 år	6,72	6,20	178	59
	40 år +	6,52	6,89	280	72
Total		6,59	6,76	571	347
R ²		.080	.114		

Tabellen viser "justerte gjennomsnitt". Det betyr at vi får det gjennomsnittlige antall samværsdager når det er kontrollert for de andre variablene i tabellen, samt for alder på yngste barn. Vi står altså igjen med effekten når det er kontrollert for betydningen av de andre variablene.

I gjennomsnitt er det omtrent like mange samværsdager blant giftede og samboere, henholdsvis 6,59 og 6,76 dager i måneden forut for undersøkelsen. Dette resultatet, som også framkom i hovedrapporten, er noe overraskende (Jensen og Clausen 1997b). Hovedrapporten viste at det generelt var sammenheng mellom den måten foreldre hadde organisert seg på etter brudd (i forhold til foreldreansvar, daglig omsorg og samværsavtaler) og praktisering av samværet. Det var mer samvær dersom foreldre hadde felles ansvar for barnet og mer samvær dersom de hadde inngått samværsavtale. Samboerforeldre er i utgangspunktet i en svak stilling i forhold til begge disse spørsmål. De har sjeldnere felles foreldreansvar og de har sjeldnere avtalt samværsordning, enn giftede foreldre har. Likevel viser det seg at det ikke er forskjell mellom de to gruppene med hensyn til gjennomsnittlig antall samværsdager. En hypotese for hvordan dette kan forklares er at det er noen grupper blant samboerne som har særlig høye samværsfrekvenser, og at disse gruppene "oppveier" det svake utgangspunktet.

Tabellen bekrefter delvis en slik hypotese. De samboere som har mest samvær er dem med høy utdanning og de med høy inntekt. Det er langt større forskjell mellom samboere etter utdanning og inntektsnivå, enn det man finner blant giftede. Tabellen viser videre at en større del av variasjonen i samvær forklares ved disse sosioøkonomiske variablene blant samboere enn blant giftede (R² .114 vs. .080).

Tabell 4.4 *Rangering av de enkelte faktorerers innflytelse på variasjoner i samvær (beta-koeffisient)*

	Gifte	Samboere
Inntekt pr. pers	.189 (1)	.261 (1)
Landsdel	.064 (2)	.046 (4)
Utdanning	.040 (3)	.056 (2)
Alder forelder	.018 (4)	.051 (3)

Tabell 4.4 viser hvilken forklaringskraft de enkelte variabler har når det er tatt hensyn til innflytelsen fra de andre variablene. Tallene i parentes indikerer rangordningen av variablene. Både for gifte og for samboere er inntekt den variabelen som har størst forklaringskraft. For samboere kommer utdanning som den neste faktor, så foreldrenes alder og til sist landsdel. Dette mønsteret er noe annerledes for gifte. Blant dem er landsdel viktigere enn utdanning. Både når det gjelder inntekt og utdanning ser vi imidlertid at dette er faktorer som har større betydning for variasjoner i samvær blant samboere enn blant gifte.

Den konklusjon som kan trekkes er at det er større heterogenitet blant samboere. Det betyr at det er større forskjell etter sosioøkonomiske kjennetegn. Vi ser også at heterogenitet blant samboere ikke er hele forklaringen. Resultatene viser at samboere jevnt over har høyere eller like høye samværsfrekvenser som gifte. Dette får oss til å spørre om det er noen forhold ved de gifte som kan trekke gjennomsnittet ned. Vi må ta opp spørsmål som har med tid, varighet og barnas alder å gjøre.

Tid spiller en rolle på ulike måter når man skal sammenligne ekteskap og samboerskap. Først og fremst er det viktig at samboerskap er en ny familietype som særlig har hatt stor utbredelse fra 1980-årene. Dette betyr at yngre barn har større sannsynlighet for å være født i samboerskap enn eldre barn. I vårt utvalg vil det derved være en overvekt av yngre barn med samboende foreldre og eldre barn med gifte foreldre. Samtidig kan disse tidsfaktorene bli forsterket av at samboerskap er en mer ustabil familietype enn ekteskap. Analysene av har vist at samboende foreldre hadde langt yngre barn da de flyttet fra hverandre, enn gifte foreldre hadde. Dette kan, som nevnt, være en direkte avspeiling av at samboerskapene er en ung familieinstitusjon. Imidlertid har tidligere analyser vist at samboerskap brytes på et tidligere tidspunkt i barnas liv, enn ekteskap gjør (Jensen og Clausen 1997a). Det er altså ikke bare det at samboerskap er en ny institusjon som fører til at barna er gjennomgående yngre, men også det forhold at denne familietypen brytes på et tidligere tidspunkt.

Fordi samboerskap er en ny institusjon vil mange ha kort varighet, og barna vil gjennomgående være yngre ved brudd, samlivets varighet vil være kortere, det vil ha gått relativt kort tid siden brudd og yngste barns alder på intervjutidspunktet vil være lav.

Disse forholdene kan ha betydning for samværsfrekvenser etter bruddet som vi skal se i neste tabell. Varighet av samliv er beregnet fra samlivets start, ikke fra tidspunkt for ekteskapsinngåelsen blant dem som har bodd sammen før de giftet seg. Også her skal de to forhold tas i betraktning. For det første kan samboerskap ha kortere varighet fordi institusjonen i seg selv er ung. Det vil si at det er få samliv av lang varighet totalt sett. For det andre kan samboerskapene ha kortere varighet fordi de er mindre stabile og brytes raskere. Begge effektene bidrar til at samboerskapene gjennomgående har kortere varighet før brudd enn det ekteskapene har. Tabell 4.5 viser hvordan kjennetegn som har med tid å gjøre, påvirker samværsfrekvenser.

Tabell 4.5 *Gjennomsnittlig antall samværsdager etter barnets alder, tid i samliv, tid siden brudd og samvær (MCA)*

Variabel	Verdi	Justerte gjennomsnitt		Antall	
		Gifte	Samboere	Gifte	Samboere
Barnets alder ved brudd	Innen 3 år	5,47	5,91	143	193
	3-5 år	6,66	7,39	261	132
	6 år og mer	7,21	8,39	195	38
Samlivets varighet	0-3 år	6,08	6,99	59	162
	4-7 år	6,57	6,81	160	133
	8 år og mer	6,62	5,86	380	68
Tid siden brudd	0-2 år	7,32	8,63	106	101
	3-5 år	7,06	6,75	177	108
	6 år og mer	6,01	5,43	316	154
Barnets alder på intervjudtidspunktet	0-6 år	7,91	6,73	100	170
	7-12 år	7,22	7,08	259	141
	13-18 år	5,26	5,66	240	52
Total		6,55	6,71	599	363
R ²		.072	.093		

Tabellen viser fordelingen av samvær som "justerte gjennomsnitt", det vil si etter kontroll for de andre variablene i tabellen. Resultatene viser at dess eldre barnet er ved brudd, jo høyere er samværet. Samlivets varighet før brudd har mindre betydning og vi skal komme tilbake til dette. Tid siden brudd har en negativ innvirkning på samvær, jo lenger tid siden brudd, jo mindre samvær. Det samme gjelder barnets alder. Jo eldre barnet er, jo mindre samvær.

Disse innvirkningene er noe ulike for gifte og samboere. Barnets alder ved brudd (eldre barn, mer samvær) har større betydning for samboere enn for gifte. Samlivets varighet har motsatt effekt for de to gruppene: mer samvær jo lenger varighet blant gifte og motsatt for samboere. Tid siden brudd virker negativt både for gifte og samboere, men er langt sterkere for samboerne enn for de gifte. Barnets alder på intervjudtidspunktet viser samme virkning i begge grupper, men er sterkest blant de gifte.

Tabell 4.6 viser den relative forklaringskraft for disse variablene. Samlet sett forklares en større del av variasjonen i samvær blant samboere enn gifte (.093 vs. .072), men det er en mindre del av variasjonen som forklares ved egenskaper som er knyttet til tid (Tabell 4.5), enn sosioøkonomiske kjennetegn (Tabell 4.3).

Tabell 4.6 *Rangering av de enkelte faktorerens innflytelse på variasjoner i samvær (beta-koeffisient)*

	Gifte	Samboere
Barnets alder på intervjudtidspunktet	.189 (1)	.088 (3)
Barnets alder ved brudd	.114 (2)	.171 (2)
Tid siden brudd	.102 (3)	.250 (1)
Samlivets varighet	.027 (4)	.079 (4)

Tabell 4.6 viser at barnets alder på intervjudtidspunktet den viktigste faktoren på variasjoner i samvær blant gifte, men alder ved brudd er også svært viktig. Tid siden brudd er

også viktig, men her skal vi være klar over at det er en sterk sammenheng mellom denne og barnets alder ved intervjutidspunktet. Jo lenger tid siden brudd, jo eldre er barnet og tenåringsbarn har langt mindre samvær enn småbarn. Samlivets varighet ser ikke ut til å ha en sterk innflytelse på samvær, men også i dette tilfelle vil det være en sterk sammenheng mellom denne faktoren og barnets alder: jo lenger samlivsvarighet, jo eldre er barnet både ved brudd og på intervjutidspunktet.

Det er imidlertid et interessant trekk ved Tabell 4.6 at rekkefølgene på faktorenes betydning ikke er den samme for gifte og samboere. Blant gifte har barnets alder på intervjutidspunktet den største betydning. Blant samboere er det imidlertid forhold som er knyttet til samlivet som er den viktigste faktor, nemlig tid siden brudd. Tiden som har gått siden brudd har en negativ innflytelse på samvær og denne faktoren er langt viktigere enn forhold som barnets alder. Blant gifte er det følgelig forhold ved barnet (alder) som har den sterkeste innflytelse på samvær. Blant samboere er det forhold ved relasjonen mellom de voksne (tid siden brudd) som har den sterkeste innflytelse på samvær.

Barnets alder ved brudd og barnets alder ved intervjutidspunkt trekker i ulike retninger. Dess yngre alder ved brudd, dess lavere samvær. Og dess lavere alder på intervjutidspunktet, dess høyere samvær.

Som gruppe er samboerne konsentrert blant dem med små barn både ved brudd og ved intervjutidspunkt. Dette er en følge av at samboerskap er en "ung" familieform, og at brudd kommer på et tidligere stadium i samlivet. Disse forhold virker i hver sin retning i forhold til samvær. Det at samboerne har barn som er ganske små ved brudd virker negativt, mens det at de har små barn på intervjutidspunktet trekker i motsatt retning. Av de to forholdene er barnets alder ved brudd viktigst.

Gifte er som gruppe konsentrert blant dem med eldre barn både ved brudd og ved intervjutidspunktet. Også disse forholdene trekker i hver sin retning, men motsatt av samboere. Det at de gifte har barn som er eldre ved brudd virker positivt, mens det at de har store barn på intervjutidspunktet trekker samværshyppigheten ned. Av de to forholdene er barnets alder på intervjutidspunktet viktigst.

Det ser følgelig ut til at det er ganske ulike mekanismer som ligger til grunn for at gifte og samboere i gjennomsnitt ender opp med relativt like hyppigheter for samvær. Det er verd å merke seg at det er det relativt store innslaget av tenåringsbarn blant gifte som trekker gjennomsnittet ned i denne gruppen. Blant samboere er det tid siden brudd som har størst innflytelse, med sterk nedgang i samvær ved økt tid siden brudd.

Vi har stilt en hypotese om hvorvidt det like gjennomsnittlige antall samværsdager mellom gifte og samboere kunne forklares ved at det er noen grupper blant samboere som har særlig høye samværsfrekvenser. Dette er bekreftet. Samboere med høy utdanning og inntekt er betydelig mer sammen med sine barn etter brudd, enn samboere med lav utdanning og inntekt. Men resultatene tyder også på at det er noen allmenne forhold som trekker ned gjennomsnittet. Et slikt forhold er det å ha tenåringsbarn. Foreldre med tenåringer har langt lavere samvær, enn foreldre med små barn. Dette er en situasjon som er mye mer vanlig blant gifte enn samboere. Det at en stor andel gifte har tenåringsbarn er med på å trekke ned gjennomsnittet for samvær i denne gruppen.

Dette innebærer at samboere etter brudd langt oftere skal organisere foreldreskap i forhold til små barn, mens gifte skal organisere dette for større barn. I gruppen av foreldre som har flyttet fra hverandre hadde 15 prosent av samboerforeldre tenåringsbarn, sammenlignet med 40 prosent av gifte foreldre.

4.6 Oppsummering

Den mest markante forskjellen mellom samboerskap og ekteskap, ligger i risikoen for brudd. I dette kapittelet har vi diskutert om samboere og gifte foreldre forholder seg ulikt i forhold til formelle avtaler om samværsordninger mellom barn og den fraflyttede foreldrepart når vi tar sosioøkonomiske kjennetegn i betraktning. Vi har videre analysert hvorvidt samværet praktiseres ulikt mellom de to foreldregruppene. Nedenfor har vi oppsummert disse spørsmålene.

Formelle avtaler

Både utdanning, inntekt og foreldrenes sivilstatus (gift eller samboer) da barnet ble født har betydning for de formelle avtaler som inngås etter brudd. Ved økende utdanning og inntekt, øker sannsynligheten for at foreldrene har felles foreldreansvar, deler daglig omsorg og har inngått formelle avtaler om samvær. Gifte fedre med høy utdanning og sosioøkonomisk status har langt større del i de formelle foreldrerettigheter enn gifte fedre med lav utdanning og sosioøkonomisk status. Utdanning og sosioøkonomisk status har imidlertid langt mindre betydning, enn sivilstatus.

- Samboerfedre med høy utdanning og sosioøkonomisk status har mindre del i foreldreansvar og samværsavtaler enn gifte fedre med lav utdanning og sosioøkonomisk status.
- Det er dobbelt så stor sannsynlighet for at en gift far med høy utdanning skal ha daglig omsorg etter brudd, som for en samboerfar.
- Ulikheten mellom gifte og samboere er størst i den høyeste statusgruppen.
- Resultatene kan tyde på at konflikter mellom foreldre etter brudd er særlig sterke blant samboere med høy sosioøkonomisk status.

Praktisering av samvær

Tross de forskjeller man finner mellom gifte og samboerforeldre i forhold til organisering av foreldreskapet etter brudd, er det små forskjeller i praktisering av samvær mellom de to gruppene. Begge grupper har i gjennomsnitt noe over 6 samværsdager i måneden forut for undersøkelsen.

Når vi analyserer betydningen av sosioøkonomisk status innen hver av gruppene (gifte og samboere) viser det seg at dette har en stor betydning for praktisering av samvær og særlig for samboere. I praktisering av samvær er samboerfedre en mer sammensatt gruppe enn gifte.

- Den viktigste grunnen til at samvær for gifte fedre trekkes ned, er at flere av dem har tenåringsbarn.
- De viktigste grunner til at samvær for samboerfedre trekkes opp, er inntekt og kort tid siden brudd.
- Samboerfedre med høy inntekt og utdanning har mer samvær enn andre samboerfedre.
- Samboerfedre med høy inntekt og utdanning har mer samvær enn tilsvarende gifte fedre.

Samboerfedre har følgelig sjeldnere felles foreldreansvar, sjeldnere delt daglig omsorg, og sjeldnere formelle samværsavtaler enn gifte fedre. De har imidlertid i gjennomsnitt like hyppig samvær med barna, men dette er mer avhengig av omstendighetene enn for

gifte fedre. Det er gjennom samværspraksis at samboerfedre ivaretar sitt forhold til barnet, men denne praksis er mer avhengig av deres sosioøkonomiske posisjon og av utviklingen av relasjonen til barnets mor, enn for gifte fedre.

5 Søsken: biologi og demografi

Søsken er som slektskapsbegrep både selvforklarende og komplisert. Det er selvforklarende fordi de aller fleste vil vite hva det betyr. Det er imidlertid komplisert når vi skal definere begrepet, og sette grenser. Dette gjelder ikke minst i forhold til nye familiedannelser. Søskenbegrepet omfatter faktorer som biologiske bånd og felles hjem. Men det har også elementer av subjektiv opplevelse av søskenforhold. Uklarhetene i søskenbegrepet kommer ikke minst fram i forbindelse med nye familiemønstre, der vi muligens kan snakke om et "søskenhierarki" i den forstand at det er noen søskentyper som alle vil være enige om, mens andre typer vil det være mindre enighet om. Innen nye familiemønstre er det særlig denne siste søskentypen som er interessant.

Det finnes forbausende lite informasjon om søsken, til tross for at dette er den lengstvarende av alle slektsrelasjoner. Hva betyr søsken i barns liv? Det nærmeste vi kommer et slikt spørsmål er en norsk undersøkelse om søskensamvær (Lycke 1996). Undersøkelsen tar utgangspunkt i helsøsken og viser store variasjoner i hvor mye søsken er sammen. Der hvor det er mest søskensamvær er blant barn som bor med begge foreldre og der det er flere barn. En undersøkelse av kontakt mellom søsken som voksne viste at seks av ti personer hadde minst månedlig kontakt, og tre av ti hadde ukentlig kontakt (Noack og Barstad 1994).

I Barns familier 1988 analyserte vi ulike typer av søsken og hvordan disse fordelte seg mellom barn etter hvilken familie de levde i (Jensen og Moen 1991). I 1989 publiserte Statistisk sentralbyrå for første gang en statistikk som tok utgangspunkt i barn og fordelte dem etter antall søsken og familietyper. Denne statistikken publiseres nå som en del av familiestatistikken hvert annet år.

I dette kapitlet vil vi referere en del til Barns Familier 1988. I noen grad har vi produsert tabeller etter samme lest for å gjøre tallene sammenlignbare. Vi vil også knytte våre data til SSB's barnestatistikk.

5.1 Hvem er søsken?

Et viktig punkt i dette kapitlet er, som det også var i 1988-undersøkelsen, å rette søkelyset mot de ulike typer av søsken som eksisterer. I almen forstand tenker vi gjerne på søsken som to eller flere barn med felles foreldre og felles hjem. Av de to forhold er det de felles foreldre som er det grunnleggende. Ettersom barna blir voksne vil de flytte ut og ikke lenger ha felles hjem, men fortsatt vil de være søsken. Dersom de to foreldrene i en hypotetisk situasjon har to felles barn der det ene ikke på noe tidspunkt bor i det felles hjem, ville nok de fleste likevel si at det dreier seg om en søskenrelasjon. En familie der begge foreldre er felles opphav til alle barn i et felles hjem vil også med stor sannsynlighet danne en subjektiv følelse av søskenforhold.

Vi vil også betegne barn som søsken dersom de har den ene forelderen felles, for eksempel i situasjoner der et barn bor med mor som senere får et nytt barn med en ny mann. De to barna bor sammen i søskenlignende forhold. Søskenrelasjonen i dette tilfellet vil imidlertid være avhengig av andre forhold, og ikke like gitt. For eksempel kan den avhenge av hvor lang tid barna har bodd sammen. Dersom det er et større barn som får en liten søster eller bror rett før de selv flytter ut av hjemmet, kan søskenrelasjonen være mindre klar enn i tilfelle der et lite barn får en ny søster eller bror som han eller hun tilbringer resten av barndommen med. Dette er søsken som i noen sammenhenger vil benevnes som "søsken" og i andre som "halvsøsken". Som begrep vil "halvsøsken" indikere en mindre omfattende relasjon.

En slektskapsmessig parallell situasjon vil være dersom et barns far, som barnet ikke bor sammen til daglig, får barn med en ny partner. Den slektskapsmessige relasjon vil være den samme – én felles forelder – men barna bor ikke under samme tak. Dette vil være en situasjon som i sterkere grad vil kreve noen tilleggskvaliteter for å bli opplevd som en søskenrelasjon. Barna har felles biologisk slektskapsbånd, men deler ikke hjem. Hvorvidt de har en psykologisk opplevelse av å være søsken kan avhenge av andre forhold. To barn med lite kontakt kan føle seg som mindre søsken, enn to barn med mye kontakt. For mange vil dette kanskje være et eksempel der "halvsøsken" er den rette benevnelsen, mens andre også i denne situasjonen vil bruke "søsken".

Situasjonen kan utvikles videre: mor flytter sammen med en ny partner som også bringer med seg barn. De to barna har derved verken felles mor eller felles far, men de bor i felles hushold. De kan likevel utvikle et søskenforhold. Kanskje tilbringer de det meste av barndommen sammen. Kanskje får de begge en felles "halvsøster eller -bror". For mange vil dette være et eksempel på "sosiale søsken", et begrep som neppe vil brukes i daglig omtale. Dette er imidlertid en situasjon som avhenger av flere andre forhold. Barnas alder når de flytter sammen kan for eksempel ha stor betydning, men også i hvilken grad de liker hverandre og dermed ønsker å være søsken.

En noe fjernere situasjon, vil mange si, er tilfellet der far bor med en ny partner som har egne barn. Barna kan tilbringe helger og ferier sammen, kanskje gjennom størstedelen av barndommen, men det er ingen biologiske bånd mellom dem og de har heller ikke et felles hjem til daglig.

Søsken er altså ikke et entydig begrep, men en glidende skala der barn selv vil kalle noen av sine "søsken" for søsken, og andre ved deres egennavn eller som mor eller fars barn. Det er muligens slik at vi kan snakket om en skala der biologiske bånd, dagligliv og subjektiv opplevelse går sammen om å definere hva det vil si, til syvende og sist, å ha en søster eller bror. En måte å nærme seg dette på, kan være å skille mellom de "gitte" slektskapsbånd, og de "erverdte", der de gitte søsken er barn som både har biologiske bånd, dagligliv og en subjektiv opplevelse av å være søsken. Dette vil i de fleste tilfelle dreie seg om situasjon der barn har felles både mor og far. I alle andre tilfelle vil det være sterkere innslag av andre forhold og subjektive opplevelser som avgjør hvorvidt det er et søskenforhold eller ikke. Det vil være erverdte søskenforhold. I forbindelse med de nye familiemønstrene er det særlig innslaget av erverdte søskenforhold som det er interessant å se nærmere på. Intervjuundersøkelser vil være et grovt instrument for å si noe om disse forholdene, og ikke minst dersom vi ønsker å si hva dette betyr i barns liv. Det vi kan si, er i hvilken grad sammensetningen av søskentyper endres. Det er et interessant spørsmål i seg selv fordi en endring mot større innslag av ulike grupper kan innebære at nære slektskapsrelasjoner, som søskenforhold, i mindre grad kan tas for gitt og i større grad er avhengig av andre forhold. Søskenforholdet blir i mindre grad "tilskrevet" og skal i større grad "ervertes" og har derved fått et nytt innhold. I denne

rapporten skiller vi mellom helsøsken (felles mor og far), halvsøsken (en av foreldrene felles) og sosiale søsken (ingen biologiske bånd). I tillegg skiller vi mellom barn som bor i et felles hjem, og dem som ikke gjør det.¹¹ Det skulle nå være klart at hver av disse kategoriene kan dekke svært ulike situasjoner for barnet med hensyn til i hvilken grad barna selv opplever at de har et søskenforhold til disse andre barna.

Barns Familier 1996 kartlegger hvor mange helsøsken intervjubarnet har, både blant dem som bor i husholdet til daglig og søsken som har flyttet ut av husholdet. Tilsvarende kartlegges andre typer søsken, både i husholdet og i utenfor. For hver søskentype, inntil 4de søsken, er det samlet informasjon om søskens alder og kjønn. Det innebærer at, for eksempel barn som har mer enn fire helsøsken – eller andre typer søsken – mangler informasjon om de eldste av disse søsken. De helt store søskenflokker er følgelig ikke tilstrekkelig dekket i undersøkelsen med hensyn til alder og kjønn. Ettersom slike familier (med fem barn eller mer i én søskenkategori) er relativt uvanlig i Norge vil neppe dette ha betydning for konklusjonene. Likeledes har undersøkelsen ikke spesifisert adoptivsøsken. I disse tilfellene ble det overlatt til foreldre å bestemme om disse skulle føres opp under en av de øvrige søskengrupper. Heller ikke dette utgjør en stor gruppe.

Fra 1988-undersøkelsen ble følgende konklusjoner trukket:

- Svært få barn er enebarn når alle søskentyper telles med.
- De fleste barn har helsøsken.

For perioden fra de eldste barna i undersøkelsen ble født (1972) til de yngste (1984) ble følgende endringer funnet:

- Søskenflokkene blir mer sammensatt av ulike typer søsken.
- Halvsøsken blir en større del av alle søsken.
- Barn i sammensatte familier har flest søsken, og dette kan knyttes til et stort innslag av andre søskentyper enn helsøsken.

Ettersom familiemønstrene har utviklet seg i retning av en nedgang i andel barn som bor med mor og far og en økning i andre familietyper forventer vi en forsterking i Barns Familier 1996 av de trekkene som kan spores i Barns Familier 1988. Dette er imidlertid også avhengig av fruktbarhetsutviklingen i perioden.

5.2 Demografisk utvikling

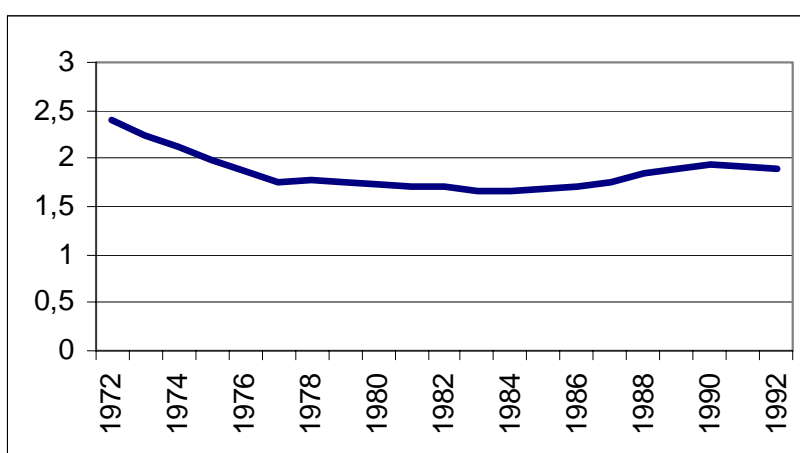
Antall søsken er avhengig av mange demografiske forhold. Umiddelbart skulle man tro at det var en nær sammenheng mellom fruktbarhetsutviklingen og søskentall. Når fruktbarheten øker kan man tenke seg at det blir flere søsken, og motsatt når fruktbarheten synker. Slik er det imidlertid ikke. En økning i fruktbarheten kan skyldes at flere kvinner får barn og færre er barnløse. I forhold til søskenutvikling kan dette faktisk innebære at det enkelte barn har færre søsken ettersom barna fordeles på flere mødre. På den andre siden kan fruktbarheten også øke ved at de kvinner som allerede har fått ett barn, får flere. I så fall vil det også være flere barn som får søsken. Det kan også tenkes at fruktbarheten ikke endres, mens søskentallet gjør det. Dette kan være en situasjon der familieendringer fører nye barnegrupper sammen på tvers av biologiske bånd. Barna vil ikke være "helsøsken", men kan like fullt ha søskenrelasjoner til andre barn.

¹¹ Når Statistisk sentralbyrå definerer hvilke barn som er søsken legges det til grunn det biologiske båndet mellom barn og foreldre, og hvorvidt de bor i samme hushold.

Fruktbarhetsutviklingen fra 1980 til 1992, i den perioden barna i undersøkelsen ble født, har beveget seg relativt sterkt. I første del av perioden, fra 1980 til 1984, sank fruktbarheten noe, fra 1,72 til 1,66. Deretter kom det en relativt sterk, og uventet økning i fruktbarheten, til 1,89 i 1992. Fra da har fruktbarheten stabilisert seg på rundt dette nivået, noe som innebærer at Norge har et av de høyeste fruktbarhetstall i Europa.

Den fruktbarhetsøkningen som fant sted i Norge fra 1980 til 1992 har hatt betydning for fordeling av søsken ettersom den fant sted særlig blant kvinner som hadde to barn (det var altså ofte det tredje barnet som ble født) (Lappegård, 1998) og inntraff parallelt med en økning i andel barnløse kvinner (fra 10 til 14 prosent ved 40 års alder). Det var altså en mild grad av polarisering der barnefamiliene ble større (omfattet flere barn) samtidig som de barnløse også ble flere. Selv om det fødes flere barn i en familie, vet vi lite om hvilken søskentype dette er.

Figur 5.1 Samlet fruktbarhetstall 1972-1992

Kilde: Statistisk sentralbyrå

Fruktbarhetsutviklingen kan fortelle oss hvor mange barn kvinner får i gjennomsnitt, men ikke hvordan disse fordeler seg på familietyper. Er det tredje barnet helsøsken eller halvsøsken til første barn? Endringer i familiemønster er derfor et annet demografisk trekk som har stor betydning for søskenforhold. Disse kan også bety at barn som ikke er i slekt, vokser opp i søskenlignende forhold. Barn kan altså i praksis få flere søsken, selv om fruktbarheten er uendret.

Som nevnt har Statistisk sentralbyrå's barnestatistikk informasjon om søsken. Statistikken tar utgangspunkt i "hjemmeboende barn uansett alder". Disse er inndelt i hel-, halv- og stesøsken. Denne definisjonen innebærer at søsken som ikke er registrert som hjemmeboende ikke telles med. Dette kan omfatte helsøsken som har flyttet ut, men også andre søskentyper i andre hushold. Et eksempel kan illustrerer situasjonen. Mor og far har to barn sammen. De flytter fra hverandre og fordeler de to helsøskenene mellom seg. Etter en stund får både mor og far en ny partner og nytt barn. Det betyr at det er to helsøsken som på hver kant har fått en halvsøsken, totalt fire søskenrelasjoner. I dette tilfelle vil barnestatistikken telle med de barn som bor i samme hushold, altså et barn med en halvsøsken. At det samme barnet har søsken i et annet hushold vil følgelig ikke komme med. Barn uten søsken er i følge statistikken eneste hjemmeboende barn i familien. Nedenfor ser i en fordeling for andel barn som bor sammen med søsken i 1999. Vi har valgt å bruke de nyeste tall (alternativet var tall for 1997 som ville være mest

sammenlignbare med Barns Familier 1996). Grunnen er at dette er relativt stabile tall fra år til år og det vil ofte være mest interesse for nye tall. Vi viser tallene for de aldersgrupper som er brukt i rapporten for øvrig.

Tabell 5.1 *Barn med søsken i husholdet 1999. Prosent*

Barnets alder	Ingen	En søsken	To søsken	Tre søsken	Fire søsken	Fem søsken	Total
4 år	16,2	50,0	25,2	6,4	1,5	0,7	100
10 år	10,8	42,8	34,2	9,0	2,0	1,2	100
16 år	17,4	43,4	28,0	8,1	2,0	1,1	100
Barn 0-17 år	17,6	43,9	28,4	7,5	1,7	1,0	100

Kilde: Statistisk sentralbyrå, 2000

Det er vanlig for barn å ha søsken. Blant de yngste (4 år) og de eldste (16 år) vil det være et større innslag av barn uten søsken, enn blant 10 åringer. Dette har ulike årsaker. Blant 4 åringer vil det være en del som er første barn og som enda ikke har fått søsken. Blant 16 åringer vil det være en del som har eldre søsken som har flyttet ut. Som nevnt omfatter den offisielle statistikken kun barn som bor i samme hushold. Det er helt klart mest alminnelig å ha én søsken, mens det også er mange (vel en tredjedel om vi ser på 10 åringer) som har to søsken. Det vil si at det er tre barn i familien. Mer enn to søsken er imidlertid helt uvanlig. Mellom to til tre prosent av alle barn har mer enn tre søsken. Hva slags typer søsken har barn i følge statistikken?

Tabell 5.2 *Barn etter type søskenforhold 1999. Prosent*

	Helsøsken	Halvsøsken	Stesøsken	Hel- og halvsøsken	Andre* kombinasjoner	Total
4 år	87,3	6,8	0,01	5,9	0,05	100
10 år	86,4	7,6	0,08	5,6	0,40	100
16 år	89,0	6,3	0,22	3,9	0,63	100
Barn 0-17 år	86,6	7,6	0,08	5,4	0,32	100

Kilde: Statistisk sentralbyrå, 2000

*Andre kombinasjoner er: Hel-/stesøsken, Halv-/stesøsken og Hel-/halv-/stesøsken

Nesten alle barn med søsken har bare helsøsken. I den grad det er innslag av andre søskentyper er dette halvsøsken eller en kombinasjon av hel- og halvsøsken. Offisielle søskentall vil altså miste de søsken som ikke bor i husholdet. Det er i forbindelse med de nye familiemønstrene at søskenforhold er vanskelig å følge ved hjelp av statistikken.

I dette kapittelet skal vi holde oss til antall søsken og sammensetningen av søskenflokkene. Vi har informasjon om barna bor i samme hushold eller ikke, og hvilken familietype de lever i. Imidlertid kan vi ikke si noe om kvaliteten på disse søskenforholdene. Hvilken betydning ulike søsken har for barns oppvekst vil være avhengig av svært mange forhold. Likevel kan informasjon om søskentyper gi en indikasjon på hvor alminnelig det er for barn å ha en eller annen form for søskenrelasjon, og hvordan dette har endret seg over tid.

5.3 Barn i og utenfor husholdningen

I Barns Familier ble det spurt etter hvor mange barn som bor i husholdningen i dag. Resultatet viser at det er omtrent hvert femte barn, eller færre, som er det eneste barnet i husholdet. Blant de eldste barna (1980) og blant de yngste (1992) er det langt mer vanlig å være eneste barn, enn blant barn i midtgruppen (1986). Dette skyldes som nevnt ulike årsaker. De eldste barna vil ofte ha eldre søsken som har flyttet ut. Blant de yngre barna vil det være mange som enda ikke har fått søsken. Midtgruppen, barn født i 1986, var 10 år på intervju tidspunktet. De vil ofte ha fått de søsken de skal ha, og disse har enda ikke nådd den alderen da de har flyttet ut. Blant disse er det 10 prosent som er eneste barn i husholdet, tilsvarende andel som i offentlig statistikk.

Tabell 5.3 *Antall barn i husholdningen 1996. Prosent*

Fødselskull Kohort (alder i 88/96)	Barnetall				Total	Antall
	1	2	3	4 eller flere		
Barns familier 1988*						
1972 (16 år)	16	49	25	10	100	921
1978 (10 år)	10	50	28	12	100	1035
1984 (4 år)	17	54	22	7	100	1110
Barns familier 1996						
1980 (16 år)	20	48	24	8	100	1080
1986 (10 år)	10	46	32	12	100	1219
1992 (4 år)	19	49	24	8	100	1236

* Kilde: Jensen og Moen 1991, tabell 4.1

Barns familier 1996 viser at det mest alminnelige er at det bor to barn i husholdet. Dette gjelder omtrent halvparten av barna. For 10-åringene (1986-kullet) finner vi at nesten halvparten (44 prosent) bor i et hushold med 3 barn eller flere.

I forhold til Barns familier 1988 er hovedtrekkene de samme: omtrent halvparten av barna ved begge tidspunkt bor i et hushold med to barn. Dersom vi følger 10-åringene ved begge tidspunkter (født i 1978 og 1986) finner vi at det er samme andel som er eneste barn, 10 prosent som bor i hushold med bare ett barn. For denne aldersgruppen er det også samme andel med 4 eller flere barn, 12 prosent på begge tidspunkt. Men i forhold til barn født i 1978 er det en svak tendens til lavere andel i hushold med to barn (50 versus 46 prosent) og en tilsvarende svak økning i andel med tre barn (28 versus 32 prosent) blant barn født i 1986. Dette kan tyde på at fruktbarhetsøkningen mellom de to tidspunktene førte til en noe høyere andel barn i hushold med tre barn framfor to barn mens det ikke var endring i andel alenebarn, og barn i store barneflokker (4 eller flere).

Barn i husholdet er imidlertid ikke det samme som antall søsken. Vi skal nå rette søkelyset mot dette.

Søsken i og utenfor husholdet

Det er som nevnt innledningsvis ulike typer av søsken, avhengig av hvilken definisjon som legges til grunn. Alle er imidlertid enig om at det biologiske slektsbåndet er viktig, og at barn med felles mor og far som bor sammen, det vi her kaller "helsøsken", er søsken. Det er imidlertid ikke alle helsøsken som bor sammen. Noen kan ha flyttet ut fordi de har etablert et eget hushold. Dette kan gjelde eldre søsken til 16-åringene i

undersøkelsen (1980-kullet). Det kan også gjelde andre søsken som, for eksempel, er delt mellom mor og fars hushold i forbindelse med foreldrebrudd. På den andre siden kan det bo barn i husholdet som ikke har slektskapsbånd, eller som ikke har felles både far og mor.

Tabell 5.4 *Antall helsøsken i og utenfor husholdningen. Prosent*

Kohort (alder i 88/96)	Antall helsøsken					Total	Antall
	0	1	2	3	4 el. flere		
Barns familier 1988*							
1972 (16 år)	11	44	29	4	5	100	921
1978 (10 år)	12	48	28	8	3	100	1035
1984 (4 år)	20	53	20	6	1	100	1110
Barns familier 1996							
1980 (16 år)	17	41	29	9	4	100	1093
1986 (10 år)	15	41	30	10	4	100	1222
1992 (4 år)	25	46	21	6	2	100	1243

* Kilde: Jensen og Moen, 1991

Barns familier 1996 viser at flertallet av barna har minst én helsøsken. Det gjelder mellom 83-89 prosent for de to eldste kullene (1980 og 1986). Hvert fjerde blant de yngste barna har ingen helsøsken, men mange av disse vil antagelig få dette ettersom de blir eldre. Bildet er i stor grad det samme vi har sett i forrige tabell. Når vi sammenligner skal vi være oppmerksom på at Tabell 5.3 viser antall barn i husholdet, altså intervjubarnet medregnet. Tabell 5.4 derimot, viser antall søsken som intervjubarnet har, eksklusiv intervjubarnet. Enebarna i Tabell 5.3 er altså i prinsippet de barna i Tabell 5.4 som ikke har noen søsken. Forskjellen mellom de to tabellene kan både ligge i at noen helsøsken har flyttet ut, eller at det bor barn i husholdet som ikke har felles mor og far med intervjubarnet. En sammenligning mellom de to tabellene viser at det, grovt sett er flere barn som er det eneste i husholdet, enn det er barn som er uten helsøsken. Det er også flere barn med mange helsøsken, enn det er barn som bor sammen med flere i husholdet. Dersom vi ser på 10-åringene (1986) finner vi at 12 prosent bor i et hushold med 4 eller flere barn, mens det er 14 prosent som har minst tre søsken (10 + 4). Det er altså færre barn i husholdet, enn det er antall helsøsken. Det betyr at innslaget av helsøsken som bor utenfor husholdet er større enn innslaget av barn som ikke er helsøsken, og som er brakt inn i husholdet.

Sammenlignet med tallene for 1988 finner vi en ganske klar økning i andel barn uten helsøsken, men vi finner også en større andel barn som har to søsken. Barn som bor i ”indeks-familien”, mor og far med to barn (og derved barn med én søsken), samt familiene med tre barn, ser ut til å ha økt svakt.

Det er fortsatt uvanlig å ikke ha helsøsken i Norge. For de to eldste kullene har henholdsvis 17 og 15 prosent ingen helsøsken. Tall for tilsvarende aldersgrupper for 1988-undersøkelsen var 11 og 12 prosent. Det er altså noe flere barn uten søsken blant barn i 1996-undersøkelsen, enn i 1988-undersøkelsen.

Hovedinntrykket fra de to tabellene er at det har vært en svak økning i andel barn som bor alene i husholdet og som ikke har helsøsken, det har samtidig vært en svak forskyvning fra to til tre barn i husholdet, men dette gjenspeiles ikke i en tilsvarende forskyvning i antall helsøsken.

Antall søsken i barns liv

Vi har nå sett på hvorvidt barn bor i hushold med andre barn, og hvorvidt de har helsøsken uavhengig av om de bor sammen eller ikke.

Hvor mange barn er det som ikke har noen former for søskenrelasjoner, i eller utenfor husholdet og med ulike grader av biologiske slektskapsbånd? Vi har tidligere sett at henholdsvis 17, 15 og 25 prosent av barna (fra eldste til yngste kohort) ikke har noen helsøsken. Hvordan blir andelen dersom vi teller med alle grupper av søsken?

Tabell 5.5 *Barn etter antall søsken (alle typer). Prosent*

Antall søsken	Kohort		
	1980	1986	1992
Ingen søsken	7,6	6,1	16,1
Ett søsken	37,0	35,8	43,0
To søsken	31,0	32,7	25,1
Tre søsken eller flere	24,5	25,3	15,8
Total	100	100	100
Antall	1093	1222	1243

Sett under ett er det helt uvanlig at barn ikke har søsken av noen art, mellom 6 til 8 prosent blant barn født i 1980 og 1986. For de yngste barna, fire år på intervju tidspunktet, er andelen høyere, 16 prosent, men mange av disse vil få søsken på et senere tidspunkt. Det mest vanlige er at barn har minst to søsken. Dette gjelder 55 prosent blant 16-åringene og 58 prosent blant 10-åringene. Selv blant 4-åringene har vel 40 prosent minst to søsken. Det er imidlertid viktig å være klar over at "alle søskentyper" kan dekke nokså ulike relasjoner for barn.

Tallene viser at barn har betydelig flere søskenrelasjoner enn det som fremkommer i offisiell statistikk. Vi har for eksempel sett at omtrent 10 prosent av alle barn har tre søsken eller flere. I denne tabellen, der alle søskentyper er talt med uavhengig av om de bor sammen eller ikke, er det betydelig større andel som har tre eller flere søsken (25 prosent blant de eldste og 16 prosent blant de yngste).

Med et gjennomsnittlig barnetall på under to barn pr. kvinne (samlet fruktbarhetstallet) kan man få inntrykk av at barn flest har få søskenrelasjoner. Ved å ta utgangspunkt i barns søskenforhold framfor kvinners fruktbarhet finner vi at hvert fjerde barn i de to eldste kullene har søskenrelasjoner til tre barn eller flere, og det samme gjelder for 16 prosent i det yngste kullet. Det er imidlertid en betydelig andel søskenrelasjoner som består av barn som enten ikke bor i samme hushold, eller som ikke har både felles mor og far (her kalt helsøsken).

Søsken kan bo i samme hushold eller i ulike, samtidig som barn med ulike søskenrelasjoner kan bo i sammen eller på tvers av hushold. I neste tabell sammenligner vi antall barn i husholdningen med antall søsken når alle former for søskentyper er tatt med.

Tabell 5.6 *Barn etter antall søsken (alle typer) i alt og i husholdningen. Prosent*

	1980		1986		1992	
	I alt	I hushold	I alt	I hushold	I alt	I hushold
Ingen	7,6	20,2	6,1	9,8	16,1	19,3
Ett	37,0	47,4	35,8	45,6	43,0	48,5
To	31,0	24,1	32,7	32,3	25,1	24,4
Tre eller flere	24,5	8,3	25,3	12,3	15,8	7,8
Total	100	100	100	100	100	100
Antall	1093		1222		1243	

For alle gruppene av barn er det en lavere andel som er uten søsken, og høyere andel med to søsken eller flere enn barn som bor i husholdet. For 16-åringene (1980) har 24 prosent tre eller flere søsken, mens det bare er 8 prosent som bor med så mange i husholdet. Blant 4-åringene (1992) kan det være større innslag av andre søskentyper som skaper forskjellen mellom antall søsken og antall barn i husholdet, ettersom færre av disse har store søsken som har flyttet hjemmefra. For denne gruppen har 16 prosent tre eller flere søsken, mens det også her er 8 prosent som bor med så mange i husholdet. En mulig tolkning av dette kan være at de yngste har større innslag av søsken som bor i hushold med en fraflyttet forelder.

Det kan være behov for en oppsummering der vi kun skiller mellom barn som har søsken (alle typer), og barn som ikke har det, blant de barna som er eneste barn i husholdet.

Tabell 5.7 *Barn som er eneste i husholdet, etter hvorvidt de har søsken (alle typer) utenfor husholdet. Prosent*

	1980	1986	1992
Ikke søsken	38,1	63,0	64,3
Med søsken	61,9	37,0	35,7
Totalt	100	100	100
Antall	218	119	311

Vi har tidligere sett at det var 20 prosent av barna i 1980-kullet som var det eneste i husholdet. Et mindretall av disse (38 prosent) har ingen søskenrelasjon utenfor husholdet, mens de fleste har en søsken som de ikke bor med til daglig. Blant barna i 1986-kullet har to-tredjedeler av de som er eneste barn i husholdet ingen andre søsken, mens en tredjedel har søsken utenfor husholdet. Det samme gjelder for de yngste barna, 1992-kullet. Det er altså en betydelig andel barn som bor alene i husholdet, men som har en eller annen søskenrelasjon til barn utenfor husholdet selv blant de yngste. Ikke uventet gjelder dette særlig for de eldste barna, som i stor grad vil ha søsken som har flyttet ut. Men selv blant de yngre (1986 og 1992) har en tredjedel av dem som bor alene i husholdet en eller flere søsken utenfor.

Enebarn definert på ulike måter

Vi har vist noen fordelinger over søskentall som gir ganske ulike bilder avhengig av hvilke definisjoner som legges til grunn. I Tabell 5.8 oppsummerer vi disse i forhold til enebarn.

Tabell 5.8 *Enebarn definert på ulike måter. Prosent*

Enebarn av ulike typer	Kohorter		
	1980	1986	1992
Barn som er det eneste i husholdningen	20,2	9,8	19,3
Barn som ikke har helsøsken	17,0	15,1	25,0
Barn som ikke har noen typer søsken	7,6	6,1	16,1

Tabellen viser at barnets egen livsfase har stor betydning for innslaget av ulike søskenrelasjon. Det er en betydelig andel, 20 prosent, av de eldste barna (1980) som er alene i husholdet. En noe lavere andel, 17 prosent, har ingen helsøsken. Dette tyder på at helsøsken har flyttet ut av husholdet. Blant disse igjen er det imidlertid mindre enn halvdel, 8 prosent av alle, som ikke har noen søsken relasjoner.

Barn i det midterste fødselskullet (1986), har den laveste andel uten andre barn i husholdet, 10 prosent. Samtidig er det 15 prosent som ikke har helsøsken, mens bare 6 prosent ikke har noen former for søsken. Dette er altså det mest "søskenrike" kullet både i den forstand at få bor uten søsken, få er uten helsøsken og få er uten noen former for søsken. Det er i denne fasen, 10 års alder, at sannsynligheten er høyest både for at de søsken som vil komme, er født, at de fortsatt bor sammen og at det er et betydelig innslag av andre søskentyper enn helsøsken. Blant de yngste (1992) er det ikke uventet de høyeste innslag som er eneste barn i husholdet og som ikke har andre søsken. I stor grad er dette en konsekvens av at barna fortsatt er så små at de enda ikke har fått alle søsken og at det er få av disse barna som har foreldre med nye familier. Men også her ser vi at mens vel 19 prosent bor alene i husholdet, er tallet på dem uten søskenrelasjoner lavere, 16 prosent.

- I 1992-kullet var 19 prosent det eneste barnet i husholdet, mens 25 prosent ikke hadde helsøsken.
- I alle kohortene finner vi at omtrent 10 prosent av barna har andre søskentyper enn helsøsken (alle typer søsken – helsøsken).

Muligens kan man, som vi gjorde det i 1988-undersøkelsen, hevde at dette er de "reelle enebarna". Ut fra dette kan vi si at det er helt uvanlig for barn å være enebarn, i den forstand at de ikke har noen former for søskenrelasjoner. Dette vil imidlertid være avhengig av hvordan søskenrelasjonen oppleves av barnet.

Når søskentyper fordeles etter barnas alder på intervju tidspunktet viser resultatene at det er mer vanlig å ha flere søsken enn å ikke ha noen. De tre aldersgruppene vil fordele seg ulikt med hensyn til om de bor sammen med alle søsken eller ikke. For de eldste og de yngste barna er det antagelig to ulike prosesser som påvirker resultatene. De eldste barna vil i stor grad ha fått alle sine søsken, men en betydelig andel av disse har flyttet ut av husholdet. Dette bidrar til at en relativt stor andel bor alene i husholdet, mens færre er uten helsøsken. De yngste barna har enda ikke fått alle sine søsken, og en høyere andel er uten helsøsken enn det er barn som er eneste barn i husholdet. Dette kan tyde på et sterkere innslag av nye familiemønstre i denne gruppen.

Samlet viser tabellene at det er langt mer vanlig å ha søsken, enn å ikke ha noen. Tallene sier imidlertid ikke noe om intensiteten i disse relasjonene. Denne vil være avhengig av

hvor mye barna er sammen, over hvor lang periode de har vært knyttet til hverandre, og av mange personlige forhold som gir seg utslag i den enkelte situasjon.

Vi skal nå se hvordan nye familiemønstre har sammenheng med sammensetning av søskenflokker.

5.4 Søsken i ulike familiesituasjoner

Søskentall er avhengig av barnets livsfase, det antall barn som foreldrene får, og av familiesituasjon. Vi starter med fordelingen av barn på de tre familietyper: barn som bor med mor og far uavhengig av om disse er gift eller samboer; barn som bor i sammensatt familie med en biologisk forelder og forelderens nye partner; og barn som bor med én forelder, som vi her har kalt "alene". Omtrent ni av ti i denne siste gruppen er mødre. Vi avviker her fra det skillet vi ellers har satt i rapporten mellom gifte og samboende foreldre. Dette gjøres av to grunner. Den ene er at vi forholder oss til de samme familietyper som ble brukt i rapporten BF88 (Jensen og Moen 1991). Dette gjør det mulig å sammenligne. Den andre grunnen er at søsken i seg selv er et komplisert felt med mange grupper. Det var behov for forenkling.

Tabell 5.9 *Barns familietyper i 1996 etter kohort. Prosent*

Familietype	1980	1986	1992
Mor og far	78,9	80,9	85,9
Sammensatt	8,2	8,4	2,5
Alene	12,9	10,7	11,6
Total	100	100	100
Antall	1076	1192	1213

De aller fleste barn bor med to foreldre, selv om det er en økning i foreldrebrudd. Andel barn som bor med én forelder (alene) er relativt lik for hver kohort. Ettersom andel barn født av enslig mor har holdt seg stabil i perioden, rundt 5 prosent, vil en betydelig andel av barn i denne familietyper ha foreldre som har flyttet fra hverandre. Blant de yngste barna lever få i sammensatte familier, antagelig som en følge av at det her har vært kortere tid til nye familiedannelser. Rundt 8 prosent av barna i de to eldste kohortene lever i sammensatte familier. Dette kan både være barn som ble født av en enslig mor, som senere har flyttet sammen med en ny partner, eller barn med foreldrebrudd og der den forelder som barnet bor sammen med har flyttet sammen med en ny partner.

Søskentall etter familiesituasjon

I forhold til søskentyper er det viktig å være klar over at disse ikke bare omfatter den familien barnet bor i til daglig. Et barn som bor alene med mor kan ha søsken som følge av at far har barn i et nytt forhold, og i et nytt hushold.

Vi skal se hvordan søskentallet varierer med den familietype barnet bodde i i 1996. Alle typer av søsken er tatt med. Tallene presenteres for hvert fødselskull i de tre neste tabellene.

Tabell 5.10 *Antall søsken (alle typer) og familiesituasjon i 1996. Barn født i 1980. Prosent*

	Familietype i 1996		
	Mor og far	Sammensatt	Alene
Ingen søsken	7,4	3,4	12,2
Ett søsken	39,3	14,8	36,0
To søsken	33,5	21,6	23,0
Tre søsken	13,4	26,1	19,4
Fire søsken og flere	6,4	34,1	9,4
Totalt	100	100	100
Antall	849	88	139

Vi har tidligere sett at 7,6 prosent av barna i dette kullet ikke har noen søsken (Tabell 5.5). Dette gjennomsnittstallet finner vi stort sett igjen blant barn som bor med begge foreldre, som også gjelder det store flertallet i gruppen. Det er langt flere uten søsken, blant dem som bor alene med en forelder, og motsatt mer uvanlig dersom barnet bor i en sammensatt familie. Det er samtidig i denne siste gruppen vi finner de største innslag av barn med mange søsken. Nesten hvert tredje barn har fire søsken eller flere sammenlignet med 6 prosent i mor og far-familien. Som nevnt omfatter dette også mulige søsken i en annen foreldreparts hushold.

Tabell 5.11 *Antall søsken (alle typer) og familiesituasjon i 1996. Barn født i 1986. Prosent*

	Familietype i 1996		
	Mor og far	Sammensatt	Alene
Ingen søsken	5,5	2,0	13,3
Ett søsken	37,0	18,0	39,1
To søsken	35,3	19,0	27,3
Tre søsken	14,0	32,0	11,7
Fire søsken og flere	8,2	29,0	8,6
Totalt	100	100	100
Antall	964	100	128

I dette kullet er 6,1 prosent av barna helt uten søsken (Tabell 5.5), et tall som også her ligger nær gjennomsnittet for dem som bor med mor og far. Mønsteret blant "enebarna" er stort sett det samme som for 1980-kullet: flest enebarn blant dem som bor alene med en forelder og færrest blant dem som bor i en sammensatt familie. Imidlertid er det mindre innslag med mange barn i de sammensatte og alene-familier i dette kullet. Henholdsvis 29,0 prosent i sammensatte familier har fire søsken eller flere, sammenlignet med 8,2 prosent i mor og far-familien. Barna i denne kohorten er 10 år, og for en stor andel av dem som har hatt foreldrebrudd vil den sammensatte familien være relativt nyetablert. Dette kan tyde på at søskentallet i denne gruppen kan øke noe når disse familiene har levde lenger sammen.

Tabell 5.12 *Antall søsken (alle typer) og familiesituasjon i 1996. Barn født i 1992. Prosent*

	Familietype i 1996		
	Mor og far	Sammensatt	Alene
Ingen søsken	13,5	23,3	32,6
Ett søsken	44,8	26,7	32,6
To søsken	25,9	23,3	22,0
Tre søsken	10,0	20,0	6,4
Fire søsken og flere	5,8	6,7	6,4
Totalt	100	100	100
Antall	1042	30	141

Omtrent 16 prosent av 1992-barna hadde ingen søskenrelasjoner (Tabell 5.5). Fordeler vi dette over familietyper ser vi at innslaget er lavest blant barn som bor med mor og far, høyest blant dem som bor i en alene-foreldrefamilie, mens barn i sammensatte familier kommer i en mellomposisjon. I motsetning til de to eldre kullene er det altså større innslag av enebarn i sammensatte familier i dette kullet. Det er ikke så urimelig tatt i betraktning at disse familiene har hatt kort tid på seg. Barna er bare 4 år på intervju tidspunktet, de fleste er født i familier med to foreldre som har flyttet fra hverandre, og den sammensatte familien vil i mange tilfelle være ganske ny. Samtidig kan dette være foreldre som er helt i starten av familiedannelse. Det er få barn med mange søsken blant de yngste, men, som for de eldste ser vi også her at innslaget er noe større blant dem som bor i andre familietyper enn med begge foreldre.

Oppsummerende viser de tre tabellene at sammensatte og alene-familier skiller seg fra mor og far-familien ved følgende trekk:

- Færre barn har ingen søsken i sammensatt familie og innslaget av store søskenflokker er betydelig. Unntaket er for 1992-kohorten der det er mange enebarn, men også her er innslaget av store søskenflokker noe større enn for andre familietyper.
- Barn i alenefamilien har høyeste andel enebarn, men ikke nødvendigvis det laveste barnetallet totalt. For 1980-kohorten der innslaget av store søskenflokker er større enn for mor og far-familien.
- Samlet kan det se ut til at det er flere barn, og derved flere potensielle søskenrelasjoner, i de nye familiemønstre (sammensatte familier og alenefamilier) enn i mor og far-familien.

Hvor stor andel av alle søsken er helsøsken, og hvordan varierer dette med familietype? Første rad i de følgende tabeller viser andel enebarn når alle typer søsken er tatt med. Neste rad viser fordeling etter søskentyper blant barn som har søsken.

Tabell 5.13 *Barn født i 1980 etter familiesituasjon i 1996 og søskentyper. Prosent*

Antall søsken totalt	Mor og far	Sammensatt	Alene
Enebarn – alle typer	7,4	3,4	12,2
Barn med søsken	92,6	96,6	87,8
av disse:			
-bare helsøsken	90,1	5,9	56,6
-helsøsken og andre typer søsken	6,7	44,7	18,0
-bare andre typer søsken	3,2	49,4	25,4
Totalt	100	100	100
Antall	849	88	139

Blant barn som bor med begge foreldre i dette fødselskullet er 90 prosent av alle søsken, helsøsken. Ganske annerledes er situasjonen for de barna som bor i sammensatte familier der bare 6 prosent har kun helsøsken. Det mest alminnelige i denne gruppen er å ha bare andre typer søsken. Dette vil være situasjonen for barn som har fått én bror eller søster i mor eller fars nye familie, eller der dennes nye partner har et barn fra tidligere uten at det er født barn i det nye parforholdet. Det er også svært mange som har både helsøsken og andre søsken. Blant barn med aleneforeldre er det mer alminnelig med bare helsøsken, men også her er det store innslag av andre søskentyper.

Tabell 5.14 *Barn født i 1986 etter familiesituasjon i 1996 og søskentyper. Prosent*

Antall søsken totalt	Mor og far	Sammensatt	Alene
Enebarn – alle typer	5,5	2,0	13,3
Barn med søsken	94,5	98,0	86,7
Av disse:			
-bare helsøsken	86,7	9,2	53,2
-helsøsken og andre typer søsken	10,0	38,8	24,3
-bare andre typer søsken	3,3	52,0	22,5
Totalt	100	100	100
Antall	964	100	128

For 1986-kullet følges omtrent samme mønster som for 1980-kullet: nesten bare helsøsken blant barn som bor med begge foreldre, størst innslag av andre søskentyper i sammensatte familier. Aleneforeldrefamilien kommer i en mellomstilling. Selv om mønsteret i stor grad er det samme som for 1980-kullet, kan vi også se at innslaget av andre søsken er økende for barn som bor med begge foreldre.

Tabell 5.15 *Barn født i 1992 etter familiesituasjon i 1996 og søskentyper. Prosent*

Antall søsken totalt	Mor og far	Sammensatt	Alene
Enebarn – alle typer	13,5	(23,3)	32,6
Barn med søsken	86,5	76,7	67,4
Av disse:			
-bare helsøsken	82,9	(26,1)	43,2
-helsøsken og andre typer søsken	11,4	(17,4)	11,6
-bare andre typer søsken	5,7	(56,5)	45,3
Totalt	100	100	100
Antall	1042	30	141

Også for barn i 1992-kullet er langt størstedelen helsøsken dersom de bor med mor og far, mens innslagene av andre søsken er betydelig større i de andre familietyper. Særlig er det mange av barna i denne aldersgruppen, som ikke bor med begge foreldre, som bare har andre typer søsken enn helsøsken. Det er imidlertid svært få barn i sammensatte familier i denne aldersgruppen.

Oppsummerende viser de tre tabellene at sammensatte og alene-familier skiller seg fra mor og far-familien ved følgende trekk:

- I sammensatt familie er innslaget av bare andre søsken største søskengruppe, blandete søskenflokker nest størst, mens bare helsøsken er langt mindre vanlig.
- Barn i alenefamilien er langt oftere bare helsøsken, eller blandete søskenflokker, mens bare andre søskentyper er mindre vanlig enn for de sammensatte familiene.

De tre tabellene viser også at mor og far-familien har forandret seg ved et økende innslag av andre søsken. Dette betyr at et barn som bor i mor og far-familie i økende grad har søsken fra en av foreldrenes tidligere familier. Det er ikke urimelig å knytte dette til fremveksten av samboerskap.

Søskentyper etter familiesituasjon

Barn har ulike typer av søsken og dette varierer med familietype. For barn som lever i mor og far-familien er de aller fleste søsken, helsøsken. De har både mor og far felles. Men det er økende andel av andre søskentyper. Hvor store er innslagene av andre søskentyper i de tre kullene?

Tabell 5.16 *Søsken i alt og ulike typer etter kohort. Gjennomsnitt og prosent*

Søsken	Kohort		
	1980	1986	1992
Antall søsken i alt	1,85	1,92	1,49
Prosent helsøsken av alle	76,9	77,6	77,6

Vel tre av fire barn med søsken har bare helsøsken. Dette er ikke urimelig siden barnets alder og økningen i foreldrebrudd vil virke på ulike måter. Sett under ett er det små variasjoner mellom kullene. Som forventet finner vi de høyeste søskentall i de eldre kohortene, høyest i 1986-kohorten. De eldste barna, født i 1980, vil ha størst sannsynlighet for å ha ulike søskentyper fordi de har levd i flere år. Samtidig har den

periode de har levd i vært preget av moderate nivåer for familieoppløsning, sammenlignet med barn født i senere perioder. De yngste barna, født i 1992, vil ha hatt kort tid til å få flere søskentyper, samtidig som de har levd i en periode med høyere nivåer for familieoppløsning. I neste tabell tar vi hensyn til hvor store innslagene av ulike søskentyper er for barn født på de tre tidspunktene, og etter familietype. Tabellen viser innslaget av helsøsken i forhold til alle søsken, etter barnets familietype i 1996.

Tabell 5.17 *Søsken i alt og ulike typer etter kohort og familietype i 1996. Gjennomsnitt og prosent*

Søsken	1980		
	<i>Mor og far</i>	<i>Sammensatt</i>	<i>Alene</i>
Antall søsken i alt	1,74	2,93	1,84
Prosent helsøsken av alle	90,2	23,2	55,4
		1986	
Antall søsken i alt	1,86	2,9	1,66
Prosent helsøsken av alle	88,7	21,7	59,0
		1992	
Antall søsken i alt	1,51	1,73	1,27
Prosent helsøsken av alle	83,4	28,9	37,8

For de eldste barna, født i 1980, er søskentallet lavest blant barn som bor i mor og far-familien, mens de aller fleste av disse søsken er helsøsken. Det høyeste søskentallet finner vi blant barn i sammensatte familier, mens omtrent hver fjerde av disse er helsøsken. De fleste søsken i denne gruppen er altså ikke helsøsken. Mønsteret for barn i sammensatte familier holder seg for alle fødselskull. Her er det fleste søsken, og færrest helsøsken.

Det er ventet at innslaget av helsøsken er høyest for barn som bor med begge foreldre, lavest blant barn som bor i en sammensatt familie, mens barn i aleneforeldrefamilien er i en mellomgruppe. Når vi sammenligner fra de eldste til de yngste barna finner vi imidlertid også at andel helsøsken blant dem som bor med mor og far synker fra 90 prosent til 83 prosent. Som allerede nevnt er det altså et økende innslag av andre søskentyper blant barn som bor med begge foreldre. For de yngste barna (1992) er nesten 17 prosent av det totale søskentallet andre typer søsken enn helsøsken. Det samme gjelder under 10 prosent av de eldste barna (1980). Denne utviklingen er et ganske kraftig bilde på hvordan nye familiemønstre i økende grad setter sitt preg, også blant barn som bor med begge foreldre.

Det er forventet at barn i sammensatte familier også har sammensatte søskenforhold. Mellom 70 til 80 prosent av disse barna har andre søskentyper enn helsøsken. Som vi har sett tidligere utgjør disse en liten andel av alle barn (vel 8 prosent).

Barn som bor i en aleneforeldrefamilie er vanskelig å sammenligne med de to andre gruppene. Alenefamilien vil ofte være en overgangssituasjon. Mange aleneforeldre flytter sammen med en ny partner etter en tid, og danner da en sammensatt familie. Blant de eldste barna i alenefamilie vil det være et stort innslag av barn med foreldrebrudd, mens det blant de yngre vil være et relativt sett større innslag av mødre som var enslige ved barnets fødsel og som fortsatt ikke har flyttet sammen med en ny partner. Dette vil også ofte være første barn. Derfor ser vi også at det er langt større innslag av helsøsken blant de eldste barna enn blant de yngste.

I Tabell 5.18 fokuserer vi på helsøsken. Den tidligere undersøkelsen av søskenforhold (Lycke, 1996) tydet på at søskensamvær øker med antall søsken. Vi har tidligere sett at

antall helsøsken varierer med familietype, og de fleste helsøsken lever i en mor og far-familie. Videre har vi antydnet at det særlig blant 16-åringene i mor og far-familien vil være mange som har eldre søsken (som ikke lenger bor i husholdet). Tabellen gir et bilde av søskens plassering etter familietype. Tabellen tar utgangspunkt i barn med søsken.

Tabell 5.18 *Barns plass blant helsøsken etter familietype i 1996 (kun barn med helsøsken). Prosent*

	1980		
	Mor og far	Sammensatt	Alene
Er eldst blant helsøsken	55,2	(36,8)	57,5
Har eldre helsøsken	44,8	63,2	42,5
Total	100	100	100
Antall	665	19	73
		1986	
Er eldst blant helsøsken	42,8	(47,8)	52,0
Har eldre helsøsken	57,2	(52,2)	48,0
Total	100	100	100
Antall	837	23	75
		1992	
Er eldst blant helsøsken	33,3	-	23,4
Har eldre helsøsken	66,7	100,0	76,6
Total	100	100	100
Antall	798	7	47

Godt og vel halvparten av barna i eldste kull er selv den eldste, mens nesten like mange har eldre søsken. Det er særlig i denne gruppen vi kan vente at mange har flyttet ut av husholdet. Innslaget av eldre søsken øker jo yngre barna blir. Dette er mest tydelig blant de yngste barna der 67 prosent har eldre søsken, mens 33 prosent har rukket å få en yngre søsken (mor og far-familien). Det er svært få barn i sammensatte familier som er minst to helsøsken, flest i 1986-kullet der fordelingen i de to gruppene er relativt lik. Også blant barn av aleneforeldre er det uvanlig å være to helsøsken eller flere. Dette gjelder flest i det eldste kullet, og færrest i det yngste. Blant de barna som er i denne situasjonen, er det likevel mer vanlig å ha en eldre søsken enn å være eldst selv.

Tidligere tabeller har vist at mellom 15 til 25 prosent av barna i disse kohortene har ingen helsøsken. Denne tabellen viser at når disse blir oppdelt etter familietype så forsvinner nærmest gruppen barn i sammensatte familier. Her har vi tidligere funnet de høyeste barnetall i familien, men dette er i svært liten grad helsøsken.

5.5 Oppsummering

Fra 1988-undersøkelsen så vi at: svært få barn er enebarn, de fleste barn har helsøsken, søskenflokkene ble mer sammensatt av ulike typer søsken, og søskentallet varierer med familietype. Undersøkelsen viste også at i sammensatte familier, og i aleneforeldrefamilier, er det stort innslag av andre søskentyper enn helsøsken. Alle disse trekkene er bekreftet i denne undersøkelsen. Barns familier 1996 viser følgende trekk:

- Få barn er enebarn, men dette avhenger av hvilke søskentyper som regnes med. Blant 10-åringer (født 1986) er 10 prosent eneste barn i husholdet, 15 prosent har ingen helsøsken og 6 prosent har ingen søskenrelasjoner.

- Mer enn halvparten av barn uten helsøsken har andre søskenrelasjoner.
- Barn har langt flere søskenrelasjoner totalt, enn søsken i husholdet.
- Søskenflokkene er mest homogen (helsøsken) blant barn i mor og far-familien, og mest heterogen (andre søskentyper) i sammensatte familier.
- Det er økende innslag av ulike søskentyper også blant barn i mor og far-familien.
- Barn i sammensatte familier har høyest antall søskenrelasjoner når alle søsken telles med, men har færrest helsøsken.

Hvordan skal disse resultater forstås og hva sier de om barns oppvekst? Er det en god utvikling, eller er det snarere en dårlig? Det er det ikke lett å si noe om på bakgrunn av en intervju-undersøkelse som primært har vært rettet mot en kartlegging av demografiske mønstre. I et historisk perspektiv vet vi at det ikke har vært uvanlig at barn med ulike slektskapsbånd levde sammen i en familie. I perioder da barn ble sendt ut på legd var det heller ikke uvanlig at barn hadde søsken på tvers av hushold. Men det er mulig at dette også var en tid da barn generelt i mindre grad var "familisert" enn de er i dag.

Med etterkrigstidens familiemønstre som referanseramme viser undersøkelsen entydig at de "tilskrevne" søskenrelasjoner svekkes i forhold til "erhvervede" relasjoner. I så måte følger søskenrelasjoner et generelt mønster for familieendring. Undersøkelsen viser videre at de nye familiemønstrene gir tilgang til flere søskenrelasjoner, på tvers av hushold og slektskapsbånd. På lang sikt kan det bety at søskenrelasjoner som slektskapsbånd er i ferd med å utvannes. I innledningen beskrives et "søskenhierarki" der det kan tenkes at de rent biologiske slektskapsbånd er sterkere enn andre søskenformer. På den annen side kan det også tenkes at barn faktisk får et utvidet slektskapsnett, en mellomting mellom de nære biologiske bånd og de fjernere sosiale relasjoner. Hvilken betydning dette kan ha for barndom er et interessant spørsmål for videre forskning.

6 Barndom uten forhandling?

Hva betyr barndom i nye familiemønstre– og atskiller slike familier seg fra andre? I denne rapporten har vi lagt til grunn en generell utvikling som er beskrevet av mange samfunnsforskere. Mennesker i moderne samfunn er mindre villige til å godta at livet skal leves innen de rammer som er opptrukket av tradisjon, religion og familie. Ifølge denne beskrivelsen treffer mann og kvinne egne valg i forhold til arbeidsliv så vel som hjemmeliv. Hvorvidt en slik beskrivelse stemmer med de faktiske forhold, og i hvilken grad det er forskjeller som følger de almene skillelinjer etter klasse og kjønn er ikke tema for denne rapporten. Her rettes søkelyset mot barna. Hvordan kan rammene om barndommen beskrives i lys av foreldrenes økede muligheter for å treffe egne valg?

Barn har andre muligheter for valg og forhandlinger enn det voksne har. For eksempel er ikke barna med i de forhandlinger som måtte ligge til grunn for hvorvidt foreldrene velger å gifte seg før de får barn, eller får barna som samboere. De er heller ikke med i forhandlinger om hvor mange – om noen – søsken de får, om foreldrene fortsatt skal bo sammen eller ikke. Derimot kan det hende at barna har en stemme i forhold til familiens indre liv, og – muligens de større barna - hvordan foreldrene organiserer foreldreskapet etter et brudd.

Innen nye familiemønstre er valg og forhandlinger i første rekke noe som tilligger foreldre. Men for barn innebærer foreldres valg også nye rammer for barndom. Barn skal i økende grad forholde seg til personer i sine nære omgivelser på tvers av slektskap. Når far (i ni av ti tilfelle) ikke lenger bor i familien, kan mors nye partner etter en stund flytte inn. Han kan ha egne barn, eller mor og ny partner kan få nye barn. Innen kjernefamilien vil det være et mangfold av sosiale og slektskapsrelasjoner, mellom barn og voksne, og mellom barn. Hvorvidt disse relasjonene blir et gode eller tvert i mot et problem, kan avhenge av den enkelte situasjon. Eller hvorvidt ”forhandlingene” mellom partene utvikles.

Sett i et historisk perspektiv vil mange hevde at barn har fått en sterkere stemme innad i familien. Deres ”forhandlingsposisjon” vis á vis voksne er styrket. En slik utvikling kan nok være del av en generell beskrivelse som er uavhengig av familietyper. Her har vi diskutert i hvilken grad forholdet mellom barn og foreldre er annerledes i de ulike familietyperne.

Resultatene har vist at det særlig er samboerskap som representerer en ny familietype. Spørsmålet er om samboerskap kan sies å være forskjellig fra ekteskap. Foreldres sivilstatus er ikke ”synlig”. Sett utenfra er det ingen forskjell for barn som er født i samboerskap og barn født i ekteskap. Foreldrene bor i begge tilfelle sammen. De bærer ingen synlige tegn på sin ekteskapelige status. Man kan ikke se forskjell på et ”samboerhjem” og et ”ekteskapshjem”. Like fullt har analysene i denne rapporten vist at det er viktige forskjeller mellom de to familietyperne. Barn som fødes i samboerfamilier vil langt oftere enn andre barn ha foreldre der i alle fall den ene parten har en tidligere familie bak seg, eller de vil ha en mor som er ung ved første fødsel. De vil oftere ha

foreldre med lav utdanning, enn med høy. Barn som fødes inn i samboerfamilier vil følgelig ha en lavere sosioøkonomisk status, enn barn som fødes inn i ekteskapsfamilien. De vil også i høyere grad ha andre slektskapsbånd enn de direkte biologiske bånd. Vi har kalt slike relasjoner for ervervede.

Den største forskjellen mellom barn som er født av gifte og samboende foreldre er deres ulike risiko for å oppleve foreldrebrudd. Dette skal nok tolkes som grunnleggende forskjeller mellom foreldre i de to gruppene på flere områder. Det er nokså alminnelig å knytte den ulike risikoen til *holdninger* blant foreldre. Det er etter hvert en vanlig oppfatning at samboende foreldre er mindre opptatt av de forpliktende bånd som ekteskap innebærer og derfor i utgangspunktet velger en familietype som det er lettere å bryte ut av. Her har vi vist andre trekk som kan være like utslagsgivende. Vi har vist at samboerfamilier jevnt over har lavere sosioøkonomisk status, og at det særlig er i denne gruppen foreldrebrudd forekommer ofte. Vi har også vist at samboerfamilier har en demografisk sammensetning som skiller dem klart fra den gifte familien: mødrene er enten yngre ved første fødsel, eller de har en tidligere familie bak seg. Forskning viser ganske entydig at tidligere familier øker sannsynligheten for brudd i nåværende familie. Resultatene i denne rapporten tyder på at samboerfamilien er mer konfliktfylt enn ekteskapsfamilien.

Samboerskap skal sees som et uttrykk for omfattende samfunnsendringer på mange felt i forhold til familie som institusjon. Det ville være enkelt å si at løsningen er å gjeninnføre ekteskap. Denne løsningen ville ikke svare på spørsmålet om *hvorfor* en så stor andel av foreldrene nå får barn uten å være gift. Dersom ekteskap innebærer en forpliktelse som partene ikke ønsker, må man se nærmere på hvilke forpliktelser dette er. Vi skal komme tilbake til dette i diskusjon av forsørger roller i forhold til barn og fedres rettigheter til barn etter brudd.

Hva var det den tradisjonelle ekteskapsfamilien innebar, som den moderne samboerfamilien er forskjellig fra? Hvilke forpliktelser var det ekteskapet sto for, og som unge mennesker i økende grad velger bort? Kan man si at rettigheter, som også var knyttet til ekteskap, samtidig endres? Hva betyr dette for mødre og fedres tilknytning til barn, og hvilken betydning har dette for barndom?

Det er særlig to forhold som har preget ekteskap som institusjon. På den ene side har dette omfattet gjensidig forsørgerplikt, som i praksis har betydd at mannen har forsørget kone og barn. På den andre siden har det gitt fedre rettigheter til barn, gjennom den såkalte "pater-est"-regel. Ved samboerskap har mannen ikke plikt til å forsørge kvinnen, men færre rettigheter til barn. Den amerikanske familieforsker Frank Furstenberg (1988) omtaler dette som mannens frigjøring fra forsørgerplikter. Hvorvidt de svekkede rettigheter til barn er en utilsiktet og uønsket følge er mer vanskelig å si.

I kronologisk rekkefølge kom økningen i kvinners yrkesaktivitet, og derved kvinners egenforsørgelse, forut for økningen i samboerskap. Det var når ekteskapet ikke lenger fylte sin funksjon som forsørgerinstitusjon at barn i økende grad ble født inn i samboerskap. Denne endringen hadde samtidig betydning for mødre og fedres plikter og rettigheter overfor barn.

Et interessant funn i denne rapporten er hvordan de voksne i familien deler på økonomisk forsørging av barn. Rapporten forholder seg her til de voksne som bor med barnet til daglig, og diskuterer bare i begrenset grad hvilken forsørgerrolle som ivaretas av biologiske foreldre som ikke bor med barnet til daglig. Det betyr at det i tilfeller med stefamilier er det stefars rolle i forsørging av de barna som bor i familien, og ikke den biologiske fars betydning, som er diskutert. Det betyr at vi ikke fokuserer på

problemstillinger som ”i hvilken grad opprettholder den biologiske far sitt forsørgeransvar etter brudd”. Derimot diskuterer vi problemstillingen om hvordan de voksne i barnets hushold fordeler forsørgeransvar for barn seg imellom, og hvorvidt dette varierer med husholdstype.

Det eksisterer ikke mye forskning om betydningen av fordeling av økonomisk ansvar innen en familie. For eksempel sier ikke dette noe om familiens sosioøkonomiske status, eller om barn har mer eller mindre romslige levekår under den ene type av familieintern fordeling eller den andre. I sin bok ”The Social Meaning of Money” diskuterer Zelizer hvordan bruk av penger mottatt som sosialstønning, eller som gave, har andre begrensninger enn penger som er tjent på arbeidsmarkedet. Kvinners tilgang til penger har vært marginal og bruken av disse har både vært underlagt kollektivets (familiens) og de trivielle, dagligdagse behov. Men fordelingen av økonomisk ansvar og rettigheter innen familien har tilhørt ”the secret world of family money” (Zelizer 1997: 43). Innen kvinneforskning har den ulike tilgang til og kontroll over penger vært et hovedpunkt i forståelsen av maktrelasjoner innen ekteskapet. Det er mannens rolle som forsørger som har gitt ham makt i familien.

En engelsk studie har vist at flere forsørgerstrategier kan eksistere også i familier der bare mannen tjener pengene (Vogler and Pahl 1999). Når familien har så lite penger at det ikke er noe ekstra når regningene er betalt, er det ikke uvanlig at mannen overlater til kona å administrere betaling av regninger. Dess mer penger familien har til rådighet, jo mindre vanlig er dette mønsteret. Blant moderne familier med to inntekter er det mest alminnelige at hver av partene administrerer sin egen lønn uavhengig av den andre. De kan avtale seg imellom hvordan utgiftene skal fordeles, men er for øvrig fri til å bruke lønna som de måtte ønske.

I Norge er det nå helt alminnelig at kvinner er yrkesaktive og i stor grad forsørger seg selv. Ekteskapet har mistet mye av sin rolle som forsørgerinstitusjon også der partene inngår ekteskap. Ekteskapet har derved mer en symbolsk enn en forsørgerfunksjon. Både kvinners yrkesaktivitet og de nye familiemønstrene øker kvinners økonomiske ansvar for barn.

Det spørsmålet som kan reises videre er om det har noen betydning hvordan foreldrene fordeler utgiftene til barn seg i mellom, for deres ansvar for og rettigheter til barn i videre forstand. Som et utgangspunkt kunne man tenke seg at økonomisk ansvar har betydning for hvem av foreldrene som opplever at barnet, bilen, hytta, huset, eller andre ”investeringer”, er mest ”deres”. Det kan også ha betydning for foreldrenes kjennskap til kostnader ved barn. Slike spørsmål kan og bør videreutvikles. Diskusjonen om fordeling av barn etter brudd tyder på at økonomien er en sentral faktor.

Analysene viste at både mødres yrkesaktivitet og nye familiemønstre avlaster, og delvis frigjøring, mannen i husholdet fra ansvar for å forsørge de barna som de bor sammen med. Sterkest er fedres ansvar der mor og far er gift. I disse familiene er enten foreldrene felles og å forsørge barna, eller så er det fedrene som er hovedforsørgere. I andre familietyper: mor og far er samboere, nye sammensatte familier og i enslig mor-familien, er forsørgeransvaret for barn i økende grad mors ansvar. Tidligere, engelske undersøkelser om økonomiske forpliktelser mellom familiemedlemmer har vist at penger er ”men’s business” (Finch and Mason 1999). Denne undersøkelsen tyder på at forsørgelse av barn i økende grad er i ferd med å bli ”women’s business”.

Samtidig er det ikke gitt at det for barn er likegyldig hvem som har det økonomiske ansvaret for dem. I gjennomsnitt tjener kvinner mindre enn menn gjør. Det betyr at barns behov dekkes av den foreldreparten med lavest inntekt. Analysene viser klart at det er i

samboer- og sammensatte familier det er mest konflikter, både mellom barn og voksne, og mellom de voksne. Spørsmål om penger står i sentrum for disse konfliktene.

Mor har større del i det økonomiske ansvaret for barn i samboerfamilier enn i ekteskapsfamilier, og disse familiene har større risiko for brudd. I ni av ti tilfelle er det fedrene som ikke blir boende med barna etter brudd. Resultatene tyder på at man kan dele fedre som ikke bor med barn i to hovedgrupper: fedre med rettigheter og fedre uten.

Fedre med rettigheter. Gifte fedre har automatisk rettighet til felles foreldreansvar ved barnets fødsel. Etter brudd opprettholdes ofte dette. Resultatene viser at gifte fedre har større del i foreldreansvar, oftere daglig omsorg, oftere samværsavtaler enn samboende fedre. De har oftere reist sak om samværsordninger for en offentlig instans. Gifte fedres del i foreldreansvar, daglig omsorg og samværsavtaler forsterkes av økende utdanning og sosioøkonomisk status. De fleste har avtalt samværsordningen med barnets mor. Blant dem som har reist spørsmål om samværsordning for offentlig instans er de med lav sosioøkonomisk status sterkest representert. Gifte fedre har en rett i utgangspunktet, og blant disse fedrene er høy utdanning og sosioøkonomisk status forhold som styrker deres omsorgsansvar.

Fedre uten rettigheter. Samboende fedre har ikke automatisk rettighet til felles foreldreansvar ved barnets fødsel.¹² Etter brudd har disse fedre langt mindre del i foreldreansvar, daglig omsorg og samværsavtaler enn gifte fedre. Færre har reist sak om samværsordning for offentlig instans. Det gjelder særlig samboere med lav sosioøkonomisk status. De høyest utdannede samboerfedre har mindre del i foreldreansvar enn de lavest utdannede blant gifte fedre. Det samme er tilfelle for sosioøkonomisk status. Mens 20 prosent av de høyt utdannede gifte fedre har daglig omsorg for barn, gjelder dette bare halvparten (10 prosent) av de høyt utdannede samboerfedre. Resultatene tyder på at det etter brudd er særlig store konflikter mellom samboere med høy sosioøkonomisk status.

Det er klare forskjeller mellom fedres del i de formelle rettigheter til barn, etter deres samlivsstatus ved barnets fødsel. Men det er ingen forskjell når det gjelder praktisering av samvær. Barn født i samboerskap er like mye sammen med sine fedre som barn født i ekteskap. Imidlertid er den likhet som uttrykkes i et gjennomsnitt, skapt av ulike prosesser. Både inntekt og utdanning er langt mer viktig for samværshyppighet blant samboere, enn blant gifte. Samboeres samværshyppigheter er også langt sterkere påvirket av den tiden som er gått siden brudd, enn blant gifte. Motsatt viser resultatene at det viktigste forhold som trekker ned samværshyppigheten blant gifte fedre, er at en stor andel av dem har tenåringsbarn. 40 prosent av de gifte fedrene er i den situasjon. Blant samboerfedrene er under 15 prosent tenåringsfedre, mens de fleste har barn under 7 år. Dersom man skal beskrive disse to situasjonene på en idealtypisk måte kan man si at samvær blant gifte fedre i større grad følger "naturloven". Den sterkeste innvirkningen kommer fra barnets alder. Samvær blant samboerfedre følger i større grad "sosialloven". I langt større grad er samværet påvirket av deres sosioøkonomiske situasjon og av forhold som er relasjonelt bestemt (tid siden brudd) mer enn direkte kjennetegnet ved barnet.

Vi vil ikke trekke slutninger med hensyn til om de sammenhenger vi har funnet mellom forsørging av barn på den ene siden, og rettigheter til barn på den andre, er et resultat av at mødre ønsker å ivareta et større ansvar for barn, eller om mødre er overlatt dette ansvaret. Likeledes kan vi ikke si at fedre er frigjort fra ansvar for barn, eller om de er fratatt dette ansvaret. Det er her den offentlige debatt gjerne står.

¹² En lovendring har trådt i kraft 1.1.1998 som forenkler prosedyren for at samboende fedre skal få felles foreldreansvar i fremtiden.

Svært få barn er helt uten søsken og de aller fleste søsken er helsøsken. Det vil si at det mest alminnelige for barn er å ha minst én søsken med felles mor og far. Ikke desto mindre er det et økende innslag av andre søskentyper i barns familier. Søsken kan imidlertid bo i ulike husholdninger, og ha ulike slektskapsbånd. Slik kan vi definere "enebarn" på ulike måter, med svært ulike resultater. Dersom vi tar utgangspunkt i barn som er det eneste i husholdningen (i 1980-kohorten) finner vi at dette gjelder 20 prosent. Disse barna kan imidlertid ha større søsken som er flyttet ut, eller de kan ha søskenrelasjoner til barn der ikke begge foreldre er felles. Om vi tar hensyn til begge disse forhold synker andelen "enebarn" til 7,6 prosent. Spørsmålet om barn er enebarn eller ikke kan ikke besvares alene ut fra de biologiske slektskapsbånd. I noen grad kan vi kanskje si at søskenforhold ikke lenger er gitt, men noe som utvikles – eller erverves – og som er avhengig av mange forhold. Søsken kan være barn som ikke har noen slektskapsbånd seg i mellom, i tilfelle der to voksne med hvert sitt barn fra tidligere forhold, flytter sammen. Hvorvidt disse barna opplever et søskenforhold kan avhenge av hvor stor del av barndommen de tilbringer sammen. Det kan også avhenge av mange andre forhold, som hvorvidt de liker hverandre eller hvordan foreldrene hver på sin side forholder seg. Dette innebærer at søskenforhold blir avhengig av en lang rekke forhold som vil variere i den enkelte situasjon.

Er dette nytt? Kan man ikke si at søskenforhold alltid har variert? Om man går tilbake til begynnelsen av århundret finner man også at ulike søskentyper var alminnelig i en familie. Med høy dødelighet var det relativt vanlig at søskenflokker ble bragt sammen på tvers av biologiske bånd. Det er heller ikke uvanlig at søskenforhold arter seg ulikt etter hvorvidt man liker hverandre eller ikke. Noen søsken utvikler et godt og nært forhold gjennom et langt liv, andre gjør det ikke.

Kanskje kan vi likevel si at det er et nytt trekk at søskenforhold i større grad blir en utbyttbar relasjon på tvers av hushold. Barn får tilgang til andre barn som de kan utvikle et mer stabilt forhold til enn dem de møter i barnehagen, men mindre stabilt enn søsken som de vokser opp med i samme hushold. Dermed kan det tenkes at personlige preferanser og valg får større betydning. Resultatene viser at det særlig er barn i sammensatte familier som har mange søsken, men bare en liten andel av disse er helsøsken. I motsetning til dette er søskentallet blant barn som bor med mor og far lavere, men i hovedsak er dette helsøsken. Hvilke rammer gir dette for barndom? Hva betyr det for barn å ha henholdsvis flere søsken og av ulike opphav, på den ene siden, og få søsken med felles opphav, på den andre. Dette er en situasjon som man vet særlig lite om og der behovet for videre utforskning er stort. Nye typer av søskenforhold kan både bety en ny ressurs og en ny begrensning for barn. Det kan være en ny ressurs på den måten at barn kan få nære og langvarige bånd til flere andre barn som kan balansere de almenne lave barnetall og utgjøre en mer stabil kontakt med andre barn enn den som utvikles i barnehager. Men det kan også tenkes at barn av ulike søskenopphav kan utgjøre et forstyrrende element i familien og medføre ekstra konflikter. Analysen av foreldreskap og brudd viser at eldre halvsøsken er den enkeltfaktor som har størst betydning for risikoen for foreldrebrudd.

I denne rapporten har vi beskrevet en barndom der relasjoner mellom barn og voksne, så vel som mellom barn, endres med nye familiemønstre. Kjernefamilien er i endring både ved at selve sammensetningen, og forholdet mellom dem som lever i familien, ikke er gitt. Endringer i forholdet mellom mann og kvinne har vært gjenstand for mange studier, mens det er mer sparsomt med studier om forholdet mellom voksne og barn. Fars autoritet og forsørgerrolle er svekket og til dels overtatt av mor. Dette betyr nye tilpasninger mellom barn og voksne. Barn bor nesten alltid med mor, mens tilknytningen til en mann vil variere med familietype. Relasjoner er mindre fastlagt, ikke bare i forhold

til voksne, men også mellom barn. Barn bringes sammen på tvers av biologiske slektskapsbånd. Nye familiemønstre kan bety en åpenhet mellom generasjoner som var mindre vanlig i den patriarkalske og monolittiske kjernefamilien. Det kan gi større råderom for barns dagligliv i familien. Samtidig er barn underlagt de nye rammer som foreldrene legger i forholdet mellom arbeidsliv og familieliv. Barn forhandler ikke om hvilke valg som treffes av de voksne med hensyn til familiesammensetning og arbeidstilknytning. Barndom i forhandlingsfamilien er formet av de valg som treffes på den store scenen. På den lille scenen kan et mindre fastlagt manus gi nye muligheter, men også mindre trygghet.

Litteratur

- Beck, Ulrik (1997): *Risiko og frihet*. Bergen: Fagbokforlaget
- Berg, Tore Basmo (1999): *Barns bruk av fjernsyn: barn av sine foreldre, eller autonome individer?* Hovedfagsoppgave i sosiologi, NTNU
- Bourdieu, Pierre (1996): *Symbolisk makt*. Oslo: Pax forlag
- Bumpass, Larry and Hsien-Hen Lu (1998): *Trends in Cohabitation and Implications for Children's Family Contexts*. Center for Demography and Ecology Working Paper no 98-15
- Brusdal, Ragnhild (1998): *Lommepenger, ekstrapenger og lærepenger. Om foreldre som forsørgere og oppdragere*. Rapport nr. 6, Oslo: SIFO
- Caldwell, John C. (1982): *Theory of Fertility Decline*. London: Academic Press.
- Clarke, Lynda, Heather Joshi, Pamela di Salvo og Judith Wright (1997): *Stability and Instability in Children's Family Lives: Longitudinal Evidence from Two British Sources*. Centre for Population Studies, Research Paper, 97-1, London: London School of Hygiene and Tropical Medicine
- Clarke, Lynda and An-Magritt Jensen (2000): *Family Change in Britain and Norway: A Child's Perspective*. (under publisering)
- Davis, Kingsley (1937): "Reproductive Institutions and the Pressure for Population." *The Sociological Review*, 29, 3, s. 289-306
- Finch, Janet and Jennifer Mason (1999 [1993]): "Obligations of Kinship in Contemporary Britain". I Graham Allan (red.) *The Sociology of the Family. A Reader*. Oxford: Blackwell Publishers, s. 300-320
- Fürstenberg, Frank F. (1988): "Good Dads – Bad Dads: Two Faces of Fatherhood." In A.J. Cherlin (red), *The Changing American Family and Public Policy*, Washington D.C.: The Urban Institute Press
- Hoem, Britta og Jan. M. Hoem (1992): "The Disruption of Marital and Non-Marital Unions in Contemporary Sweden". I J. Trussel, R. Hankinson og J. Tilton (red): *Demographic Applications of Event History Analysis*, Oxford: Clarendon Press
- Hood-Williams, John (1990): "Patriarchy for Children: On the Stability of Power Relations in Children's Lives", i L. Chrisolm, P. Büchner, H.-H. Krüger, P.

Brown *Childhood, Youth and Social Change. A Comparative Perspective*, London: The Falmer Press

Jensen, An-Magritt og Bjørg Moen (1991): *Enebarn, delebarn, stebarn? Barns familier i lys av nye samlivsmønstre blant foreldre i 1970- og 80-åra*. I samarbeid med Sten-Erik Clausen. NIBR-rapport nr. :14. Oslo: Norsk institutt for by- og regionforskning

Jensen, An-Magritt og Sten-Erik Clausen (1997a): *Barns familier. Samboerskap og foreldrebrudd etter 1970*. NIBR-rapport nr. 21. Oslo: Norsk institutt for by- og regionforskning

Jensen, An-Magritt og Sten-Erik Clausen (1997b): *Samvær og fravær. Foreldres kontakt med barn de ikke bor sammen med*. NIBR-notat nr. 103. Oslo: Norsk institutt for by- og regionforskning

Kiernan, Kathleen (1999): *Cohabitation in Western Europe*. Population Trends 96, London: Office for National Statistics

Lappegård, Trude (1998): "Større ulikhet i barnetall". *Samfunnsspeilet* nr. 5, Oslo: Statistisk sentralbyrå

Lycke, Kirsten Hofgaard (1996): *Samvær mellom søsken*. Oslo: Universitetsforlaget

Manning, Wendy D. and Daniel T. Lichter (1996): "Parental Cohabitation and Children's Economic Well-Being". *Journal of Marriage and the Family* 58: 998-1010

Noack, Turid og Anders Barstad (1994): "Fortsatt vanlig med mange søsken og hyppig kontakt". *Samfunnsspeilet* nr. 1, Oslo: Statistisk sentralbyrå: 40-44

Solberg, Anne (1994): *Negotiating Childhood*. Dissertation 12, Stockholm: Nordic Institute for Studies in Urban and Regional Planning

Statistisk sentralbyrå (1994): *Historisk statistikk*. Oslo: Statistisk sentralbyrå

Statistisk sentralbyrå (2000): *Familier og barn 1. januar 1999*. Aktuelle befolkningstall: Kongsvinger: Statistisk sentralbyrå

Sundt, Eilert (1992 [1855]): *Giftemaal i Norge*. Oslo: Universitetsforlaget.

Toulemon, Laurent (1997): "Cohabitation is here to stay". *Population. An English Selection*, Vol. 9: 11-46

Vogler, Carolyn and Jan Pahl (1999 [1993]): "Money, Power and Inequality in Marriage". I G. Allan (ed.) *The Sociology of the Family*, Oxford: Blackwell Publishers, s. 129-148

Zelizer, Viviana A. (1997): *The Social Meaning of Money. Pin Money, Paychecks, Poor Relief, and Other Currencies*. Princeton: Princeton University Press

Vedlegg 1

Publikasjoner i tilknytning til Barns familier 1988 og 1996

NIBR-rapporter og notat:

Jensen, An-Magritt og Bjørg Moen (1990): Enebarn, delebarn, stebarn? Barns familier i lys av nye samlivsmønstre blant foreldre i 1970- og 1980-åra. Med B. Moen, i samarbeid med S.E.Clausen, NIBR-rapport nr. 14

Jensen, An-Magritt (1992): Det vakkende faderskapet? Barns familier etter samlivsbrudd. NIBR-rapport nr. 9

Jensen, An-Magritt og Sten-Erik Clausen (1997): Samvær og fravær. Foreldres kontakt med barn de ikke bor sammen med. NIBR-Notat nr. 103

Jensen, An-Magritt og Sten-Erik Clausen (1997): Barns Familier. Samboerskap og foreldrebrudd etter 1970. NIBR-rapport nr. 21

Jensen, An-Magritt Jensen og Sten-Erik Clausen (2000): Barndom – forvandling uten forhandling? Samboerskap, foreldreskap og søskenskap. NIBR-rapport nr. 6

Andre publikasjoner utgitt på norsk:

An-Magritt Jensen, Bjørg Moen og Sten-Erik Clausen (1990): "Mor og barn - hellig allianse eller de fattiges forbund?" Samfunnsspeilet no.2, Statistisk Sentralbyrå. s. 30-33

An-Magritt Jensen og Bjørg Moen (1990): Father and Mother - Sister and Brother. Family experiences of Norwegian children. Paper to XIIth World Congress of Sociology, Madrid.

An-Magritt Jensen (1992): "Når mor og far skilles - om barns kontakt med fraflyttede foreldre. Samfunnsspeilet, nr. 2, Statistisk sentralbyrå (When Mother and Father Divorce - about children's contact with absent parent - In Norwegian). s.17-19

An-Magritt Jensen (1992): "Samlivsbrudd - et tegn på samfunnsoppløsning?". BARN. Nytt fra forskning om barn i Norge. Norsk senter for barneforskning, nr. 2-3 (Family dissolution - an indicator of societal dissolution? - In Norwegian). s. 98-110

An-Magritt Jensen (1993): "Barns kontakt med far." I Sinnetts Helse, nr. 152, s. 5-6

An-Magritt Jensen (1994): "Barns familier - brudd og samvær." I Velferdssamfunnets barn, red: Dallan Evans, T., I. Frønes & L. Kjølørød, ad Notam: Oslo: 41-53

An-Magritt Jensen (1994): "Barn og samlivsbrudd". I Det var ikke jeg som skilte oss fra far..., Rapport fra en høring om barns opplevelser etter samlivsbrudd, Mental Barnehjelp og Barneombudet

An-Magritt Jensen (1994): "Barn i de voksnes verden". I Prismet. Pedagogisk tidsskrift, nr. 6, Universitetsforlaget/Institutt for kristen oppseding, Oslo: 248-253

An-Magritt Jensen (1996): "Hva skjer med barns familier?" I Familier for tiden B.Brandth og K. Moxnes (red), TANO – Aschehoug: 30-50

An-Magritt Jensen og Sten-Erik Clausen (1997): "Det risikable samboerskapet." Kronikk Dagbladet, 22.3.

An-Magritt Jensen (1997): "Er far best – bedre enn mor?" Kronikk Aftenposten, 19.3, 1997

An-Magritt Jensen (1999): "Samboerskap: et utforsket minefelt?" Tidsskrift for velferdsforskning, Vol. 2, no. 2: 116-127

An-Magritt Jensen og Sten-Erik Clausen (1999): "Samboerskap som foreldreskap". Vedlegg 4, NOU: Samboerne og samfunnet. 1999: 25: 286-304

Publiseringer på andre språk:

An-Magritt Jensen (1993): "Fathers and Children - the Paradox of Closeness and Distance". In Report from the Conference "Fathers in Families of Tomorrow", Copenhagen, June 17-18, the Commission of the European Communities in cooperation with the Danish Ministry of Social Affairs, pp.151-166

An-Magritt Jensen (1993): "Binuclear Families or Absent Fathers? New family patterns and parental contact after divorce." I Conference Proceedings, no 5, Institute for Social Research,

An-Magritt Jensen (1994): "Feminization of childhood." In Childhood Matters. Social Theory, Practice and Politics, Qvortrup, J., M. Bardy, G. Sgritta and H. Wintersberger (eds), Avebury: Aldershot, pp. 59-75

An-Magritt Jensen (1994): "Fathers and Children - The Missing Link. Illustrated by the Norwegian Case." In Childhood, Vol 2, No.4, pp. 188-195

An-Magritt Jensen (1995): "Paradoxes of Fatherhood Illustrated by the Norwegian Case". In Childhood and Parenthood, J. Brannen and M. O'Brien (eds), Institute of Education, University of London, pp. 146-156

An-Magritt Jensen (1995): "Changing Gender Relations and Children: closing or widening gender gaps?" In Gender and Family Change in Industrialized Countries, K. Oppenheim Mason and A.M.Jensen (eds), Clarendon Press, Oxford

An-Magritt Jensen (1998): "Parenthood and Childhood in the Scandinavian Countries – challenges of responsibility." Childhood, Vol. 5, no 1, pp. 55-67

An-Magritt Jensen (1999): "Partners and Parents in Europe: a gender divide." In Leira, Arnlaug (ed) Family Change: Practices, Policies and Values, Comparative Social Research, vol. 18, Stamford: JAI-press. Inc. p. 1-29

An-Magritt Jensen (1999): "Algunas Perspectivas de la Investigación sobre la Familia en los Países Escandinavos". In B. F. Campos (ed) México Diverso y Desigual. Enfoques sociodemográficos, V Reunión de investigación sociodemográfica en México, Mexico: El Colegio de México, p. 393-406

An-Magritt Jensen (1999): "Børn i den skandinaviske samboerfamilie." I L. Dencik og P. Schultz Jørgensen (red) Børn og familie i det postmoderne samfund, København: Hans Reitzels Forlag, s. 342-365

An-Magritt Jensen (2000): Power, Property and Prestige. The Feminization of Childhood. I M. du Bois-Reymond, H. Sünker, H. H. Krüger (eds), Childhood in Europe. Approaches – Trends – Findings. New York: Peter Lang Publishing (under publisering)

Sten-Erik Clausen and An-Magritt Jensen: "Cohabitation, Marriage, and Family Dissolution in Norway" (under publisering)

Hovedoppgaver i sosiologi på Barns Familier 1996:

Tore Basmo Bergh (1999): Barns bruk av fjernsyn – barn av sine foreldre, eller autonome individer? Institutt for sosiologi og statsvitenskap, NTNU, juni

Janne Christin Borkvik Lind (1999): Barn og slektskap i det moderne samfunnet. Institutt for sosiologi og statsvitenskap, NTNU, desember

Monica Holden Aasen (2000): Alenemorfamilien i et moderne perspektiv. (arbeidstittel). NTNU, Under arbeid

Vedlegg 2

Spørreskjema Barns Familier 1996

Finnes kun i papirversjon